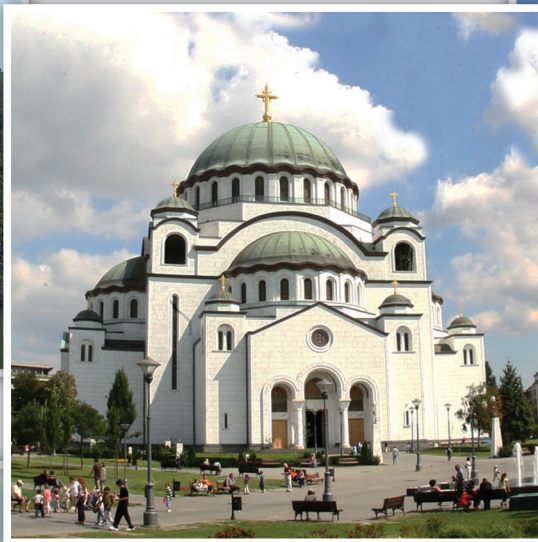

Коста Николић • Милутин Тадић

МОЈА ОТАЏБИНА СРБИЈА

ЗА СТАРИЈИ УЗРАСТ УЧЕНИКА
ЗА 7. И 8. РАЗРЕД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

ПОСЕБАН ПРОГРАМ ОСНОВНОГ ОБРАЗОВАЊА
И ВАСПИТАЊА У ИНОСТРАНСТВУ

Др Коста Николић
Проф. др Милутин Тадић

МОЈА ОТАЏБИНА СРБИЈА

уџбеник за старији узраст
за 7. и 8. разред

ПОСЕБАН ПРОГРАМ ОСНОВНОГ ОБРАЗОВАЊА
И ВАСПИТАЊА У ИНОСТРАНСТВУ

Завод за уџбенике – Београд

Рецензенти

др Бојан Димитријевић, научни саветник у Институту за савремену историју у Београду,
др Љиљана Живковић, доцент Географског факултета Универзитета у Београду,
Радмила Николић, наставник посебног програма основног образовања и васпитања у иностранству,
у Швајцарској (школске 2006/07, 2007/08, 2008/09),
др Весна Димитријевић, професор историје у ОШ "Лаза Костић" у Београду,
мр Раде Гачевић, професор географије у ОШ „Олга Петров“ у Падинској Скели,
Душица Видановић, професор географије у ОШ „Иван Гундулић“ у Београду,
Бојана Лончар, професор историје у ОШ „Владислав Рибникар“ у Београду

Уредници

мр Небојша Јовановић
Зоран Тошић

Одговорни уредник
Слободанка Ружичић

За издавача
Милољуб Албијанић,
директор и главни уредник

Министар просвете и науке Републике Србије, решењем број 650-02-00064/2011-06 од 28. 4. 2011. године одобрио је овај електронски уџбеник за предмет Моја отаџбина Србија за старији узраст ученика за 7. и 8. разред основне школе, у образовно-васпитном раду према Посебном програму основног образовања и васпитања у иностранству.

© ЗАВОД ЗА УЏБЕНИКЕ, Београд, 2011.

Ово дело се не сме умножавати и на било који начин репродуковати,
у целини нити у деловима, без писменог одобрења издавача.

МОЈА ОТАЏБИНА – РЕПУБЛИКА СРБИЈА

Површина: 88 361 km²

Број становника: 9 398 000*

Република Србија је држава српског народа и свих грађана који у њој живе. Главни град је **Београд** (1,5 милиона становника) – административно, економско и културно средиште Србије.

Територија Републике Србије је јединствена и недељива. У саставу Републике Србије су две **аутономне покрајине: Војводина и Косово и Метохија**.

Од 1999. године (након окончања 78-дневнoг НАТО бомбардовања територије Србије), Аутономна Покрајина Косово и Метохија налази се под привременом управом Уједињених нација.

У Републици Србији у службеној употреби су **српски језик** и **ћирилично писмо**.

Карта Србије

Грб Србије

Застава Србије

* У Србији има 7 498 000 становника по попису из 2002. године (без података за Косово и Метохију, јер попис није спроведен). Број од 1 900 000 становника на Косову и Метохији је процена из 2001. године.

Историја моје отаџбине

САДРЖАЈ

1. СРПСКИ НАРОД ПОД СТРАНОМ ВЛАШЋУ ОД 16. ДО 18. ВЕКА.....	6
2. РАЂАЊЕ МОДЕРНЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ И ПРВИ СРПСКИ УСТАНАК (1804–1813).....	10
3. ДРУГИ СРПСКИ УСТАНАК И БОРБА ЗА АУТОНОМИЈУ (1815-1842).....	15
4. СРБИЈА У ВРЕМЕ УСТАВОБРАНИТЕЉА И ДРУТЕ ВЛАДАВИНЕ МИЛОША И МИХАИЛА ОБРЕНОВИЋА.....	19
5. ОСЛОБОДИЛАЧКИ РАТОВИ И СТИЦАЊЕ НЕЗАВИСНОСТИ 1878. ГОДИНЕ.....	22
6. СРБИЈА ОД БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА ДО МАЈСКОГ ПРЕВРАТА (1878–1903).....	26
7. КРАЉЕВИНА СРБИЈА ОД МАЈСКОГ ПРЕВРАТА ДО БАЛКАНСКИХ РАТОВА (1903–1912).....	29
8. СРБИЈА И ЦРНА ГОРА У БАЛКАНСКИМ И У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ (1912–1918).....	33
9. КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА 1918–1941.....	37
10. ЈУГОСЛАВИЈА У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ (1941–1945).....	40
11. ЈУГОСЛАВИЈА ПОСЛЕ ДРУТОГ СВЕТСКОГ РАТА (ОД 1945. ДО 1980. ГОДИНЕ).....	44
12. РАСПАД ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ И ЕТНИЧКИ СУКОБИ НА КРАЈУ 20. ВЕКА.....	47
13. СРБИЈА И СРПСКИ НАРОД НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА.....	52

ИСТОРИЈА

Сазнајте
више

Речник

1. СРПСКИ НАРОД ПОД СТРАНОМ ВЛАШЋУ ОД 16. ДО 18. ВЕКА

ИСТОРИЈА

Турци су у Србији узимали **данак у крви**. То је био посебан облик насиља који је подразумевао одузимање мушке деце, старости од седам до двадесет година из породица покорених хришћанских народа. Дечаци су узимани, по одређеним областима, сваке треће или седме године. Међу њима је највише било српске деце. Њиховим регрутовањем, превођењем у ислам и обучавањем за различите дужности у турској војсци и државној управи, стваран је посебан слој људи који је био одан султану. Називали су их јаничарима. Неки од њих су свој стари завичај касније помагали оснивањем задужбина, изградњом путева, мостова, чесама и свратишта за путнике (караван-сараја). Најпознатији међу њима био је велики везир **Мехмед-паша Соколовић**.

Срби у **Турском царству**. – После пада под турску власт српске земље су подељене на управне области **санџаке** или **пашалуке**. Они су често мењали своје називе и границе. Већи део средњовековне Србије био је у **Смедеревском, Крушевачком, Вучитрнском, Призренском и Скопском санџаку**. Са даљим освајањима Турци су образовали нове санџаке на простору Босне и Херцеговине, Срема, Славоније и јужне Угарске. Једно од најважнијих управних подручја био је **Босански пашалук**.

Турци су, својим освајањима на Балканско полуострво донели **исламску религију**, па су многи народи преузимали ту веру. Највише оних који су променили стару веру било је међу Албанцима, али ислам је у знатној мери прихваћен и међу Србима, нарочито у Херцеговини, Босни, Македонији и Рашкој области. Једним делом ислам су прихватили и Грци и Бугари. Преверавање, односно прихватање ислама, Турци нису силом наметали, али се оно подразумевало као начин опстанка, напредовања у новом друштву или, једноставно, због бољег живота. После великих ратова, прогона и убистава, рушења хришћанских светиња и одвођења народа у робље, у ислам се прелазило да би се преживело. Током великих ратних операција било је и насилног **пресељавања** становништва. Тако је целокупно хришћанско становништво **Београда** после турског освајања **1521.** године пресељено у околину Цариграда.

ПИТАЊА:

Због којих су разлога становници Балканског полуострва прихватили ислам као нову религију?

Шта је "данак у крви"?

Шта су били санџаци и пашалуци?

Српско друштво под турском влашћу остало је без племства, без богатог грађанства, трговаца и свештенства. Због тога је обновљено **патријархално друштво сеоских заједница** које је било затворено према спољном свету. Потчињено хришћанско становништво називало се **раја**. Отпор против Турака испољавао се кроз **хајдучију**.

Хајдучки предводник називао се **харамбаша**, а хајдучке дружине имале су од 10 до 30 бораца. Плен су делили са **јатацима**, сељацима који су их скривали пред потерама. У народној поезији хајдуци су најчешће опевани као упорни и неустрашиви јунаци који су се Турцима светили за нанете неправде.

После пада под турску власт, српска црква је остала без посебне верске организације. Турци су све православне хришћане Балкана подредили Васељенској патријаршији у Цариграду (данашњи Истанбул), под контролом грчког патријарха и грчких владика. Пећка патријаршија обновљена је 1557. године, уз подршку Мехмед-паше Соколовића. Обнова црквене организације означила је и обнову многих порушених цркава и запустелих манастира.

▼ Карта – Пећка патријаршија

ПИТАЊА:

Шта је била “раја”?

Ко су биле харамбаше?

Ко су били јатаци?

Како су у српској народној поезији опевани хајдуци?

Срби у Хабзбуршком царству. – Од прве половине 16. века православни Срби су насељавали и територију Аустријског царства (Хабзбуршке монархије). То је била последица ратова које је Аустрија (заједно са Венецијом) водила против Турске. У зависности од померања граница између два царства, померало се у великим таласима сеоба и српско становништво. Две највеће **сеобе Срба** биле су **1690.** и **1739.** године. Првом сеобом, под вођством патријарха **Арсенија III Црнојевића**, Срби са Косова населили су делове јужне Угарске (данашње Војводине), а на српску земљу на Косову доселила су се исламизована албанска племена. Друга сеоба Срба у Угарску уследила је после још једног аустријско-турског рата. Предводио их је пећки патријарх **Арсеније IV Јовановић**. Срби су

▼ Велика сеоба Срба –
Паја Јовановић

населили Славонију, као и друге области данашње Хрватске (Лику, Далмацију, Банију). Досељени Срби постајали су војници аустријских царева. **Срби граничари** имали су статус **слободних сељака** у издвојеној управној целини која се називала **Војна крајина**. Она је више од три века одолевала нападима Турака, да би коначно била укинута 1881.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ:

Шта је "Војна крајина"?

Ко је предводио прву сеобу Срба, 1690. године?

Ко је предводио другу сеобу Срба, 1739. године?

Размисли, па покушај да одговориш: зашто су сеобе Срба предводили патријарси?

Верску надлежност над православним Србима у целој Хабзбуршкој монархији имала је **Карловачка митрополија**, основана 1708. године. На простору јужне Угарске Срби су развили значајне верске, културне и образовне установе. Српска гимназија у Сремским Карловцима основана је 1791. године. Три године касније основана је и српска православна Богословија. Трећа важна установа била је српска православна гимназија у Новом Саду, основана 1810. године. У тим образовним установама школовала се нова српска елита која је заузимала важне друштвене и политичке положаје.

ПИТАЊА, ЗАДАЦИ, РАЗМИШЉАЊА:

Упореди однос живота православних Срба у Хабзбуршком и Османском царству.

Због чега су сеобе водиле са простора Османског царства ка просторима Хабзбуршког царства?

Какав значај за Србе је представљало оснивање Карловачке митрополије?

РЕЗИМЕ

Српски народ је од друге половине 15. века живео под окупацијом Отоманске империје (Турске). Тај период обележен је тегобном историјом и борбом за преживљавање и очување националног идентитета. Срби су се у том периоду раселили и широм Балкана, па су живели и у оквиру Аустријског (Хабзбуршког) царства где је њихов положај био знатно повољнији.

▲ Крајишник полази у рат

▲ Грб Карловачке митрополије

2. РАЂАЊЕ МОДЕРНЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ И ПРВИ СРПСКИ УСТАНАК (1804–1813)

ПИТАЊЕ:
Због чега је
Први српски
устанак избио
управо у
Београдском
пашалуку?

Први српски устанак. – Српски народ је на почетку 19. века још увек био без сопствене државе, јер је живео расут на просторима две велике царевине – османске и хабзбуршке. **Први српски устанак** избио је **1804.** године на територији **Београдског пашалука**. То је била погранична област према Аустрији, а уз границу, са обе стране Саве и Дунава, живели су Срби. Они су се међусобно помагали и планирали покретање борбе за слободу.

▲ Карађорђе

У Београдском пашалуку, у 12 нахија, живело је око 400.000 православних Срба. Пашалуком су управљали одметнути јаничари (**дахије**): Фочић Мехмед-ага, Аганлија, Кучук Алија и Мула Јусуф. Они су завели страховладу, па су српски кнезови одлучили да подигну устанак. Сазнавши за то, дахије су наредиле **сечу кнезова**. Почетком фебруара **1804.** године погубљено је више десетина угледних српских кнезова. Најпознатији међу њима били су **Илија Бирчанин** и **Алекса Ненадовић**.

Сеча кнезова подстакла је избијање устанка. Одлука о томе донесена је **15. фебруара 1804. године** (на празник **Сртење**) на збору у **Орашцу**. За вођу је изабран **Ђорђе Петровић Карађорђе**. Он ће касније постати **српски вожд** и оснивач српске **владарске династије Карађорђевић**.

Прва велика битка у српском устанку одиграла се **1805.** године на **Иванковцу** (у близини Ћуприје). Тада су устаници победили велику турску војску (50.000

људи) под командом Хафиз-паше. Следеће, 1806. године, велика битка одиграла се на **Мишару**, недалеко од Шапца. То је била најпознатија битка у целом устанку. Истовремено су у боју на **Делиграду** поражене и турске снаге које су на устанике кренуле из Ниша. После ових догађаја, Турска је била приморана да српским устаницима понуди мир.

ПИТАЊЕ:

Када и где се одиграла прва велика битка српских устаника против царске турске војске?

▲ Бој на Мишару

Друга велика битка у Првом српском устанку био је бој на **Чегру**, недалеко до Ниша, **1809.** године. Устанике је водио војвода **Стеван Синђелић**. Пред надмоћном турском војском он је запалио магацин са барутом, разнео при том себе, своје војнике али и бројне Турке. Од посечених српских глава, Турци су сазидали **Ђеле-кулу** (кулу од лобања), замишљену као опомену свим устаницима.

Устанком су, поред Карађорђа, управљале локалне старешине, војводе и кнезови, који су били веома утицајни у својим областима. У августу **1805.** од највиђенијих старешина састављен је **Правитељствујушчи совјет** који је, уз вожда Карађорђа, управљао Србијом. То је, у ствари, била **прва српска влада**. Седиште Совјета било је у Смедереву, последњој српској средњовековној престоници. Овим избором, симболично је означена обнова државности Србије. Совјет је седнице одржавао под сликом цара Душана. Први председник Совјета био је прота **Матеја Ненадовић**. Тако је српски устанак из побуне против дахија прерастао у ослободилачки рат за обнову независне државе. **Београд** је ослобођен јануара **1807.** године и постао **престоница обновљене Србије**.

ПИТАЊЕ:

Које године су били бојеви на Мишару и на Делиграду?

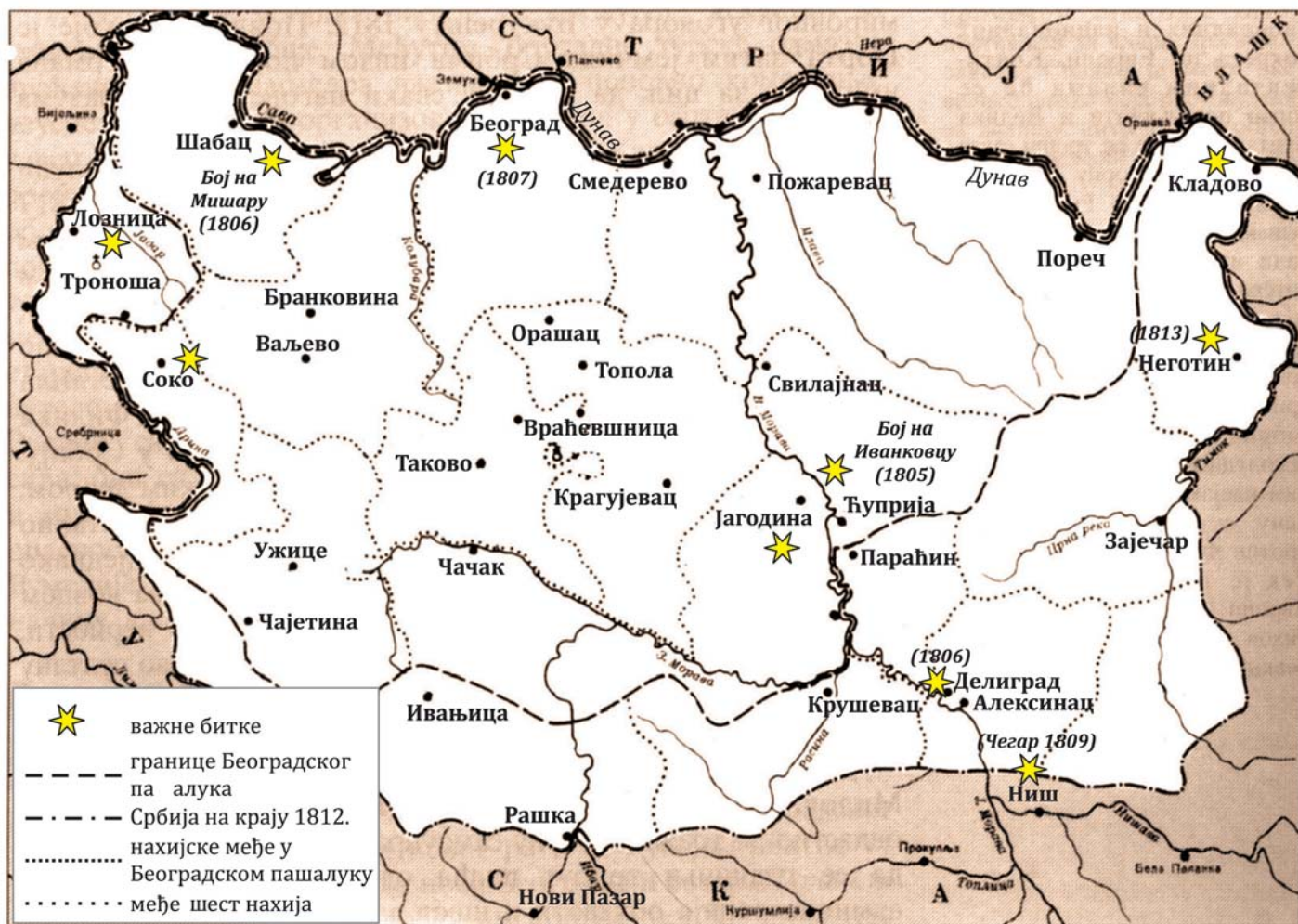
ПИТАЊЕ:

У чему је значај оснивања Правитељ-ствујућег совјета?

Обнова независности Србије свуда је прихваћена као **увод у уједињење Срба у заједничку државу**. Црквени великодостојници и просвећени Срби из Аустрије заступали су идеју о обнови велике српске државе. Од почетка устанка, у Србију су долазили многобројни добровољци из свих српских и суседних земаља: од Срба граничара из Војне крајине, јужне Угарске и Далмације, до оних из Херцеговине, Босне и Црне Горе. О Карађорђу као хероју и ослободиоцу певало се на целом Балкану, а дух слободе захватио је све хришћанске народе на том полуострву.

Карађорђе је борбе против Турака обновио 1809. године у настојању да се преко Новог Пазара и територије данашњег Санџака споји са Црном Гором. Међутим, та акција била је неуспешна. Србија није могла да добије, као што је очекивала, већу помоћ од **Русије** – због напада француског цара **Наполеона на Русију 1812.** године. Уследиле су многобројне дипломатске акције и Русија је морала да попусти.

▼ Карта – Устаничка Србија

Турска офанзива на Србију уследила је **1813.** године. Упркос херојском отпору, нарочито **Хајдук-Вељка Петровића** у Неготинској Крајини, српске линије одбране нису издржале. После војног слома Карађорђе је напустио Србију. За њим је у Аустрију, у изгнанство, отишло више од 100.000 Срба. Србија је разорена, а многи Срби одведени су у робље и продавани на цариградским трговима.

ПИТАЊЕ:

Због чега Русија није успела да пружи помоћ српским устаницима 1813. године?

ВРЕМЕПЛОВ**1804.**

4. фебруар – сеча кнезова; побијена већина истакнутијих Срба трговаца, кнезова и свештеника; 15. фебруар – сабор у Орашцу (на празник Сретење); донесена одлука да се подигне буна против дахија. За вођу изабран Карађорђе; 18. март – устаници заузели Рудник, Ваљево и Шабац; 3. мај – устаници освојили Шабац; 5–15. мај – у Остружници код Београда одржана прва Скупштина представника целог побуњеног народа у Београдском пашалуку; 6–7. август – на острву Адакале на Дунаву, војвода Миленко Стојковић погубио београдске дахије.

1805.

14. јул – после опсаде ослобођен Карановац (данашње Краљево); 18–20. август – бој на Иванковцу; Карађорђе са око 8.000 устаника однео прву велику победу над царском војском од 15.000 војника; 27. август – на Народној скупштини у манастиру Боговађи основан је Правитељствујушчи Совјет Србски – прва српска влада у њеној модерној историји.

1806.

26. јануар – устаници освојили Крушевац; 6. април – Сулејман-паша Скопљак опљачкао а потом и спалио манастир Студеницу; 13–15. август – сукоб устаничке војске са Сулејман-пашом Скопљаком на Мишару; 3. септембар – победа у Делиграду; децембар – јуришом око 12.000 устаника извршено је ослобођење Београдске вароши.

1807.

8. јануар – освојена Београдска тврђава на Калемегдану; 6. март – после изласка из Београдске тврђаве, код Пашине чесме испод Врачара, убијен београдски везир Сулејман-паша с пратњом од око 180 људи.

1808.

31. август – у Београду отворена Велика школа, са 20 ученика, прва српска просветна установа намењена вишем образовању; 19. децембар – скупштина у Београду донела Уставни акт којим се Карађорђе, са својим законитим потомством, признаје за врховног старешину.

1809.

24. мај – Карађорђе са 10.000 устаника и 10 топова заузео Сјеницу; 31. мај – битка на Чегру у којој је погинуло око 3.000 устаника и близу 6.000 Турака.

1810.

Јул–септембар – заједничким операцијама српске и руске снаге ослободиле Брзу Паланку, Прахово, Сокобању и Кладово; Доситеј Обрадовић у Београду отворио Богословску школу, другу по значају у ослобођеној Србији.

1811.

Јануар–фебруар – у Београду одржана Скупштина на којој је донесено седам уставних аката којим је уређена устаничка држава.

1813.

Јануар – у Крагујевцу одржана последња седница Народне скупштине под Карађорђем; 15. јул – почела велика турска офанзива на свим фронтима. Са запада је надирао босански везир са око 100.000 војника. Турска војска је сломила отпор Срба на Морави, Дрини и Тимоку; септембар – сукоб Турске војске са устаничком код Шапца – бој на Равњу. Сломљен отпор устаничке војске. Изгинуло око 800 људи Зеке Буљубаше и још око 3.000 других устаника; 5. октобар – падом Београда под турску власт угушен је Први српски устанак.

▲ Хајдук Вељко Петровић

амнестија – опроштај казне за неко дело против закона
читлук – земљишна парцела која је постала наследно добро
правитељство – управа, влада
совјет – савет, веће

Ослобођење Београда ►

РЕЗИМЕ

После дугих векова робовања под Турцима, српски народ је почетак 19. века дочекао у врло неповољном положају и налазио се на ивици нестанка са историјске позорнице. Велики историјски преокрет уследио је покретањем Првог српског устанка и зато се од тада говори о српској револуцији која је довела до стварања слободне српске државе.

3. ДРУГИ СРПСКИ УСТАНАК И БОРБА ЗА АУТОНОМИЈУ (1815–1842)

Други српски устанак. – Један од најважнијих резултата Првог српског устанка било је укидање феудализма. Због тога је повратак на турски режим 1813. године био праћен великим отпором и локалним бунама. Први неуспешан покушај устанка била је Хаџи Проданова буна из јесени 1814. године. У пролеће следеће године, на празник Цвети, у **Такову** је почео Други српски устанак. На челу тог устанка био је кнез **Милош Обреновић**. Он је тада изрекао чувену реченицу: „Ево мене, ето вас – рат Турцима!“ После победе у више бојева – од којих је најпознатији био на **Љубићу**, близу Чачка, где се прославио **Танаско Рајић** – Милош је успео да договори прекид рата. У **споразуму** са београдским везиром **Марашли Али-пашом 1815. године**, Србима у Пашалуку гарантована су нека самоуправна права и плаћање умереног пореза који су прикупљале саме народне старешине. Предвиђено је и отварање Народне канцеларије у Београду, са 12 нахијских кнезова који су штитили народна права.

ПИТАЊЕ:
Због чега је
Милош
Обреновић брзо
пристао на
споразум и
прекид рата у
Другом српском
устанку?

▼ Таковски устанак

ПИТАЊЕ:
Који је био крајњи државнички циљ Милоша Обреновића по окончању Другог устанка?

ПИТАЊЕ:
Како је Милошева лична владавина ограничена тзв. Турским уставом из 1838. године?

ПИТАЊА:
Ко су били уставобранитељи? Који Устав су они бранили?

Борба за аутономију. – Кнез Милош је почео дипломатску борбу за добијање аутономије која би довела до пуне независности Србије. У том циљу слао је **делегације у Цариград** ради преговора о облику самоуправе, начину прикупљања пореза и повратку **шест нахија** које су се до 1813. године налазиле у саставу Карађорђевог државе. Помоћ је тражио и од **Русије**. Први значајан успех остварен је **1826.** године када се споразумом са Русијом Турско царство обавезало да Србији доделу **аутономију**. Гарантована је слобода вере, самостално организовање управе, независна администрација и судство, слобода трговине, право на подизање црква, школа, болница и штампарија, као и забрана насељавања Турака и напуштање муслиманских имања.

По окончању турско-руског рата Србија је почела да добија низ права кроз хатишерифе из 1829, 1830. и 1833. године. Тако је успостављена **аутономна српска кнежевина** у Турском царству. Истовремено, кнез Милош је добио **наследно кнежевско достојанство** – кнежевску титулу која се наслеђивала у његовој породици.

Пошто је кнез Милош увео личну владавину, стекао је бројне противнике. Суровим мерама гушио је **народне буне** изазване наметањем присилног рада (кулука). Међутим, када су буне почеле да дижу образоване старешине и чиновници које је он поставио за управнике области, морао је да се с њима споразуме и прихвати њихове захтеве. Најпознатија је била **Милетина буна из 1835.** године, када је тражена лична и имовинска безбедност, смањивање пореза и успостављање слободне трговине. Због тога је кнез Милош 1835. године прогласио **Сретењски устав** који је написао Димитрије Давидовић. То је био први устав модерне Србије. Он је убрзо стављен ван снаге, али је показао тежњу српског народа за уставним правима и политичким слободама. Нови устав донесен је **1838.** године у споразуму Русије и Турске, па је зато добио назив **Турски устав**. Милошева власт је ограничена успостављањем Савета од 17 чланова који су бирани из редова најугледнијих старешина.

С обзром на то да није био спреман да дели власт, кнез Милош је **1839.** године напустио Србију. Наследио га је најстарији син **Милан** који је, међутим, веома брзо преминуо. Кнежевску власт преузео је млађи син **Михаило**. Он је владао до **1842.** године, када је због сукоба са уставобранитељском опозицијом напустио Србију. За новог кнеза изабран је **Александар Карађорђевић**, син војводе Карађорђа.

Црна Гора у 19. веку. – Црна Гора је споро напредовала од заједнице племена до првих корака у стварању уређене државе. На почетку 19. века око 120.000 Црногораца било је подељено у **12 племена**. Свако племе се делило на братства, а братство на

породице. Седиште митрополије било је на **Цетињу**, док је народ живео у још око 240 села. Митрополити цетињски бирани су из породице **Петровић Његош**. Они су Црном Гором управљали од **1696.** године. Имали су и духовну (црквену) и световну (државну) власт.

Најпознатије **владике** били су **Данило** (1697–1735) и **Петар I Петровић Његош** који је блиско сарађивао са Карађорђем како би се створила јединствена српска држава. Њега је наследио **Петар II Петровић Његош** (1830–1851). Он је систематски радио и на организовању судске и законодавне власти. Његова владавина обележена је реформама у државној управи, али је остала у сенци песничког дела. Његош је стекао славу највећег српског песника. Најпознатије његово дело јесте *Горски вијенац*, у коме је оснажио култ Косова као покретачке идеје за српско уједињење.

▲ Петар I Петровић Његош

ПИТАЊА :

Шта је било карактеристично за црногорске владаре у односу на владаре других земаља?

Које место је било престоница Црне Горе још од времена Црнојевића?

По чему је нарочито значајан владика Петар II Петровић Његош?

ВРЕМЕПЛОВ

1814 – Хаџи Проданова буна. Избила је у Пожешкој нахији под вођством Хаџи Продана Глигоријевића. Турска је послала у Србију нове војне снаге и повећала терор над становништвом. Вук Караџић у Бечу објављује *Малу њросџонародну славно-сербску џјеснарицу*, прву штапану збирку српских народних песама и *Писменицу сербскоја језика њо џовору њросџоја народа најисану*, прву српску граматику.

1815 – Други српски устанак. Око кнеза Милоша Обреновића окупио се народ и вође из Првог устанка. Устанак је убрзо захватио неколико нахија и до средине лета ослобођени су Рудник, Обреновац, Чачак, Крагујевац, Ваљево, Пожаревац и Карановац. Турска је послала румелијског валију Марашли Али-пашу и босанског везира Хуршид-пашу да угуше устанак. После две веће победе - на Љубићу 24. маја и Дубљу 14. јула - долази до преокрета у српско-турским односима. Посебном прокламацијом Народне канцеларије 9. новембра објављено је да је у Београдском пашалуку завладао мир.

ВРЕМЕПЛОВ

1817 – У фебруару, избила је буна кнеза Симе Марковића, коју је кнез Милош убрзо угушио. После тога био је отворен пут успостављању јаке централне власти. Карађорђе је тајно прешао у Србију и посредством свог кума Вујце Вулићевића тражио договор с кнезом Милошем о започињању акције против Турака. Кнез Милош није прихватио предлог и наредио је да се бивши вожд у тајности погуби у Радовањском лугу, код Велике Плане. Кнез Милош је подигао двор у Крагујевцу који је постао седиште српске власти.

1818 – Вук Караџић издаје *Српски рјечник*, прву књигу штапану новом Вуковом ћирилицом.

1825 – Ђакова буна. Милоје Поповић Ђак предводио је ову буну против самовоље кнезова.

1830 – аутономна кнежевина. Порта издала потпунији хатишериф о српској аутономији и берат којим је кнезу Милошу признато наследно кнежевско достојанство. Хатишериф и берат свечано су објављени у Београду и прочитани на Ташмајдану, на дан Светог Андрије Првозваног, 13. децембра. Тада су на београдској цркви први пут после 1813. zazвонила звона. Тим актима Србија је постала европска држава под турским суверенитетом и покровитељством руског двора.

1832–1833 – Успостављање независност Српске цркве. Предаја царинарница Србима. У Београду се оснива Народна библиотека. Припајање шест нахија. Султановим хатишерифом из 1833. Турска је признала српску територију према њеним границама у Првом устанку.

РЕЗИМЕ

После слома Првог српског устанка, уследио је период затишја, па покретања нове „српске буне“. Вођа тог покрета био је кнез Милош Обреновић и он је успео да дипломатијом с временом избори за српску аутономију у оквиру Отманског царства, што је био увод у касније стицање државне независности.

4. СРБИЈА У ВРЕМЕ УСТАВОБРАНИТЕЉА И ДРУГЕ ВЛАДАВИНЕ МИЛОША И МИХАИЛА ОБРЕНОВИЋА

Уставобранитељи. – Током владавине уставобранитеља Србија је добила установе модерне државе. Прво је створен државни апарат, а затим су усвојени важни закони и основане установе од националног значаја у области просвете и културе. Најважнији елементи будућег развоја Србије били су: поштовање закона, слобода трговине, образовање и просвећивање народа.

ЗАДАТАК:

Оцени значај уставобранитељског поретка.

ПИТАЊЕ

Ко је био владар Србије у време уставобранитеља?

Током **1844.** године прво је усвојен **Грађански законик**. То је било најзначајније дело уставобранитељског режима. Законик је успоставио приватну својину као основну категорију својине и утврдио основна права грађана. Већина државних установа пренесена је из Крагујевца – престонице Србије у време владавине кнеза Милоша – у **Београд** који је **1841.** постао нова престоница (главни град). Београд је средином 19. века представљао културни и политички центар српског народа, али и свих Јужних Словена.

Уставобранитељи су били подељени у две групе: старија, формирана под турским утицајем (Тома Вучић Перишић, Аврам Петронијевић) и нова, која је била окренута европским токовима. Њен најважнији представник био је Илија Гарашанин (1812–1874). Он је дефинисао основни правац спољне политике Србије – борба за

▲ Александар
Карађорђевић

▲ Милош
Обреновић

уједињење српског народа. У првој фази Србија је требало да се уједини са српским крајевима у Турском царству (Босна и Херцеговина, Косово и Македонија, тзв. Стара Србија).

За време уставобранитеља Народна скупштина није редовно сазивана. Када је децембра **1858.** године сазвана **Светоандрејска скупштина**, дошло је до смене на престолу. Скупштином је председавао капетан Миша Анастасијевић, велики српски добротвор који је **1863.** као своју задужбину Србији оставио зграду **Велике школе** (данашњи Ректорат Универзитета у Београду). Кнез Александар је означен као слаб владар и превише близак Аустрији, па је смењен са владарског трона. За новог кнеза Скупштина је изабрала старог **Милоша Обреновића**, који се тада налазио у изгнанству.

▲ Михаило
Обреновић

Друга влада Милоша и Михаила Обреновића. – Кнез Милош је наставио да спроводи апсолутистичку политику, па је чланове Савета и министре сам постављао, а Скупштину је претворио у саветодавно тело. Ипак, он је успео да поврати пољуљани углед Србије. Од Турске је тражио да се муслиманско становништво исели из Србије, да се промени Турски устав који је Турцима давао право да се мешају у унутрашње ствари Србије, те да се спроведу додатне заштитне мере за побољшање положаја српског народа у Босни и Херцеговини и Старој Србији. Умро је 1860. године.

ПИТАЊЕ

Због чега су посланици Светоандрејске скупштине изабрали поново за кнеза већ прогнаног Милоша Обреновића?

Милоша је наследио **кнез Михаило Обреновић**. Он је био просвећени европски кнез и желео је да у Србију уведе модерне реформе и створи услове за пуну државну независност. Законом о *Устројенију централне државне управе Књажевства Србије* (1862) формиран је *Министарски савет* (влада) састављен од седам министара, који су били потчињени једино кнезу. После инцидента на Чукур-чесми у Београду (**1862**), када је турски војник ранио једног српског дечака, почели су улични сукоби. Турци су бомбардовали град. Сазвана је потом међународна конференција на којој је одлучено да се из четири града – Београд, Шабац, Кладово и Смедерево – исели

муслиманско становништво, а да се турске тврђаве Ужице и Соко поруше. Тек **1867.** године кнез Михаило је успео да издејствује **одлазак турских војних посада из Србије**. Специјални султанов изасланик предао је **18. априла 1867.** године кључеве Београда и осталих српских градова. Тај датум данас се обележава у виду манифестације познате као „Дани Београда“. Био је то још један велики корак Србије ка независности.

ЗАДАТАК:

Оцени значај владавине кнеза Михаила за Србију.

Спољна политика кнеза Михаила. – Најважнији спољно-политички циљ кнеза Михаила било је **уједињење Србије са Босном и Херцеговином**. Да би се то остварило, требало је обезбедити **савез** са осталим балканским народима. Због тога су вођени преговори о склапању савеза са Грчком, Црном Гором, Румунијом и Бугарском. Први уговор о сарадњи склопљен је **1866.** године са **Црном Гором**. То је била основа за будући **балкански савез**. Млади црногорски кнез **Никола Петровић** (касније црногорски краљ) пристао је да се у случају уједињења две српске државе одрекне престола у корист кнеза Михаила.

Остваривање планова кнеза Михаила заустављено је његовим убиством **1868.** године у Кошутњаку. Атентат су извеле присталице династије Карађорђевић.

ПИТАЊЕ:

Који је био крајњи државнички спољнополитички циљ кнеза Михаила?

РЕЗИМЕ

Овај период српске историје обележио је крај прве владавине Милоша Обреновића и власт уставобранитеља, на челу са Карађорђевим сином, кнезом Александром. Србија је тада, као полунезависна држава, почела да изграђује институције модерног европског друштва. Највише је на том пољу урадио кнез Михаило Обреновић, који се може оценити као „просвећени владар“.

▲ Споменик кнезу Михаилу у Београду

5. ОСЛОБОДИЛАЧКИ РАТОВИ И СТИЦАЊЕ НЕЗАВИСНОСТИ 1878. ГОДИНЕ

ПИТАЊЕ:
У чему је
основни значај
тзв. Намесничког
устава?

Намеснички режим. – Криза створена убиством популарног кнеза Михаила решена је брзим избором новог владара. Војним прогласом за кнеза Србије изабран је Михаилов рођак **Милан Обреновић**, који је имао свега четрнаест година. Зато је, у његово име, све до 1872. године државом управљало **Намесништво** од три члана (генерал Миливоје Петровић Блазнавац, Јован Ристић и Јован Гавриловић). Намесништво је ускладило спољну политику са промењеним приликама на Балканском полуострву које су сада биле неповољне за подизање општег устанка против Турске.

На захтев либерала донесен је тзв. **Намеснички устав (1869)**. То је први устав који је Србија донела самостално. По том уставу, власт кнеза и владе ограничавала је **Народна скупштина**, али је **трећину** њених посланика именовано кнез. Скупштина се састајала сваке године. Право гласа имали су само они који су уредно плаћали порез. Устав је гарантовао грађанске слободе, мада је сувише власти оставио кнезу и влади, па су они наставили са апсолутистичком владавином.

Ослободилачки ратови Србије 1876–1878. године. – Ти ратови вођени су као последица тзв. Велике **источне кризе**, која је почела избијањем српског устанка у Херцеговини, јула **1875. године (Невесињска пушка)**. До избијања ратова Србије и Црне Горе против Турске, устаници у Херцеговини ослободили су велики део територије. **Уласком Србије и Црне Горе у рат**, крајем јуна **1876. године**, устаничке јединице улазе у војне формације зараћених страна. Главни командант српских јединица постаје руски генерал **Черњајев**. Србија није била најспремнија за рат, али је превладало антитурско расположење у народу. Српску војску је код **Ђуниса** поразила бројчано надмоћнија турска војска. На интервенцију великих сила, између Србије и Турске је у **марту 1877. године** закључен **мир**. Изгубљен рат изазвао је жртве и материјална разарања, што је произвело и велико незадовољство у народу.

▲ Генерал М. Г.
Черњајев

Мир је потрајао само до априла **1877.** године, када је **Русија заратила против Турске.** Србија поново улази у рат са Турском, док Црна Гора није ни прекидала рат са Турцима од 1876. године. Српска војска је, после великих борби, успела да заузме **Ниш, Пирот, Прокупље, Куршумлију, Лесковац и Врање.** У јануару 1878. године Руси су заузели делове планине Балкан и почели да напредују ка Цариграду. После пада Једрена, Турска је у марту **1878.** године била приморана да потпише мир у **Сан Стефану,** надамак Цариграда. Према одредбама тог уговора, требало је да се створи **Велика Бугарска,** на подручју од Црног мора до реке Дрим у Албанији, и увећана Црна Гора. Србији је дато територијално проширење знатно **мање него што је њена војска ослободила.**

ЗАДАТАК:

Ако си из Београда, или долазиш у Београд, погледај на згради Железничке станице годину изградње прве железничке пруге у Србији.

ПИТАЊА:

Које године је Србија стекла државну независност? Шта је Србија добијала Сан-стефанским миром? Шта је Србија добила одлукама Берлинског конгреса?

Берлински конгрес. – Руско решење **Источног питања** изазвало је интервенцију европских сила и сазив међународног конгреса у Берлину, у лето **1878.** године. Српским политичким представницима није дозвољено учешће на конгресу, а положај Србије био је утолико неповољнији што је морала да тражи подршку Аустро-Угарске. Њена подршка је добијена пошто је српски министар **Јован Ристић** (1831–1899) дао гаранције да се Србија одриче Новопазарског санџака и да прихвата трговински уговор, као и градњу железничке пруге преко своје територије.

▲ Јован Ристић

▲ Берлински конгрес

▲ Балканске земље (после 1878)

Берлински конгрес је изменио ранија руска решења и коначно одредио територијални распоред балканских држава. Земље које су раније признавале султанов суверенитет (**Румунија, Србија и Црна Гора**) добиле су статус пуне **независности**. Велика Бугарска из Санстефанског уговора подељена је на Кнежевину Бугарску и Источну Румелију. Босну и Херцеговину је окупирала Аустро-Угарска. Србија је добила око 11.100 км² територије (Нишки, Врањски, Пиротски и Топлички округ) а Црна Гора око 3.900 км².

Тако је Кнежевина Србија седам деценија после подизања устанка против Турака успела да се избори за статус **независне државе**. У то доба у Европи је било свега око двадесет међународно признатих држава, од којих су две биле српске. И мада претежно аграрна по саставу становништва (90% њених становника чинило је сељаштво), Србија је постепено економски напредовала.

славјанофилство

– покрет који је пропагирао пријатељство и сарадњу свих словенских народа.

РЕЗИМЕ

Србија је после вишедеценијске борбе успела да се избори за своју пуну државну независност. То се десило после ратова са Турцима и одлука донесених на Берлинском конгресу 1878. године. Тако је почела нова фаза у историји српског народа.

6. СРБИЈА ОД БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА ДО МАЈСКОГ ПРЕВРАТА (1878–1903)

▲ Краљ Милан Обреновић

Економски везана за северне суседне пијаце, остављена од Русије и без ослонаца на балканско залеђе, Србији је преостао једини логични ослонац на Аустро-Угарску. Тајном конвенцијом, закљученом јула 1881. године, Србија се обавезала да ће водити пријатељску политику према Аустро-Угарској. Аустро-Угарска се обавезала да ће подржати **проглашење Милана Обреновића за краља (1882)** као и његову тежњу за **територијалним проширењима ка југу**. Србија се одрекла претензија на Босну и Херцеговину и Санџак, јер су ове територије представљале интересну сферу Хабзбуршке монархије. Склопљен је и економски уговор о размени, што је Србију довело у потпуну економску и политичку зависност од Аустро-Угарске.

ПИТАЊЕ:

Која династија је владала Аустријом, односно Аустро-Угарском?

Оснивање политичких странака. – Као последица друштвено-економског развоја и уклапања у заједницу европских држава, у Србији је извршено организовање политичких странака у модерном смислу. Странке су формиране на основу *Закона о удружењима и зборовима*, који је донесен 1. априла 1881. године. Најважније странке биле су: **Либерална странка**, **Напредна странка** и **Народна радикална странка**. Најутицајнија личност Радикалне странке био је **Никола Пашић** (1845–1926), један од највећих српских политичара и државника.

Устав из 1888. године и владавина краља Александра Обреновића. – Нови устав био је резултат слабљења два највећа политичка противника у земљи: **радикала** и **краља Милана**, те је представљао компромис међу грађанским странкама. Означио је политичку победу грађанства које је потиснуло краља и завело

систем **уставне парламентарне монархије**. По уставу из 1888. године, чији је образац био белгијски устав, у Србији је заведен **парламентарни режим**. Законодавну власт делили су краљ и народна скупштина, која је одлучивала и о државном буџету, а уведено је тајно и непосредно гласање. Уставом су загарантована демократска грађанска права и слободе: слобода штампе, збора и удруживања. Загарантована је независност судова и уведена општинска и среска самоуправа.

ЗАДАТАК:

Оцени значај Устава из 1888. године.

После абдикације краља Милана (1889) Србијом је, у име малолетног краља Александра, владало трочлано Намесништво. Устав из 1888. и одлазак краља Милана омогућили су радикалима да дођу на власт. Радикали су до августа 1892. донели неколико значајних закона, који су имали као крајњи резултат јачање уставности и законитости. Честе промене у Намесништву, избори који нису водили потпуној скупштини, нестабилност државних институција кулминирали су **државним ударом од 1. априла 1893. године**. Краљ Александар се прогласио пунолетним и преузео вршење краљевске власти.

Мајски преврат. – Александровим непредвидивим понашањем створени су политички предуслови за Мајски преврат **1903. године**. То није био само војни преврат, брутално убиство владарског пара и промена владајуће династије, већ политички чин коме су кумовали интереси великих сила, првенствено Русије и Аустро-Угарске. На челу официрске завере био је капетан **Драгутин Димитријевић Апис**. У ноћи 29. маја 1903. године убијени су у двору краљ Александар и краљица Драга.

▲ Краљ Александар Обреновић

▲ Драга Машин

Непосредан повод официрске завере било је у противљење краљевој непопуларној женидби Драгом Машин, удовицом пореклом из грађанске породице Луњевица. Делатност официрских група у то време карактеристична је за неразвијена друштва југоисточне Европе. Накнадно је установљено да војници који су учествовали у целој операцији убиства краља и краљице, уопште нису били обавештени који је крајњи циљ њиховог препада.

ПИТАЊА:

Који разлози су утицали на преоријентацију спољне политику Србије после Берлинског конгреса?

Које обавезе су Тајном конвенцијом и економским уговорима преузеле Србија и Аустро-Угарска у међусобним односима?

ЗАДАТАК:

Објасните предуслове за настанак политичких странака и суштину њихових програма.

РЕЗИМЕ

Крај 19. века у историји Србије обележен је убрзаним привредним развојем, проглашењем Србије за краљевину, али и бројним политичким сукобима. То је довело и до преврата 1903. године када је убијен краљевски пар династије Обреновић, а на престо је доведен краљ Петар Карађорђевић.

7. КРАЉЕВИНА СРБИЈА ОД МАЈСКОГ ПРЕВРАТА ДО БАЛКАНСКИХ РАТОВА (1903-1912)

Политичке прилике. – После убиства краља Александра Обреновића, новог краља **Петра I Карађорђевића** прво је прихватила војска, а потом га је изабрало Народно представништво (Сенат и Скупштина). Краљ је донео Устав који је био само незнатно измењена верзија устава из 1888. године. Тим уставом се тежиште политичке и државне активности преноси из двора на демократске институције, политичке странке и **Народну скупштину**.

Политичке странке Краљевине Србије биле су за либерално-грађанска решења у младој српској држави (политичке слободе, верска трпељивост, парламентаризам, грађанске слободе). У периоду од 1903. до 1914. године **Радикална странка је готово непрестано била на власти**. Председник владе углавном је био **Никола Пашић**.

Петар I
Карађорђевић

Крунисање
Петра I
Карађорђевића

Царински рат 1906–1911. године. – Српско грађанство је у овом раздобљу повело борбу за економско осамостаљење и јачање привредне еманципације од Аустро-Угарске. Та еманципација се заснивала на наоружавању војске преко Француске, изградњи железнице, склапању привредних споразума са Бугарском и Црном Гором и поновној **спољнополитичкој оријентацији према Русији**. Оваква политика довела је **1906.** године до тзв. **царинског рата** између Србије и Аустро-Угарске. Двојна монархија (Аустро-Угарска) затворила је границе и забранила размену робе са Србијом. Решење је нађено у коришћењу Дунава, као пловног пута, и железнице према Солуну због изласка на тржишта Средоземља и западне Европе. Царински рат са Аустро-Угарском завршен је **1911.** године закључењем новог аустројско-српског трговинског уговора.

Анексиона криза. – На балканске политичке догађаје велики утицај имала је Младотурска либерална револуција Кемал-паше Ататурка **1908.** године. Државни преврат у Турској створио је добру политичку климу да **Аустро-Угарска** у октобру исте године припоји, односно **анектира Босну и Херцеговину**. Извршена

Градска породица ➤

анексија директно се супротстављала одлукама Берлинског конгреса и означавала је прекрајање граница тадашњег европског поретка. Српска влада покренула је питање изласка на море и спајања са Црном Гором преко уског територијалног појаса у Полимљу. Србија је, наиме, силама потписницама Берлинског конгреса упутила протестну ноту тражећи надокнаду уколико Европа призна анексију. Захтеве Србије велике силе нису уважиле.

С друге стране, одбијање српске владе да призна анексију Босне заострило је њихове међусобне односе до те мере да је у сваком тренутку претила **опасност од аустроугарског напада**. Поред Србије, највећи отпор анексији пружила је Русија, а потом и Турска у којој је проглашен бојкот аустроугарске робе. Енглеска, Француска и Италија биле су наклоњене Србији, али се нису усуђивале да у том тренутку ратују са Аустро-Угарском.

Аустро-Угарска се споразумела са Турском и пристала да плати материјалну одштету за насилно присвајање суверених султанових права у Босни и Херцеговини. Потом је Немачка ултимативно тражила од Русије да и она прихвати анексију. Због неспремности за рат Русија је морала то да прихвати. На крају је и Србија била принуђена да у марту **1909.** године призна чин анексије. Србија је ипак успела да пред Европом изложи проблем положаја Срба у Босни и Херцеговини, као и своје захтеве за сједињење Срба с једне и друге стране Дрине.

Српске културне и националне организације. – Династија Карађорђевић прихватила је западноевропску грађанску идеологију. Краљ Петар је био први заштитник народних грађанских слобода и уставни чувар права Народне скупштине. У Србији настају либералне националне организације које су имале задатак да проводе српску национално-ослободилачку акцију у име српског ослобођења и уједињења. Србија је у овом периоду доживела значајан **напредак у области науке и културе**. Управо су **парламентаризам и демократија обезбедили слободно културно стваралаштво и научну делатност**. Предводници научног живота у Србији били су *Српска краљевска академија* (основана 1892) и *Универзитет у Београду* (1905). На Универзитету су стасали научници светског реномеа: у области географије, историје и социјалне психологије истицао се Јован Цвијић, математике – Михаило Петровић Алас, астрономије – Милутин Миланковић, историје – Стојан Новаковић, права Живојин Перић и Тома Живановић, филологије – Љубомир Стојановић и Александар Белић, филозофије – Бранислав Петронијевић и Божидар Кнежевић и теологије – Николај Велимировић.

еманципација – ослобађање од стања зависности и ограничавања слободе
протекционизам – систем трговачке политике коме је циљ заштита домаћих производа од иностране конкуренције
анексија – присаједињење, припајање
либерална идеологија – идеолошки систем у коме не постоје предрасуде и који се бори за изграђивање друштва слободних људи

▲ Стојан Новаковић

ПИТАЊА:

Какве су биле политичке прилике у Србији после Мајског преврата?

Чиме се руководила Аустро-Угарска када се определила за анексију Босне?

ЗАДАТАК:

Објасните термин *царински рај*.

РЕЗИМЕ

Прва деценија 20. века у историји Србије обележена је државним узлетом, привредним растом и развојем демократског поретка. Србија је полако али сигирно излазила из дубоке заосталости и постајала модерна европска држава. У овом периоду издржала је и економски сукоб („царински рат“) са Аустро-Угарском, а српска дипломатија успела је да створи савез балканских држава како би се повео рат за сламање турске власти.

СРПСКЕ ВЛАДАРСКЕ ДИНАСТИЈЕ

Карађорђевићи

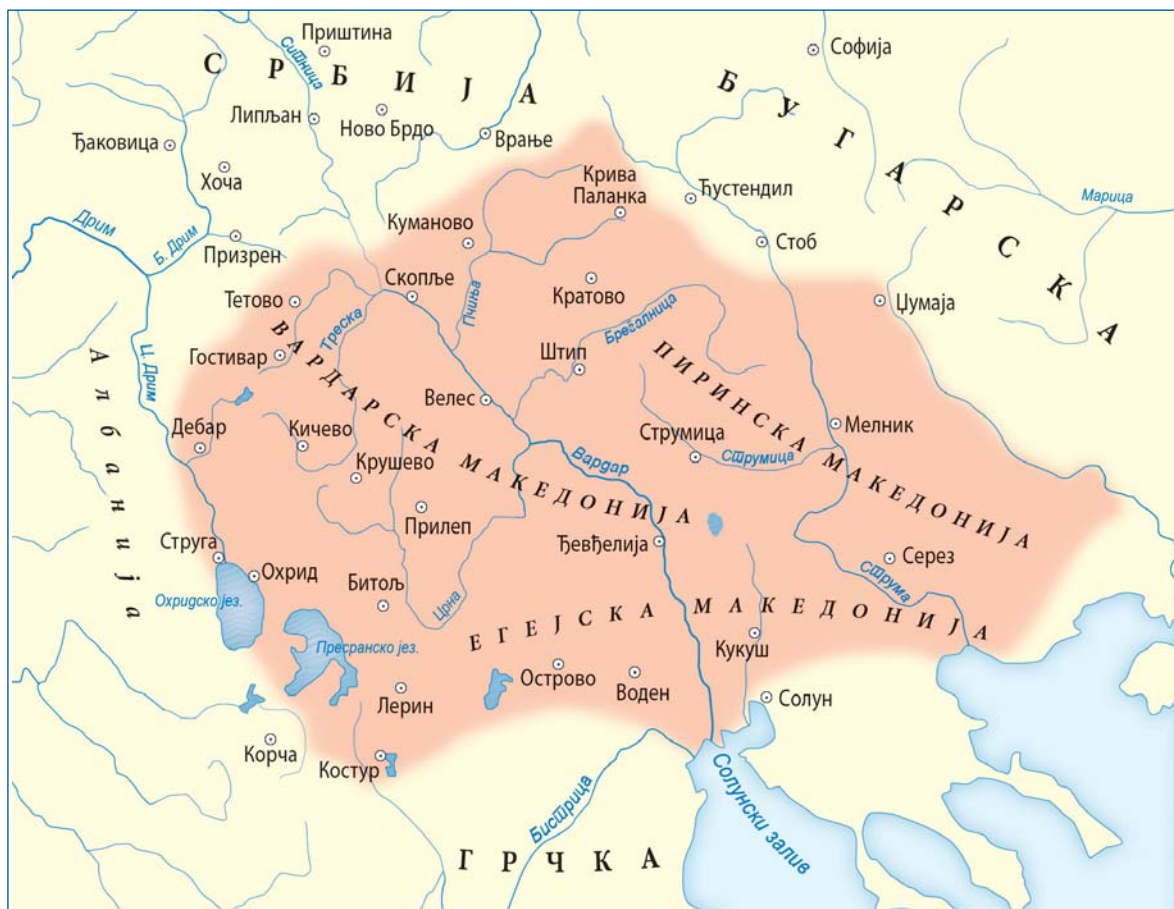
Карађорђе, вожд
(1804–1813)
Александар Карађорђевић, кнез
(1842–1859)
Петар I Карађорђевић, краљ
(1903–1921)

Обреновићи

Милош Обреновић, кнез
(1815–1839. и 1859–1860)
Милан Обреновић, кнез (1839)
Михаило Обреновић, кнез
(1839–1842. и 1860–1868)
Милан Обреновић, кнез (1868–1882)
и краљ (1882–1889)
Александар Обреновић, краљ
(1889–1903)

8. СРБИЈА И ЦРНА ГОРА У БАЛКАНСКИМ И У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ (1912–1918)

Балкански ратови. – Турско царство је почетком 20. века било на врхунцу унутрашње кризе. Економски заостала земља, била је војно и политички знатно ослабљена. Такву ситуацију настојале су да искористе независне балканске државе, како би ослободиле све оне територије које су још од средњег века биле под турском влашћу. Током 1912. године, **Србија, Бугарска, Грчка и Црна Гора** склопиле су **Балкански савез за рат против Турске**. Покровитељ Балканског савеза била је **Русија**. Циљ планираног рата било је **национално ослобођење хришћанских народа на Балкану и проширење територија балканских држава**.

▲ Карта Македоније

Најважнија битка у Првом балканском рату била је **Кумановска битка**, која се одиграла **октобра 1912**. У њој је српска војска, под командом престолонаследника Александра Карађорђевића, потукла турску армију. Први балкански рат је окончан потписивањем мировног уговора са Турском 30. маја **1913**. године у **Лондону**. **Тако се завршила вековна борба балканских народа за ослобођење од турске власти**. Србија је успела да поврати северни део старе Рашке (Санџака), Косово и победоносно се врати на извориште своје цивилизације

Други балкански рат био је **сукоб Србије и Бугарске**. Стварањем албанске државе 1912. године, Србија је остала без знатног дела територије које је требало да јој припадну. Аустро-Угарска је подржавала територијалне захтеве Бугарске у намери да разбије Балкански савез, у чему је на крају и успела. Бугарска војска је изненада, 30. јуна **1913**. године, напала српску војску на реци **Брегалници**. Иако бројнија, бугарска војска била је тешко поражена од стране српских трупа, којима је помогла и једна црногорска дивизија. **Мир** је закључен 10. августа **1913**. године у **Букурешту**. Овим мировним уговором **Србија и Црна Гора су територијално увећане**.

▲ Степа Степановић

Први светски рат. – Повод за избијање Првог светског рата било је убиство које се догодило на Видовдан, 28. јуна **1914**. године у **Сарајеву**. Тога дана је **Гаврило Принцип**, припадник организације Млада Босна, убио престолонаследника Монархије, надвојводу **Франца Фердинанда** и његову супругу **Софију**. И мада званична Србија није била повезана са тим атентатом, јер због велике исцрпљености у балканским ратовима није била спремна за рат, бечки двор је оптужио српску владу за организовање убиства надвојводе Фердинанда.

Општи напад на Србију аустроугарска војска је отпочела преласком преко Дрине 12. августа **1914**. године. Српску војску је предводио генерал **Степа Степановић**. Битка се завршила 20. августа потпуним поразом аустроугарске V армије. **Церска битка** била је прва савезничка победа. Друга најважнија битка у 1914. години била је **Колубарска битка**. Српску војску предводио је генерал **Живојин Мишић**. **Аустроугарска армија је у тој бици била до ногу потучена и натерана да се повуче из Србије**.

После исцрпљујућих борби и тешких страдања, Србија је у пролеће 1915. године била, како је записао амерички новинар Џон Рид, „земља смрти“. Ратни напор био је претежак за Србију. У земљи је владала огромна несташница животних намирница, стоке за вучу, сировина, новца и радне снаге, а области у којима су вођене

▲ Живојин Мишић

борбе, биле су разорене и попаљене. Највише су биле опустошене изузетно плодне области Подриња и Посавља. Харала је и епидемија тифуса.

Нова офанзива немачке и аустроугарске војске уследила је 5. октобра **1915.** године. Србија није могла да издржи притисак и Врховна команда је донела одлуку о повлачењу. Уследило је повлачење војске, народа, краља и владе **преко Албаније**. Српска војска се евакуисала на грчко острво **Крф** где је пристигло око 135.000 српских војника и цивила. И црногорска војска се храбро борила. Највеће борбе вођене су у **Мојковачкој бици**. Ипак, предност непријатеља била је велика. Црногорска влада је 16. јануара 1916. године прихватила безусловну капитулацију, али је одбила да преда српске трупе које су се још налазиле на њеној територији. Краљ Никола је 19. јануара 1916. године тајно напустио земљу.

◀ Подела окупиране Краљевине Србије

После одступања српске војске дошло је до распарчавања српске територије између Аустро-Угарске, Немачке и Бугарске. Окупирана Србија подељена је на два дела: на западне и средишње области – у рукама аустроугарске војске, и на источне и јужне области – под бугарском окупацијом. Посебно су Бугари спроводили бруталну

асимилација – покушај уништења националног и културног идентитета једног народа на окупираним територијама
депортација – протеривање и прогон локалног становништва са освојене (окупиране) територије
геноцид – систем злочина који примењује једна држава према неком народу у ратним условима, са циљем да га делимично или у потпуности уништи као целину

политику асимилације. Српска култура је застирана, вршена је насилна бугаризација, сви натписи на радњама и установама морали су да буду написани на бугарском језику, спровођене су честе депортације преосталих здравих мушкараца. Малобројни учитељи, свештеници и друга интелигенција били су на непрестаном удару бугарских власти.

До 1918. године трајале су борбе на **Солунском фронту**, а онда је 15. септембра **1918.** године покренута општа савезничка офанзива. На делу фронта где су нападале српске армије, за само четири дана пробијен је целокупан систем непријатељске одбране. Српске јединице су до 25. септембра већ ослободиле Скопље и Штип, што је условило **избацивање Бугарске из рата**. Капитулација је потписана 29. септембра. Продор је потом био незауостављив: ослобођени су Врање, Ниш и Крушевац. **Београд је ослобођен 1. новембра 1918.** године.

ПИТАЊА:

Како је дошло до стварања Балканског савеза и који је био његов циљ?
 Какав су значај имали балкански ратови за српски народ?
 Које су све невоље задесиле српски народ у првим годинама ратовања?
 Како су текле војне операције до коначног ослобођења Србије?

ЗАДАТАЦИ:

Оцените стање у турској држави и друштву почетком 20. века.
 Наведите успехе Србије и Црне Горе на почетку рата и оцените Церску битку.

РЕЗИМЕ

Под династијом Карађорђевић Србија је реализовала свој национални програм – ослобођење и уједињење српског народа на Балкану. То је довело до балканског рата када је срушена вековна турска власт на Косову и у Македонији. Убрзо је дошло до великог поремећаја у међународним односима, па је Србија нападнута од Аустро-Угарске. У том рату, Србија је претрпела велике жртве и огромна материјална разарања, али је успела да се још једном избори за своју слободу.

9. КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА 1918–1941.

Нова држава. – Југословенска краљевина постојала је од 1918. до 1945. године, али је још 1941. године, због њеног уласка у Други светски рат, дошло до распада државне територије и државне управе. Краљ и Влада су ратне године провели у избеглиштву. После рата (1945) југословенска држава је обновљена и проширена према западу, али као социјалистичка република, под влашћу Комунистичке партије Југославије. Југословенска краљевина била је уставна и парламентарна држава. Њоме су до 1945. владали краљеви из династије **Карађорђевића: Петар I** (1918–1921), **Александар I** (1921–1934) и **Петар II** (1934–1945). Државна територија је била јединствена (унитарна), без унутрашњих граница. Службени назив државе био је **Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца**, а од 1929. године – **Краљевина Југославија**. Први устав добила је 1921. године (**Видовдански**), а други 1931. године (**Октроисани**). Символом међуратне Југославије (1918–1941) сматра се краљ **Александар I Карађорђевић**.

Нова држава проглашена је **1. децембра 1918. године**. Државна територија Краљевине СХС, после дефинисања граница, захватала је 248.666 км² и у њој је живело око **12 милиона становника**. Највише је било **Срба**, 4. 700.000 (39%), **Хрвата**, 2.900.000 (24%) и **Словенаца**, 1.000.000 (8,5%). Припадника националних мањина (Мађара, Немаца, Албанаца, Румуна, Словака, Русина и других) било је око 2.000.000, што је чинило шестину укупног становништва. **Београд** је био главни град Краљевине СХС, али са својих 100.000 становника није био и највећи град у држави. Многољуднији је био Загреб (185.000 становника), а други већи градови били су: Суботица, Сарајево, Скопље, Нови Сад, Љубљана и Битољ.

Краљевину Југославију карактерисала је неједнака привредна развијеност. Нова држава је од свог оснивања имала низ проблема економске природе (различити производни односи, професионална и друштвена структура становништва) што је битно утицало на неједначен развој друштва. Вековни живот у оквиру различитих култура спречавао је брзо уједињење и право стапање у заједничкој држави. Посебан отежавајући фактор била су огромна разарања и људске жртве које су у балканским и Првом светском рату поднеле краљевине Србија и Црна Гора.

Грб Краљевине Југославије

ИСТОРИЈА

Најзначајнија политичка личност био је **Александар I Карађорђевић** (1888–1934). Он је био **ујединитељ** Срба, Хрвата и Словенаца и југословенски краљ (1921–1934). Опште и војно образовање стицао је у Швајцарској и Русији. Престолонаследник је постао 1909. године. У балканским ратовима командовао је Првом армијом и извојевао велику победу код Куманова. Регент (вршилац краљевске власти) постао је 22. јуна 1914. и у том својству био је врховни командант српске војске у Првом светском рату. Краљ нове југословенске државе постао је 16. августа 1921. године. У спољној политици највише се ослањао на Француску. Убиле су га усташе **9. октобра 1934. године у Марсеју**, приликом званичне посете Француској.

ПИТАЊА:

Под која два царства су вековима били народи који су од 1918. године живели у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца? Под чијом влашћу су били становници Босне и Херцеговине? Које је непосредне велике проблеме имала Србија по окончању Првог светског рата?

Политичке странке. – На политичкој сцени Краљевине Југославије постојао је велики број политичких странака. Најзначајније **српске** странке биле су **Народна радикална странка (НРС)** и **Демократска странка (ДС)**. Радикали су били на власти током Првог светског рата и имали су велики утицај у Краљевини Србији. Подржавало их је и српско сељаштво и српско грађанство. Демократска странка је основана **1919.** године у Сарајеву. Тежила је јединственој и чврстој југословенској држави, сматрајући да су Срби, Хрвати и Словенци један народ „по крви и језику“ и по заједничким животним интересима. Председник странке био је **Љубомир Давидовић**.

Хрватска републиканска сељачка странка (ХРСС) била је најутицајнија хрватска странка у Краљевини. Њен став је био да су Хрвати и Срби два народа и да Хрвати прво треба да се изборе за своју самосталну државу, па да се тек онда уједине са Србијом. **Словенска људска странка (СЛС)** основана је крајем 19. века. Залагала се за ослобођење Словенаца и стварање југословенске државе. Ослањала се на католичко свештенство, које је имало великог утицаја на словеначко село, и настојала је да очува словеначку посебност у Краљевини. **Југословенска муслиманска организација (ЈМО)** окупљала је богатије муслимане из Босне и Херцеговине.

Нова држава је дефинисана као **уставна парламентарна монархија**. У њој је била загарантована равноправност вероисповести, језика (српско-хрватско-словеначки) и писма (ћирилица и латиница). Законодавну власт вршили су заједнички краљ и Народна скупштина, али је владар имао већа овлашћења од парламента. Сазивао је редовна и ванредна заседања и имао право да распусти скупштину. Потврђивао је и проглашавао законе, био врховни заповедник војске и заступник државе у односима са иностранством. Његова личност била је неприкосновена (уживала је потпуни имунитет пред судом).

ВРЕМЕПЛОВ

- 1. децембар 1918** – проглашена прва југословенска држава – *Краљевство (Краљевина) Срба, Хрватиа и Словенаца*.
- децембар 1918** – формирана прва југословенска влада са радикалом Стојаном Протићем на челу.
- 28. новембар 1920** – одржани избори за Уставотворну скупштину.
- 28. јун 1921** – донет први устав нове државе, тзв. *Видовдански устав*
- 28. јун 1921** – комуниста Спасоје Стејић покушао атентат на регента Александра.
- 1924** – почео с радом Радио Београд, прва радио станица у Југославији.
- Фебруар 1925** – Хрватска републиканска сељачка странка признала уставно уређење Југославије.
- 20. јун 1928** – атентат у Скупштини: радикалски посланик Пуниша Рачић убио двојицу хрватских посланика и тешко ранио Стјепана Радића.
- 6. јануар 1929** – краљ Александар суспендовао устав, укинуо скупштину и завео личну власт.
- 3. октобар 1929** – држава добила ново име – *Краљевина Југославија*
- 9. октобар 1934** – у Марсеју убијен краљ Александар Карађорђевић, приликом званичне посете Француској.
- мај 1935** – одржани први парламентарни избори после краљеве диктатуре.
- 26. август 1939** – потписан споразум о стварању Бановине Хрватске.
- јун 1940** – Југославија успоставила дипломатске односе са Совјетским Савезом.

октроисани устав – устав који не доноси уставотворна скупштина или неко друго законодавно тело, већ владар лично

верски либерализам – равнодушност према вери, дух толеранције и слобода савести; у политичком смислу, одвајање цркве од државе

клерикализам – политичко деловање католичке цркве, покушај да се пресудно утиче на развој друштва у складу с католичким верским учењем, пре свега у домену свакодневног живота

РЕЗИМЕ

После Првог светског рата формирана је нова држава – Краљевина Југославија. То је била држава Јужних Словена и Србија је у њој провела наредних седам деценија своје историје. Живот ове државе обележили су национални сукоби и бројни политички и економски проблеми. И њен међународни положај био је доста осетљив, што је и довело до увлачења Југославије у вихор Другог светског рата.

10. ЈУГОСЛАВИЈА У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ (1941–1945)

Априлски рат 1941. године. – Када је 27. марта 1941. године у Београду извршен државни удар и смењен намесник кнез Павле Карађорђевић, који се борио за неутралност Југославије у Другом светском рату, било је јасно да ће Југославија сада морати да ратује. Нацистичка Немачка напала је Југославију **6. априла**. Најтеже је страдао Београд који је бомбардован више пута. После само дванаест дана, војска Краљевине Југославије морала је да призна пораз и затим потпише **војну капитулацију**. Влада и краљ Петар II Карађорђевић напустили су земљу, а у Србији је уведена немачка окупациона управа. Сваки отпор окупационом поретку најстроже је кажњаван. Стрељања, рације, одвођења у специјалне затворе и логоре постали су свакодневна појава.

Београд након
бомбардовања

Устанак. – После априлског слома и комадања земље, у српском народу развила су се два **покрета отпора**: национални и кому-

нистички. Они ће, после краткотрајне сарадње током лета и ране јесени прве устаничке године, отпочети међусобан сукоб. То је обележило цео даљи ток рата у Србији и Југославији. На челу националног покрета (Равногорски покрет, четници) стајао је генерал **Драгољуб Михаиловић** (1893-1946), а на челу комунистичког покрета (партизани) хрватски комуниста **Јосип Броз Тито** (1892-1980). Прву већу војну акцију извео је *Јагарски четнички одред*, под командом потпуковника **Веселина Мисите** (крајем августа 1941) када је ослобођена **Лозница**. Иако организован на брзину, тај напад био је импресиван по својим резултатима: **ослобођен је први град у окупираној Европи и први пут је један немачки гарнизон био приморан на предају.**

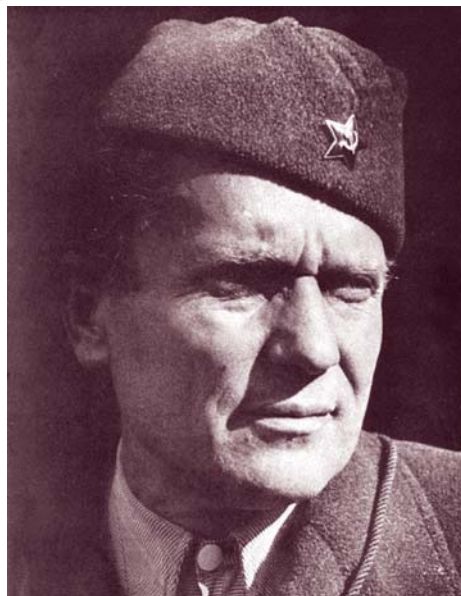
▲ Генерал Михаиловић

Политички циљ Равногорског покрета био је обнављање Југославије у којој се, после рата, морао омеђити српски простор и вратити политички систем из предратног стања. Свима је било јасно да Југославија може наставити да постоји само као федерација. Међутим, за разлику од комуниста који су намеравали да поделе српски етнички простор, српски интелектуалци и грађански политичари заговарали су обнову југословенске државе и њену реорганизацију у савез национално равноправних федералних јединица као једини програма српског народа.

Геноцид у НДХ. – На територији **Независне државе Хрватске** почињени су масовни ратни злочини над српским и јеврејским народом. Срби су веома брзо стављени ван закона: уклоњени су из државне службе, ограничено им је кретање, забрањена употреба ћирилице, мењана су имена насеља, а укинута су и православне верске школе. Уништавани су сви трагови српске прошлости, спаљиване су цркве и зграде културних друштава. Најзлогласније средство које су хрватске власти примењивале за ликвидацију Срба и Јевреја били су **концентрациони логори**. Отварани су чак и логори за децу, а људи су убијани и на другим стратиштима. Срби су највише страдали у логору **Јасеновац**, на реци Сави, који је основан у лето 1941. године. Јасеновац је био огромна фабрика

▲ Покатоличавање Срба

▲ Јосип Броз Тито

смрти, у којој су примењиване најсуровије методе ликвидације људи.

Комунизам у Србији. – Одлучујуће борбе за ослобођење Србије почеле су у лето 1944. године. Партизани су, у садејству са Црвеном армијом, успели да ослободе земљу, победе у грађанском рату и успоставе **власт Комунистичке партије Југославије**. Један од основних задатака нове власти у Србији био је **да се дотуче „великосрпски шовинизам“**. Нова држава је снагом своје организоване власти, у име комунистичке револуције, систематски прогонила своје противнике. У том циљу извршена су масовна и тајна убиства десетина хиљада људи. На удару су били сви они за које се претпостављало да неће прихватити идеологију комунизма и ново друштвено уређење.

конфискација – одузимање

колаборационисти – сарадници окупатора у Другом светском рату

РЕЗИМЕ

После напада нацистичке Немачке на Југославију и слома краљевске војске, Србија је била окупиранина. Њену историју у овом периоду обележио је устанак два покрета отпора (партизани и четници) али и њихов грађански рат. Истовремено је српски народ у Независној држави Хрватској био изложен масовном терору од стране усташа. Крај рата обележила је победа партизана и увођење новог система – комунизма.

ВРЕМЕПЛОВ

- 25. март 1941** – влада Цветковић–Мачек у замку *Белведере*, у Бечу, потписала протокол о приступању Југославије Тројном пакту.
- 27. март 1941** – у Београду изведен државни удар, у организацији групе официра које је предводио генерал Боривоје Мирковић. Постављена је нова влада, на челу са генералом Душаном Симићем.
- 6. април 1941** – у раним јутарњим часовима бомбардовањем Београда почео немачки напад на Југославију.
- 10. април 1941** – формирана Независна држава Хрватска.
- 15. април 1941** – краљ и влада напустили Југославију.
- 17. април 1941** – у Београду потписана капитулација војске Краљевине Југославије.
- 11. мај 1941** – генералштабни пуковник Драгољуб Михаиловић стигао на Равну гору и почео формирање покрета отпора.
- 3. јун 1941** – почео устанак српског народа у Невесињском срезу.
- 27. јун 1941** – формиран Главни штаб партизанских одреда Југославије
- 13. јул 1941** – почео устанак у Црној Гори.
- 31. август 1941** – Јадарски четнички одред, под командом потпуковника Веселина Мисите, ослободио Лозницу.
- 29. август 1941** – генерал Милан Недић формира Српску владу под окупацијом.
- септембар 1941** – основан логор Јасеновац у коме је према немачким подацима страдало око 500.000 људи, а у највећем броју Срба.
- 16. септембар 1941** – Хитлер издао наредбу о покретању офанзиве у Србији.
- 28. септембар 1941** – четници и партизани ослободили Горњи Милановац.
- 1. октобар 1941** – четници и партизани ослободили Чачак.
- 14. октобар 1941** – масовно стрељање талаца у Краљеву.
- 21. октобар 1941** – масовно стрељање талаца у Крагујевцу.
- 29. октобар 1941** – партизани напали четнике у селу Карану, код Ужица. Почео српски грађански рат.
- 25. новембар 1941** – почела немачка офанзива против устаника у Србији.
- пролеће – лето 1942** – немачко-усташка офанзива на Козари.
- 20. јануар 1943** – почела немачка операција *Вајс* (битка на Неретви)
- 17. мај 1943** – почела немачка операција *Шварц* (битка на Сутјесци)
- 29–30. новембар 1943** – Друго заседање АВНОЈ-а у Јајцу.
- 16.–17. април 1944** (на Ускрс) – англоамеричка авијација бомбардовала Београд.
- 31. јул – 1. август 1944** – Оперативна група дивизија НОВЈ почела офанзиву на Србију.
- 20. октобар 1944** – ослобођен Београд.
- 8. фебруар 1945** – заведена војна управа на целој територији Косова и Метохије.
- 7. март 1945** – Јосип Броз именован за председника Привремене владе Југославије.
- 12. април 1945** – пробијен Сремски фронт.
- 13. мај 1945** – општи напад партизана на четнике на Зеленгори, код ушћа Сутјеске у Дрину. Дефинитивни слом Равногорског покрета.
- 13. март 1946** – ухапшен генерал Драгољуб Михаиловић. На судском процесу осуђен на смрт и стрељан 17. јула 1946.

11. ЈУГОСЛАВИЈА ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА (ОД 1945. ДО 1980. ГОДИНЕ)

Нова власт се, по ослобођењу Југославије, нашла пред задатком обнове и изградње земље и сређивања привредног живота. Све је то тражило велике напоре будући да је југословенско становништво у рату било десетковано, а материјална разарања веома велика, највећа у Европи после оних у Совјетском Савезу и Пољској. Српски народ је из ратног вихора – обележеног како терором окупатора, тако и вишеструким грађанским ратом – изашао са трајним ожиљцима. Геноцид у НДХ оставио је велике демографске последице. Крај рата није донео очекивано олакшање, већ само нове неизвесности.

Обнова земље. – Огромна материјална штета, попаљена села, порушене комуникације (железничке пруге, мостови, путеви), као и општа несташница хране били су највидљивији проблеми са којима се сусрела нова власт у Југославији. Због тих проблема у првим послератним годинама живело се веома тешко. Најважније је било обезбедити струју, храну и воду за све становнике. Болна ратна искуства потискивана су на различите начине, а највише пропагандом о бољем животу у социјализму и паролем о „братству и јединству“ свих народа.

Потписивање уговора о пријатељству између Југославије и Совјетског Савеза, априла 1945. године у Москви

▲ Карта СФРЈ

У спољној политици нова југословенска држава започела је живот **ослонцем на Совјетски Савез**, а у унутрашњој ослањала се на полицијски и војни апарат. Држава је била политички централизована и заснивала се на **власти једне партије – Комунистичке партије Југославије**. Личност Јосипа Броза Тита уздизана је до **култа**. Успостављени поредак у Југославији имао је општи узор у систему Совјетског Савеза. **Једино је Србија конституисана као сложена федерална јединица нове југословенске државе**, мада су исти или слични разлози за успостављање аутономије постојали и у другим републикама, нарочито у Хрватској, због великог процента Срба у њој. **Војводина и Косово и Метохија** ушли су у састав Србије као две аутономне покрајине.

Изградња социјализма. – Југославија је отпочела свој живот у социјализму прокламујући изградњу хуманог и праведног друштва у коме неће бити „класних разлика“ између људи – ни по богатству,

ЗАДАТАК:

Објасни разлике у политичком уређењу Југославије пре и после Другог светског рата. Објасни разлике у унутрашњим, административним границама Југославије пре и после Другог светског рата.

ПИТАЊЕ:

Шта је у вези са унутрашњим границама доносио Устав из 1974. године?

догма – нешто што није подложно критици и проверавању
просперитет – успешан развој друштва, благостање
суверенитет – потпуна државна власт
амандман – додатак постојећем законском предлогу

ни по образовању. Већ 1946. године донесен је **Закон о национализацији**, па је држава постала власник већине рудника, банака, индустријских и трговачких предузећа. До краја 1948. сва привредна предузећа у Југославији постала су **државна својина**. Принудне мере уведене су и у пољопривреди обавезним откупом пољопривредних производа од сељака. Приликом спровођења те одлуке, било је много насиља и злоупотреба.

Већ почетком шездесетих година 20. века могле су се уочити неравномерности у привредном развоју земље јер је потрошња била већа од производње. Истовремено су расла и задужења Југославије у иностранству. Нагли раст стандарда постигнут је уз издашну помоћ западних земаља. У периоду до 1980. године Југославија је добила преко 60 милијарди америчких долара као неповратну помоћ (не рачунајући помоћ у роби и кредите). Велики део тог новца трошен је на лажни раст стандарда и финансирање републичких власти.

Нови устав. – Економска криза све се више продубљивала. Вредност новца је опадала, а услови живота су се погоршавали. У таквим околностима донесен је 21. фебруара 1974. године нови **Устав**. Републике и покрајине добиле су већу самосталност, а суверенитет република постао је јачи од савезног. Уместо председника СФРЈ уведено је Председништво, а за доживотног председника изабран је Јосип Броз Тито. Овим уставним променама омогућено је даље **јачање самосталности република и покрајина**. Дошло је и до слабљења заједништва и поткопавања Југославије као заједничке државе. Аутономне покрајине у саставу Србије – Војводина и Косово – добиле су широка овлашћења, тако да су практично имале статус републике. Тако се Србија нашла у неправном положају, што ће у наредном периоду довести до велике политичке кризе у Србији и Југославији и узроковати слом државе.

РЕЗИМЕ

У периоду после Другог светског рата Србија се налазила у обновљеној југословенској федерацији под влашћу једне партије – Комунистичке партије Југославије (од 1952. године – Савез комуниста). Зато се тај поредак и означава као једнопартијски. Комунистички вођа и доживотно председник Југославије био је Јосип Броз Тито. У том периоду изграђиван је социјалистички друштвени поредак.

12. РАСПАД ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ И ЕТНИЧКИ СУКОБИ НА КРАЈУ 20. ВЕКА

После Титове смрти (1980) криза у Југославији се продубљивала. Она је била **економска** и **политичка**. У тој ситуацији национализми постају водећи политички програми, а **национално питање** – најважније политичко питање. Национализми су усмеравани од врха државе и партије. Уз помоћ других унутрашњих и спољашњих фактора, они су били главни узрок распада Југославије. Део политичког и интелектуалног врха Србије оштро је критиковао Устав из 1974. године. Оцењивало се да је њиме озакоњено разбијање Југославије. У Словенији су све гласнији били захтеви за већу самосталност ове републике и увођењем демократског поретка.

Распад СФРЈ. – Догађаји који су претходили ратним сукобима почињали су углавном на Косову, где је стање из дана у дан постајало све напетије. Грађански рат у тој покрајини спречила је ЈНА, која је почетком фебруара 1990. године изашла на улице више козовских градова. Слом једнопартијског политичког система у Југославији уследио је 1990. године. Српско руководство, на челу са **Слободаном Милошевићем** (1941–2006), председником Социјалистичке партије Србије, најдуже се опирало демократизацији друштва и тај проблем није превазиђен ни у наредној деценији.

Српска политичка сцена била је обележена одсуством пуне демократије и политичке толеранције, прогоном и хапшењем политичких противника и масовним пљачкањем грађана од стране владајуће елите. Највеће антирежимске демонстрације организоване су 9. марта 1991. године и током зиме 1996–1997. године.

Формални распад СФРЈ почео је **25. јуна 1991.** године када је словеначки парламент, на основу резултата референдума, изгласао независност ове републике. Сутрадан је то исто учинио и хрватски Сабор. Хрватска је претходно донела Устав по коме су Срби постали национална мањина.

ПИТАЊЕ:
На који начин је било решено национално питање у Краљевини Југославији?

Слободан Милошевић

Распад Југославије ▲

Ратови за југословенско наслеђе. – Ови ратови трајали су од 1991. до 1995. године. Они су довели до стварања пет самосталних држава на простору дотадашње југословенске федерације: **Словеније, Хрватске, Босне и Херцеговине, Македоније и Савезне Републике Југославије** (Србије и Црне Горе). Једина војна сила која је покушавала да заштити територијални интегритет целокупне Југославије била је ЈНА. После краткотрајног рата у Словенији и на просторима Хрватске, у Босни и Херцеговини је избио грађански рат пошто је она призната као независна држава (6. априла 1992).

Рат у Хрватској окончан је у лето 1995. године двома акцијама хрватске војске – „Бљесак“ и „Олуја“, изведеним у мају и августу. Те акције завршене су сломом тамошњих српских оружаних снага и протеривањем више стотина хиљада Срба са њихових вековних огњишта. Циљ „Олује“, према речима тадашњег председника

Хрватске **Фрање Туђмана**, био је „да нанесемо такве ударце да Срби практично нестану с ових простора!“ Рат у Босни окончан је потписивањем примирја у **Дејтону** (САД) **21. новембра 1995.** године. Босна и Херцеговина је дефинисана као држава састављена од **два ентитета**: *Муслиманско-хрватске федерације* и *Републике Српске*.

Криза на Косову. – Стање на Косову и Метохији постајало је изузетно заоштрено. Таквим су га чиниле свакодневне оружане акције албанских терористичких група, названих „Ослободилачка војска Косова“, као и разбојништва и сукоби са снагама реда (полицијом и војском Србије и СРЈ). Коначно су се умешале и западне државе, дајући отворену подршку Албанцима. После неуспелих преговора у **Рамбујеу** и **Паризу** и одбијања српске стране да потпише ултимативне захтеве за повлачење војске и полиције са Косова, уследила је **агресија НАТО** која је трајала од **24. марта до 10. јуна 1999. године**. Погинуло је око 2.500 цивила, од чега 79 деце, а повређено је око 5.000 људи. Нанета је огромна материјална штета, која се незванично процењује на 30 милијарди долара. Са Косова се од лета 1999. године одселило више од 200.000 Срба и другог неалбанског живља.

Пад Слободана Милошевића. – Политичка и друштвена криза у Србији била је на врхунцу. Деценијска владавина Слободана Милошевића, председника Србије (1990–1997) и Југославије (1997–2000), која је обележена међународном изолацијом земље, ратовима и немаштином, ближила се крају. У таквој ситуацији, у Југославији су **24. септембра 2000. године** одржани савезни парламентарни избори, као и избори за председника. На председничким изборима победио је **Војислав Коштуница**, кандидат коалиције *Демокрајска опозиција Србије* (ДОС). Због непризнавања изборних резултата, дошло је до масовних вишедневних демонстрација у земљи. Кулминација је уследила у Београду **5. октобра**, када је на улицама протестовало више стотина хиљада људи, пристиглих из целе Србије. Слободан Милошевић морао је јавно да призна победу

Протест испред
Скупштине, 5. октобар
2000. године

▲ Зоран Ђинђић

Војислава Коштунице и да оде са власти. После тога стање у земљи се полако смиривало, укинута су економске санкције, а Југославија је враћена у међународне политичке и финансијске институције. Од 28. јуна 2001. године до смрти, 11. марта 2006. године, Слободан Милошевић се налазио у Хагу, у притворској јединици Међународног суда за ратне злочине почињене у бившој Југославији.

Почетком 2001. године формирана је прва некомунистичка влада у Србији после Другог светског рата, а мандат за састав владе добио је **Зоран Ђинђић**, лидер Демократске странке. Он је убијен 12. марта 2003. године.

РЕЗИМЕ

Нерешни политички и економски проблеми, као и међунационални сукоби, довели су до распада СФРЈ који је обележен серијом ратова и тешким етничким сукобима. Србија се у том периоду нашла у међународној изолацији, када су јој 1992. године од стране Уједињених нација уведене свеобухватне санкције. На крају века уследило је и бомбардовање Србије од стране НАТО због кризе на Косову. Последњу годину 20. века обележио је крај дугогодишње владавине Слободана Милошевића, што је отворило пут демократским реформама.

ВРЕМЕПЛОВ

- 11. новембар 1945** – одржани избори за Уставотворну скупштину.
- 29. новембар 1945** – укинута монархија а Југославија проглашена за републику.
- 31. јануар 1946** – донесен прву Устав ФНРЈ.
- 28. јун 1948** – донесена Резолуција Информбиороа.
- 13. јануар 1953** – Јосип Броз Тито изабран за председника Југославије.
- 3. април 1963** – донесен нови устав, земља добила нов назив – СФРЈ.
- октобар 1972** – смена српског партијског и државног руководства.
- 21. фебруар 1974** – донесен нови Устав СФРЈ.
- 4. мај 1980** – умро Јосип Броз Тито.
- март – април 1981** – велике демонстрације Албанаца на Косову.
- 23–24. септембар 1987** – одржана Осма седница ЦК СК Србије на којој је победила струја Слободана Милошевића.
- 9. децембар 1990** – одржани први вишестраначки парламентарни и председнички избори у Србији. Победили Социјалистичка партија Србије и Слободан Милошевић.
- 9. март 1991** – велике антивладине демонстрације српске опозиције у Београду.
- јун 1991** – почео процес распада СФРЈ када су Словенија и Хрватска прогласиле независност.
- лето–јесен 1991** – почели оружани сукоби у Хрватској.
- 27. април 1992** – формирана Савезна република Југославије, као заједница Србије и Црне Горе.
- 29. април 1992** – Савет безбедности ОУН Резолуцијом 757 увео економске и политичке санкције против СРЈ.
- август 1995** – хрватска војска у операцији „Олуја“ протерала српско становништво из Републике Српске Крајине.
- 21. новембар 1995** – у америчкој ваздухопловној бази у Дејтону потписано примирје којим је окончан рат у Босни и Херцеговини.
- јесен–зима 1996/1997** – велике антивладине демонстрације у Београду поводом поништавања резултата локалних избора.
- почетак 1998** – заостравање кризе на Косову
- фебруар 1999** – У Рамбујеу, у Француској, одржани неуспешни преговори поводом кризе на Косову.
- 24. март 1999** – почела агресија НАТО на СРЈ. Бомбардовање трајало 78 дана.
- јун 1999** – Савет безбедности ОУН усвојио Резолуцију 1244 по којој је Косово стављено под протекторат међународних снага.
- 24. септембар** – у Србији одржани савезни парламентарни и избори за председника СРЈ. Победили су Војислав Коштуница и опозициона коалиција ДОС.
- 5. октобар 2000** – велики протести у Београду и крај владавине Слободана Милошевића.
- март 2001** – Србија добила прву некомунистичку владу после Другог светског рата. За премијера је изабран Зоран Ћинђић.

13. СРБИЈА И СРПСКИ НАРОД НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА

Почетак нове епохе. – После политичких промена из 2000. године, Србија се нашла пред многобројним проблемима свог даљег економског и политичког развоја. Основни политички проблеми били су: нерешен статус јужне српске покрајине Косова и Метохије, односи са Црном Гором и питање даљих европских интеграција.

Црна Гора је желела своју независност. Посредник у регулисању нових односа била је Европска унија, па је договорено да се формира Државна заједница **Србија и Црна Гора**. Она је почела свој живот **4. фебруара 2003. године**, када је усвојена њена Уставна повеља. Према тој повељи, свака чланица је имала право да после три године организује референдум о независности. То је **Црна Гора** урадила **21. маја 2006. године**. Већина грађана гласала је за **независност**.

Преговори о статусу Косова почели су 2005. године. Србија је инсистирала на томе да је покрајина Косово и Метохија саставни део територије Србије и да има положај суштинске аутономије у оквиру државе Србије. Преговори су били неуспешни, а **Скупштина Косова** је **17. фебруара 2008. године** једнострано прогласила **независност**. Србија није признала ту одлуку и питање статуса Косова изнела је пред Уједињене нације.

Савремена српска држава је по свом унутрашњем уређењу **република**, са политичким поретком **парламентарне демократије**. Правни поредак у републици је јединствен, а вршење власти почива на њеној подели на законодавну (Народна скупштина), извршну (Влада Републике Србије) и судску (судови).

У Србији је на снази **Устав из 2006. године**. Народна скупштина је 30. септембра 2006. усвојила предлог новог устава, који је добио подршку грађана на референдуму одржаном 28. и 29. октобра исте године. Устав је свечано проглашен 8. новембра 2006. године. Он је Србију дефинисао као **државу српског народа и свих грађана који у њој живе**. Србија се заснива на владавини права и социјалној правди, на начелима грађанске демократије, људским и мањинским правима, као и слободама и припадности европским принципима и вредностима. Владавина права је основна претпоставка Устава и почива на неотуђивим људским правима.

Србија и Европа. – Процес нормализације односа између Србије и Европске уније почео је после промена од 5. октобра 2000. године. **Европска унија** је кључни партнер Србије у процесу међународне подршке демократским и економским реформама земље. Развој односа са ЕУ представља приоритет спољне политике Србије. Године 2005, усвајањем националне стратегије за приступање Европској унији, приступање Србије Унији дефинисано је као најважнији дугорочан стратешки циљ.

Европска унија

Преговори између Србије и Европске уније о придруживању започели су 10. октобра 2005. године, а закључени 10. септембра 2007. године завршетком пете техничке рунде преговора. Споразум је потписан 29. априла **2008.** године у **Луксембургу**. Основ сарадње Србије са Унијом дефинисан је „Европским партнерством за Републику Србију“ као инструментом којим Комисија Европске уније одређује најважније циљеве и основе сарадње. Комисија прати и оцењује напредак Србије у процесу евроинтеграција. Србија је **захтев за чланство** у Европској унији поднела **19. децембра 2009.** године.

ЗАДАТАК:

Оцени односе Србије са Европом пре и после 2000. године.

Република Србија је потписала и вишегодишњи Финансијски споразум о прекограничној сарадњи са суседним земљама чланицама Европске уније – Мађарском, Румунијом и Бугарском. Србија учествује и у два шира **регионална програма** Европске уније: **Јадранском програму** и **Програму транснационалне сарадње за подручја Европе на путу интеграције**. Србија, такође, активно учествује и у бројним економским и политичким програмима Уније.

Срби у дијаспори. – Осим у Србији, српски народ живи и у републикама некадашње Југославије, највише у Босни и Херцеговини у оквиру **Републике Српске**. Као национална мањина, српски народ живи у Републици Хрватској и Републици Македонији. У Црној Гори од укупног броја становника, једна трећина је српске националности. Процењује се да у свету, ван граница Србије, живи око **три и по милиона** људи који се сматрају српском дијаспором. Под овим појмом се подразумевају сва она лица која **Србију доживљавају као матицу**, и која се са Србијом идентификују у културном и језичком смислу, без обзира на то да ли имају држављанство Србије, или су припадници друге, односно треће генерације исељеника.

Данашња српска дијаспора резултат је неколико емиграционих таласа. Историја бележи исељавања још у 18. и 19. веку, али се под српском емиграцијом најчешће подразумева талас политичких избеглица после Другог светског рата, затим талас који је од средине 60-их до краја 70-их година 20. века одвео велики број наших људи на привремени рад у иностранство и, најзад, последњи талас из деведесетих година прошлог века који још није у потпуности престао. Појединачно по земљама, највише припадника наше дијаспоре живи на северноамеричком континенту – у **САД и Канади**, а затим у земљама западне Европе.

ПИТАЊЕ:
Шта се подразумева под појмом српска дијаспора?

РЕЗИМЕ

Србија је на почетку 21. века, после демократских промена, кренула новим политичким путем – ка санирању ратних последица и европским интеграцијама. Најважнији спољнополитички циљ државе јесте пуноправно чланство у европској породици народа – у Европској унији.

ВЕЖБАЊА

1. Један деда из Новог Пазара умро је почетком 2010. године у 101. години. Никада у свом животу није живео у другом граду, а променио је 9 држава! Наведи називе свих девет држава у којима је живео.

2. Који човек се сматра симболом Краљевине Југославије?

3. Који човек се сматра симболом Југославије од 1945. до 1980. године?

4. Које године је Нови Пазар ушао у састав Краљевине Србије? _____

5. Које велике и значајне административне територије у Турском царству је седиште било у Новом Пазару?

6. Како се у Средњем веку називала област око данашњег Новог Пазара?

7. Који народ данас представља већински живаљ у Новом Пазару? _____

8. Који градови су били највећи на простору Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у време њеног проглашења?

9. Који градови су били престонице шест република које су чиниле федеративну Југославију?

10. Које године и којим актом (чином) је званично проглашена нововековна српска држава?

11. Како се званично звала нововековна српска држава од проглашења до 1882. године?

12. Ко је био први владар Кнежевине Србије? _____

13. Који су политички резултати Првог српског устанка?

14. Наведи имена две владарске српске династије у 19. и 20. веку.

15. Коју владарску титулу је носио Карађорђе Петровић? _____

16. Које године је донесен први устав (који није укинут) у Кнежевини Србији?

17. До које године је важио први Устав Кнежевине Србије?

18. Наведи имена владара који су владали по Уставу из 1838. године.

19. Наведи све југословенске уставе које знаш.

20. Наведи бар три важна догађаја у српској историји која су се догодила на црквени празник Видовдан.

21. Наведи два важна догађаја у српској историји која су се догодила на црквени празник Сретење Господње.

22. Када, како и на ком простору је настала Република Српска?

23. Када је започео процес демократизације и евроинтеграције у Републици Србији?

24. Када и којим чином је Република Србија постала самостална и независна држава?

25. Које државе са простора некадашње Југославије су постале пре Србије самосталне и независне?

Географија моје отаџбине

Шумадијски пејзаж

Сремски Карловци

Са Новосадског сајма

Аутор: Милутин Тадић

САДРЖАЈ

1. ДРЖАВНО УРЕЂЕЊЕ СРБИЈЕ	60
2. РЕЉЕФ СРБИЈЕ	66
3. КЛИМА СРБИЈЕ	72
4. ВОДЕ СРБИЈЕ	78
5. БИЉНИ И ЖИВОТИЊСКИ СВЕТ СРБИЈЕ; НАЦИОНАЛНИ ПАРКОВИ И ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ	84
6. СТАНОВНИШТВО СРБИЈЕ	92
7. НАСЕЉА СРБИЈЕ	100
8. ПРИВРЕДА СРБИЈЕ: ПОЉОПРИВРЕДА, РУДАРСТВО И ИНДУСТРИЈА	106
9. ПРИВРЕДА СРБИЈЕ: САОБРАЋАЈ И ТУРИЗАМ	114
10. СРПСКИ НАРОД ВАН СРБИЈЕ	122
11. СРБИЈА И САВРЕМЕНИ ИНТЕГРАЦИОНИ ПРОЦЕСИ У ЕВРОПИ И СВЕТУ	128

Симболи који се користе у уџбенику

Речник

ГЕОГРАФИЈА +

Сазнајте
више

1. ДРЖАВНО УРЕЂЕЊЕ СРБИЈЕ

Из Устава Србије

Устав је највиши правни акт Републике Србије и сви други закони морају бити сагласни с њим. Република Србија почива на **владавини права**, а то значи да становници Србије представнике власти бирају на слободним изборима, да су им гарантована људска права, и да се сви понашају у складу са **Уставом**.

Србија је **република**. Та реч је настала од латинских речи *res* – ствар, и *publica* – свих, што значи да држава Србија припада свом народу, свим својим држављанима. Републику Србију у земљи и иностранству представља **Председник Републике**, који се бира на пет година, на слободним изборима, тајним гласањем.

Србија је **демократска земља**, што значи да народ на слободним изборима бира ко ће руководити земљом. Општи избори се одржавају сваке четврте године. На изборима се гласа за неку од политичких партија. На основу добијених гласова, партије деле 250 места у **Народној скупштини**. Партија (или партије) која је освојила највише гласова формира **Владу**.

На општим изборима не бирају се само **посланици** за Народну скупштину. Гласа се и за оне који ће наредне четири године бити на челу 194 **општине** у Србији. (Град Београд и Град Ниш су посебне територијалне јединице.) Општине се старају о потребама људи који у тим општинама живе – о школама, обдаништима, воде бригу о комуникацијама, о старима, итд.

Власт у Републици Србији се дели на **законодавну, извршну и судску**. Однос између те три власти заснива се на равнотежи и међусобној контроли.

Слика 1. – Зграда Дома Народне скупштине у Београду, саграђена 1936. године

ЗАКОНОДАВНА ВЛАСТ: НАРОДНА СКУПШТИНА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Народна скупштина (Парламент) је највише представничко тело и носилац уставотворне и законодавне власти у Републици Србији.

Народну скупштину чини 250 **народних посланика**, који се бирају на непосредним изборима, тајним гласањем. Мандат народног посланика траје четири године. У Народној скупштини обезбеђују се равноправност и заступљеност полова и представника националних мањина. Народну скупштину представља **Председник Народне скупштине**.

Народна скупштина доноси одлуке већином гласова народних посланика на седници на којој је присутна већина народних посланика. Народна скупштина врши низ врло важних државних послова. На пример, доноси и мења **Устав**, доноси законе, потврђује међународне уговоре, одлучује о рату и миру и др. Између осталог, Народна скупштина бира **Владу Републике Србије** и надзире њен рад.

▲ Слика 2. – Сала Дома Народне скупштине током заседања

Заклетва Председника Републике Србије

Приликом ступања на дужност, председник Републике пред Народном скупштином полаже заклетву која, у складу са важећим уставом Србије, гласи: „Заклињем се да ћу све своје снаге посветити очувању суверености и целине територије Републике Србије, укључујући и Косово и Метохију као њен саставни део, као и остваривању људских и мањинских права и слобода, поштовању и одбрани Устава и закона, очувању мира и благостања свих грађана Републике Србије и да ћу савесно и одговорно испуњавати све своје дужности.“

ИЗВРШНА ВЛАСТ: ВЛАДА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Народна скупштина Републике Србије доноси законе, па кажемо да је она **носилац законодавне власти**. Законе које доноси Народна скупштина извршава **Влада Србије** (сл. 3), па кажемо да је она **носилац извршне власти у Републици Србији**.

Влада Србије, такође, утврђује и води државну политику, предлаже Народној скупштини законе, врши надзор над радом органа државне управе и др. Влада је одговорна Народној скупштини за политику Републике Србије и за извршавање закона.

▲ Слика 3. – Зграда Владе Републике Србије

Владу чине **Председник Владе (Премијер)**, један или више потпредседника и **министри**. Председника и чланове Владе бира Народна скупштина. Председник Владе води и усмерава рад Владе, усклађује рад чланова Владе и представља Владу. Министри су за свој рад одговорни Председнику Владе, Влади и Народној скупштини.

СУДСКА ВЛАСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Судска власт припада судовима и јединствена је на територији Републике Србије. Судови и судије су независни у свом раду и суде на основу Устава и закона.

Судска расправа је јавна, а пресуда се доноси у име народа. Сваки утицај на судију у вршењу његовог посла је забрањен.

избори – поступак путем којег народ (односно бирачи) бирају чланове своје скупштине (врло често и председника државе)

мандат – овлашћење (од стране бирача)

народни посланик – скупштински представник кога народ бира на непосредним изборима

општина – основна територијална јединица у Србији (са најмање 10 000 становника) која се образује за једно или више насељених места

премијер – председник владе („први министар”)

министар – члан владе који се налази на челу министарства (нпр. министар спољних послова, министар финансија, министар здравља итд.); сви министри чине владу

Војска Србије

Војска Србије брани земљу од оружаног угрожавања споља и извршава друге мисије и задатке. Војска Србије се може употребити ван граница Републике Србије само по одлуци Народне скупштине Републике Србије. Војска Србије је под демократском и цивилном контролом. Од 1. јануара 2010. Војска Србије је прешла на систем професионалне војске.

РЕЗИМЕ

Србија је република. Републику Србију у земљи и иностранству представља Председник Републике. Србија је демократска земља, што значи да народ на слободним изборима бира ко ће руководити земљом. Народна скупштина Републике Србије доноси законе, па кажемо да је она носилац законодавне власти. Законе које доноси Народна скупштина извршава Влада Србије, па кажемо да је она носилац извршне власти у Републици Србији.

ПРОВЕРИ И УТВРДИ СВОЈЕ ЗНАЊЕ О ОТАЏБИНИ

ДРЖАВНО УРЕЂЕЊЕ

1. Напиши на језику земље у којој живиш следећа четири појма:

Народна скупштина

избори

Влада

министар

2. Дате називе представника власти у Србији распореди у правоугаонике тако да се нађу испред одговарајућег објашњења. (Имај у виду да је један појам сувишан.)

Председник Скупштине, Председник Владе, краљ, народни посланик, Председник Републике, министар

члан владе који је на челу министарства

Премијер Републике Србије

скупштински представник који се бира на непосредним изборима

посланик који је на челу Народне скупштине

функционер који Републику Србију представља у иностранству

3. На линијама испред датих тврдњи упиши ТАЧНО или НЕТАЧНО. Ако је тврдња нетачна, испод напиши како треба да гласи.

1. _____ Србија је Монархија.

.....

2. _____ Србија је демократска земља.

.....

3. _____ Србију у иностранству представља Председник Владе.

.....

4. У празне правоугаонике (сл. 4) упиши називе одговарајућих носилаца власти у Републици Србији.

Слика 4. – Подела власти у Републици Србији

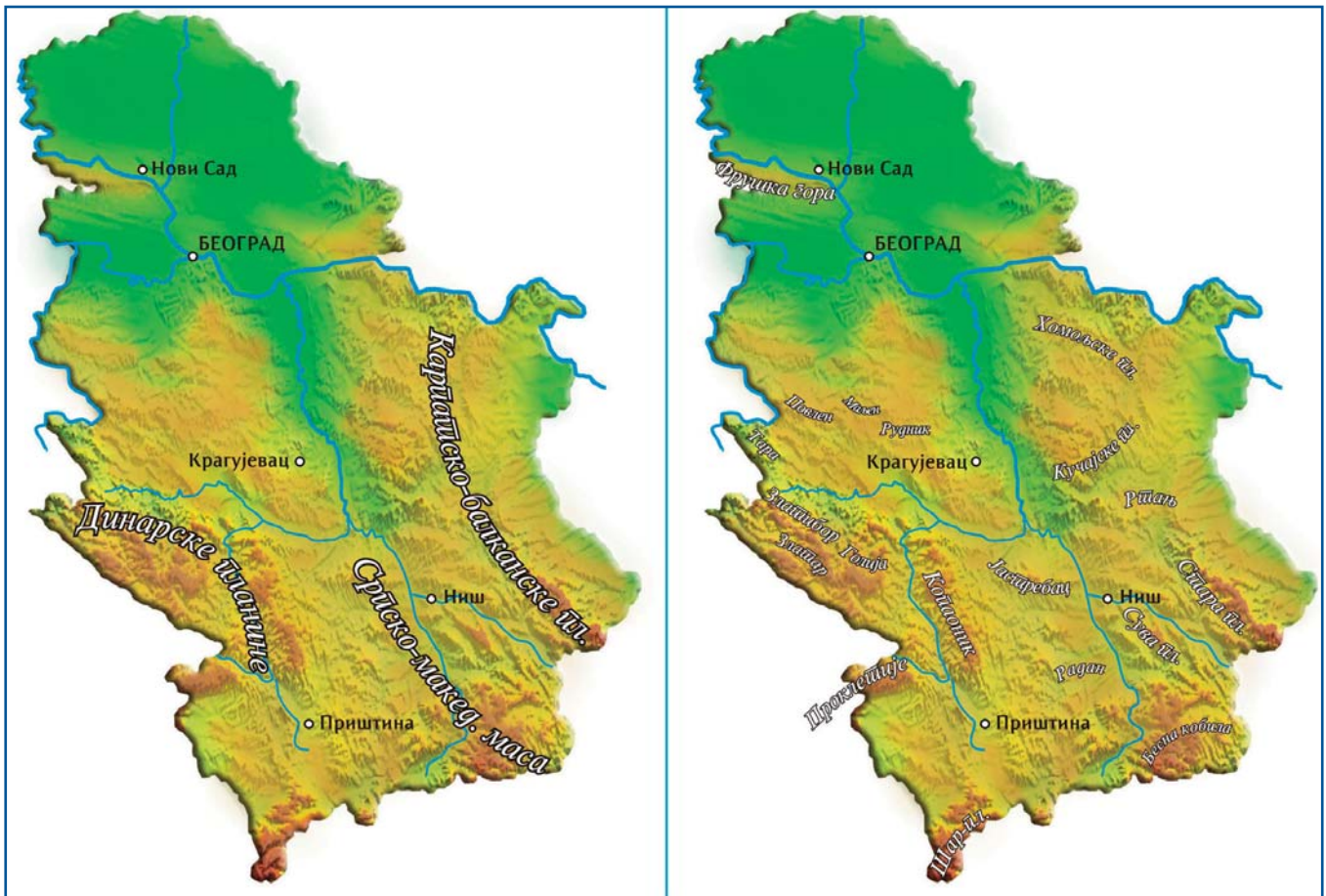
Острвске планине

Панонска низија је некада давно, милионима година раније, била дно мора па затим језера. Вода је отекла Ђердапском клисуром, а некадашња острва постала су планине. Осим Фрушке горе и Вршачких планина, такве су и скоро све планине у Шумадији.

2. РЕЉЕФ СРБИЈЕ

У рељефу Србије издвајају две крупне целине – **Низијска област** на северу и **Брдско-планинска област** која заузима средишње и јужне делове земље (сл. 1). Већ на први поглед оне се уочавају на географској карти Србије: на северној трећини карте доминира зелена боја која означава Низијску област, а на преостале две трећине преовлађују нијансе браон боје, које означавају Брдско-планинску област.

Низијска област у Србији обухвата простране *алувијалне равнице* Дунава, Тисе и Саве, две *йешичаре* (Делиблатска и Суботичка) и више *лесних заравни* (нпр. Тителска, Земунска и Банатска). Изнад панонске

▲ Слика 1. – Три основне целине Брдско-планинска области Србије (лево) и значајније планине у свакој од тих целина (десно)

равнице попут острва издижу се Фрушка гора и Вршачке планине (тзв. острвске планине).

Кроз Брдско-планинску област Србије разгранат је систем долина реке Мораве (Велика Морава са Јужном и Западном Моравом), који укључује и неколико пространих **котлина**: Чачанско-краљевачка, Крушевачка, Нишка, Врањанска, Лесковачка и др.

Источни део Брдско-планинске области захвата лук **Карпатско-балканских** планина, међу којима су оштро оцртани Ртањ (сл. 2) и пространа **Стара планина**, која је због своје лепоте проглашена парком природе (сл. 3).

Западни и југозападни део Брдско-планинске области заузимају **Динарске планине** у склопу којих разликујемо више планинских група (сл. 1). На западу су планине (**Тара, Златибор, Златар, Голија** и др.) које се издижу са благо заталасаних висоравни међу којима је најпространија **Пештерска висораван**. На крајњем југу, на граници са Македонијом, налази се **Шар-планина**. На југозападу (на тромеђи Србије, Црне Горе и Албаније) су неприступачне **Проклетије**; између њих су смештене простране котлине, Косовска и Метохијска. У источном делу Динарских планина величином се истиче **Копаоник**, кога многи сматрају најлепшом планином у Србији.

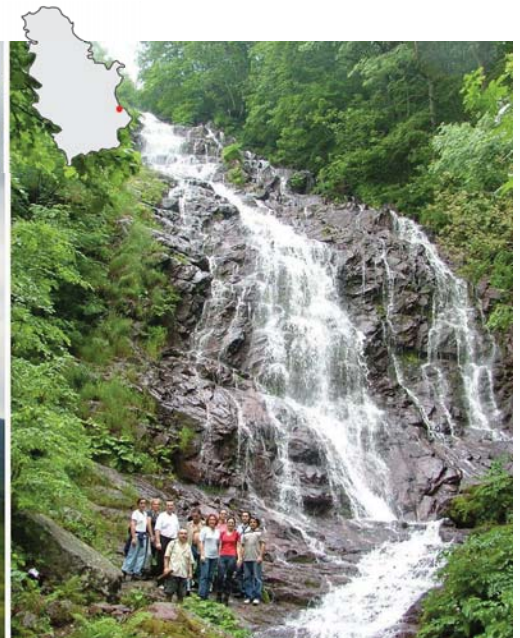

Планине – ниске, средње и високе

Према надморској висини, планине се деле на ниске (500 m – 1 000 m), средње (1 000 m – 2 000 m) и високе (преко 2 000 m). У Србији се 15 планинских врхова издиже изнад 2 000 m; највиши међу њима је **Ђеравица** (2 656 m) на Проклетијама.

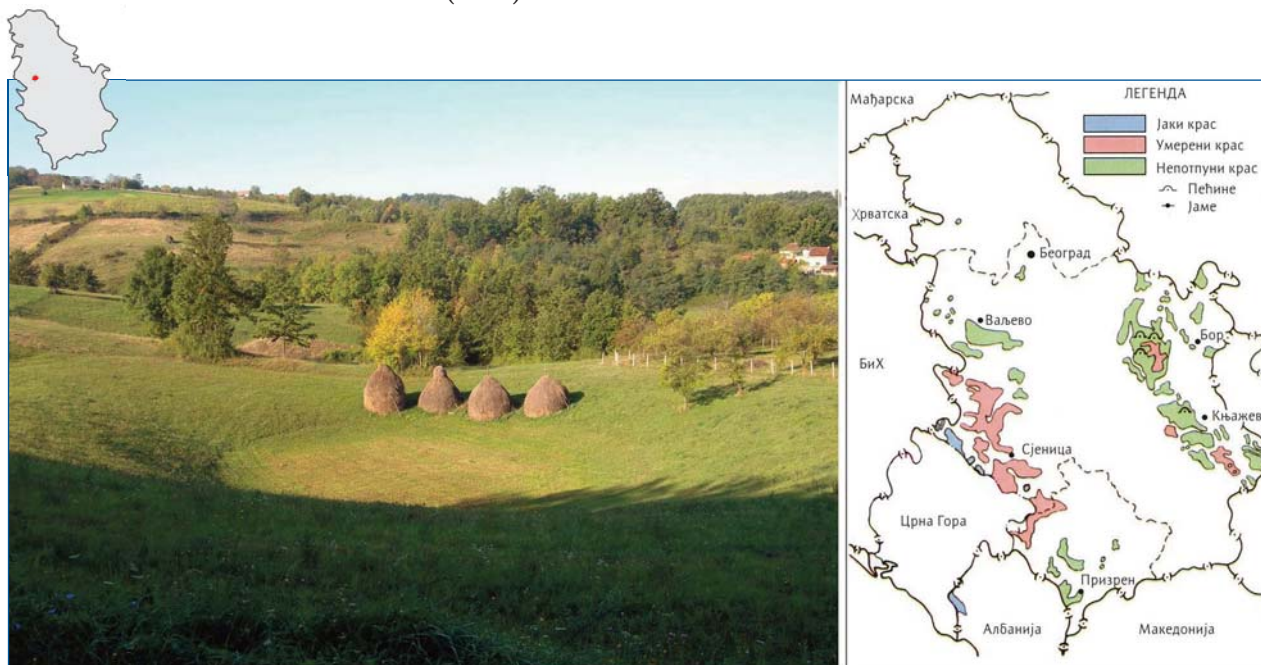

▲ Слика 2. – Купасти врх планине Ртањ (Шиљак, 1 560 m)

▲ Слика 3. – Пиљски водопад на Старој планини, један од највећих у Србији

У појасевима Карпатско-балканских и Динарских планина распрострањен је крашки рељеф (крас) који је који је сачињен од кречњачких стена (сл. 4).

▲ Слика 4. – Карта распрострањености краса у Србији и округласто удубљење – вртача у кречњачком терену у близини Валева (Западна Србија)

Између два појаса поменутих набраних планина, око Јужне и Велике Мораве смештене су рудама богате планине, које географи називају **Српско-македонска маса**. У поређењу са Карпатско-балканским и Динарским планинама, те планине (Бесна кобила, Јастребац, Видојевица, Радан и др.) су ниже.

Прелаз између Низијске и Брдско-планинске области Србије чини благо заталасана питома **Шумадија** (сл. 6) са групом ниских и средњих планина – Рудник (сл. 7), Венчац, Авала и др. Центар шумадије је град **Крагујевац**.

◀ Слика 5. – Група земљаних кула из Ђавоље вароши, чуда природе са планине Радан

◀ Слика 6. – Шумадија је добила име по непрегледним шумама које су је некада покривале.

акумулација – нагомилавање растреситог минералног материјала (песак, шљунак, глина) који доносе реке
алувијална раван – равница уз реку настала тако што је река наталожила песак и муљ
пешчара – мање песковите површине настале у условима сувље климе; данас су обично затрављене или пошумљене
лесна зараван – уравњена или благо заталасана зараван настала навејавањем ситних честица прашине, ношених ветром; покривена слојем црнице и веома плодна
крашки рељеф – облици рељефа настали растварачким дејством воде; деле се на површинске (крашка поља, увале, вртаче, шкрапе) и подземне (јаме и пећине)

▲ Слика 7. – Врх Рудника (1 132 m), највише планине у Шумадији

РЕЗИМЕ

У рељефу Србије издвајају се две крупне целине – Низијска област и Брдско-планинска област. Низијска област је пространа равница изнад које се издижу тзв. острвске планине: Фрушка гора и Вршачке планине. Источни део Брдско-планинске области заузимају Карпатско-балканске планине, а западни и југозападни део Динарске планине. Између њих је уски појас старих планина, који се назива Српско-македонска маса.

ПРОВЕРИ И УТВРДИ СВОЈЕ ЗНАЊЕ О ОТАЏБИНИ

РЕЉЕФ СРБИЈЕ

1. Дате географске појмове и називе распореди у правоугаонике тако да се нађу испред одговарајућег објашњења. (Имај у виду да је један појам сувишан.)

Карпато-балканске планине, Вршачке планине, Динарске планине, Српско-македонска маса, Проклеђије, Шар-планина, Копаоник, Шумадија

	планина у источном делу Динарских планина (једна од највећих и највиших планина у Србији)
	планине на којима се налази највиши врх Србије
	планине које покривају источни део Брдско-планинске области Србије
	планине које покривају западни и југозападни део Брдско-планинске Србије
	висока планина на крајњем југу Србије, на граници са Македонијом
	област која представља прелаз између Низијске и Брдско-планинске области Србије
	назив за појас старих планина у средишњем делу Брдско-планинске области Србије

2. У нему карту Србије (сл. 8) упиши називе географских објеката (планина, области, градова) који су показани стрелицама, као што је то урађено за планину Златибор.

Слика 8. – Нема карта: рељеф Србије

3. Напиши на језику земље у којој живиш следећа четири појма:

планина

равница

котлина

планински врх

3. КЛИМА СРБИЈЕ

Када разговарамо телефоном са неким од родбине или пријатеља у Србији, обично питамо: *Какво је код вас у Србији време?* Одговарају нам да је *сунчано, облачно, кишовиито* итд., односно описују какво је време тога дана, у том тренутку. То исто питање може бити постављено и нама који живимо у иностранству, само у другачијем смислу. Обично га постављају људи који планирају да посете Србију. Њих не занима какво је време тренутно, него какав је дугогодишњи режим времена у Србији. Њих, заправо, занима каква је **клима Србије**.

ОД ЧЕГА ЗАВИСИ КЛИМА СРБИЈЕ

Иако се време стално мења (из дана у дан, од места до места) сваки део Земљине површине, посматрано у дугогодишњем временском периоду, има одређено „просечно” време. Такво време, које је типично за неки део Земљине површине, назива се **клима**.

Клима одређеног дела Земљине површине зависи од удаљености од екватора, положаја у односу на мора, рељефа и преовладавајућих ветрова. Ови чиниоци одређују климу Србије на следећи начин:

- Србија је једнако удаљена од екватора и северног географског пола, и захваљујући томе није изложена ни несносним врућинама ни суровим зимама;
- Србија је **континентална земља**, тако да је на највећем делу територије лишена благог утицаја мора;
- прилив топлог ваздуха са Средоземног мора отежавају високе планине. Иако су далеко, са Атлантског океана и Средоземног мора током године наизменично притиче влажан ваздух и Србији доноси падавине;
- Србија је широко отворена ка северу и североистоку, одакле се зими несметано прилива хладан ваздух, који долином Велике Мораве продире дубоко у унутрашњост Србије.

Време и клима

Време је стање атмосфере, док је клима „средње време” током дугог временског периода. Када се каже да је клима на североистоку Србије сува, то никако не значи да је сваки дан такав. Једноставно, у просеку, у том делу Србије током пар деценија преовлађује суво време.

ТИПОВИ КЛИМЕ У СРБИЈИ

Тип климе одређује се првенствено на основу средњих вредности **температуре ваздуха** и **количине падавина**. На тај начин, на територији Србије издвојена су четири основна типа климе – **континентална клима**, **умереноконтинентална клима**, **измењена средоземна** и **планинска клима** (сл. 1).

◀ Слика 1. – Поједностављена карта климатских области Србије (Светлијом нијансом основне боје за континенталну климу означене су области где владају нешто измењени облици те климе.)

Нека обележја климе Србије

Најтоплији месеци у Србији су јул и август, а најхладнији месец је јануар.

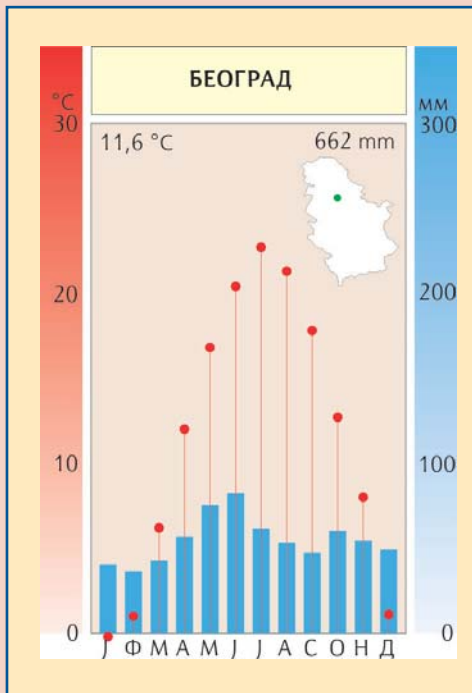
Најкишовитији месец у Србији је јун, док најмање падавина имају фебруар и октобар.

Снежне падавине су уобичајене од новембра до марта. У зимској половини године преовлађују источни и југоисточни ветар – **кошава**.

Континентална клима формира се под утицајем ваздуха који се прилива из дубине континента. Одликује се топлим летом, хладном зимом са снежним покривачем, и невеликом количином падавина (сл. 2). Област континенталне климе заузима у Србији целу низијску област, и даље ка југу део брдско-планинске области до токова Нишаве и Западне Мораве (сл. 1). Најсувља континентална клима, са падавинама испод 600 mm, влада на североистоку Србије, као и у долини Јужне Мораве.

Јужно од поменутог области влада **умереноконтинентална клима**, коју одликује умерено топло лето и прохладна снежна зима. Област те климе простире се све до природне границе са Метохијом (сл. 1). На високим планинама унутар области умереноконтиненталне климе (Копаоник, Тара, Златибор) заступљена је **планинска клима** коју одликују ниже температуре ваздуха и већа количина падавина. Најхладније је на **Пештерској висоравни** (сл. 3).

Благи утицај Средоземног мора осећа се само на крајњем југозападу Србије, у Метохијској котлини (сл. 1). Зато је у том делу Србије клима топлија, а падавине се излучују претежно у зимској половини године. Тај тип климе назива се **измењена средоземна клима**. Изузетак су високе планине које се издижу изнад Метохијске котлине, Шар-планина и Проклетије, на којима је клима хладнија.

Клима-дијаграм

Одлике одређене климе најбоље се виде на **клима-дијаграму**. То је цртеж на којем су представљене средње месечне вредности количине падавина и температура ваздуха у одређеном месту. Падавине су представљене плавим стубићима, а годишњи ток температура ваздуха црвеном линијом. На водоравној оси означени су месеци, а на вертикалним – температуре ваздуха (лево) и количине падавина (десно). На клима-дијаграму уписују се назив места, средња годишња количина падавина у mm и средња годишња температура ваздуха у °C. На пример, средња годишња температура ваздуха у Београду је 11,6 °C, а средња годишња количина падавина износи 662 mm (сл. 2).

◀ Слика 2. – Клима-дијаграм Београда, који се налази у области континенталне климе

Слика 3. – Зимски пејзаж са Пештерске висоравни и клима-дијаграм Сјенице, једног од најхладнијих места у Србији

континентална земља – земља која нема излаз на море
клима – дугогодишње „просечно време” (режим времена) на одређеном делу Земљине површине
време – тренутно стање атмосфере изнад неког места
кошава – ветар, често врло јак, који зими дува у североисточном делу Србије, доносећи ведро, суво и хладно време
дијаграм – геометријски цртеж на којем су јасно представљени одређени подаци или односи

РЕЗИМЕ

На територији Србије владају четири основна типа климе: континентална клима, умереноконтинентална клима, измењена средоземна и планинска клима. Континентална клима (топло лето, хладна зима, мало падавина) влада у Низијској области, и даље ка југу до токова Нишаве и Западне Мораве. Јужно од те области до природне границе са Метохијом, владају умереноконтинентална клима и планинска (умерено топло лето и прохладна снежна зима). У Метохијској котлини заступљена је измењена средоземна клима, која се формира под благим утицајем Средоземног мора.

ПРОВЕРИ И УТВРДИ СВОЈЕ ЗНАЊЕ О ОТАЏБИНИ

КЛИМА СРБИЈЕ

1. Дате географске појмове и називе распореди у правоугаонике тако да се нађу испред одговарајућег објашњења. (Имај у виду да су два појма сувишна.)

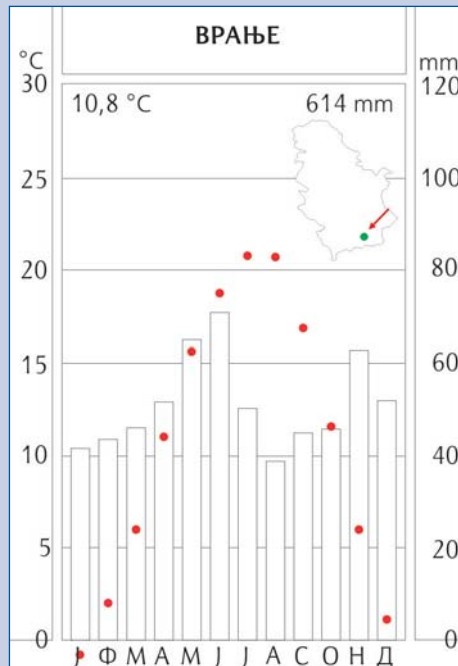
Кошава, континентална земља, умереноконтинентална клима, измењена-средоземна клима, време, клима-дијаграм, клима, континентална клима, приморска земља

<input type="text"/>	тренутно стање атмосфере изнад неког места
<input type="text"/>	„просечно време” одређеног места у дугогодишњем периоду
<input type="text"/>	земља која нема излаз на море
<input type="text"/>	хладан ветар који зими дува са севера и истока Србије
<input type="text"/>	цртеж на коме су упоредо приказане средње месечне вредности температура и падавина
<input type="text"/>	тип климе који је заступљен у низијској области Србије
<input type="text"/>	тип климе који је заступљен на крајњем југозападу Србије (у Метохијској котлини)

2. Пажљиво погледај клима-дијаграм Београда (сл. 2) и допуни следеће реченице.

Средња годишња температура ваздуха у Београду је° С.
Најтоплији месец у Београду је
Средња температура ваздуха у најтоплијем месецу у Београду је° С.
Најхладнији месец у Београду је
Средња годишња количина падавина у Београду износи mm.
Београд највише падавина прима у месецу

3. Обој клима-дијаграм Врања (сл. 4): плавом бојом попуни стубиће који представљају падавине, а црвеном линијом spoј тачке које представљају температуре ваздуха.

Слика 4. – Клима-дијаграм Врања (умереноконтинентална клима)

4. Пажљиво погледај клима-дијаграм Врања (сл. 4) и допуни следеће реченице.

Средња годишња температура ваздуха у Врању је° С.

Најтоплији месец у Врању је

Средња температура ваздуха у најтоплијем месецу у Врању је° С.

Најхладнији месец у Врању је

Средња годишња количина падавина у Врању износи mm.

Врање највише падавина прима у месецу

4. ВОДЕ СРБИЈЕ

Када кажемо „воде Србије” мислимо на **копнене воде** – воде које преносе реке и воде које се налазе у језерима и мочварама, и **подземне воде**. О рекама, језерима и мочварама већ сте доста читали и чули, па ће сада нешто више речи бити о њиховом искоришћавању и невољама које оне могу проузроковати.

Слика 1. – Слинови река Србије (Тачкастом црвеном линијом означена је граница црноморског слива.)

РЕКЕ СРБИЈЕ, ИСКОРИШЋАВАЊЕ И ЗАШТИТА ОД ПОПЛАВА

Око 90% територије Србије припада сливу Црног мора: све највеће реке коју теку територијом Србије (Велика Морава, Сава са притоком Дрином, Тиса) уливају се у Дунав, а Дунав њихове воде преноси у Црно море (сл. 1). Све су оне, са изузетком Дрине, својим током кроз Србију равничарске реке. Велика Морава, једина од њих, целим својим током, од изворишта до ушћа, протиче кроз Србију.

Велика Морава је највећа река која тече искључиво територијом Србије, па је можемо назвати националном реком. Настаје спајањем Јужне и Западне Мораве код Сталаћа. **Западна Морава** започиње свој ток код Ужичке Пожеге, и на дужини од око 200 km гради сложену долину која укључује четири велике котлине (Пожешку, Чачанску, Врњачку и Крушевачку) и **Овчарско-Кабларску клисуру**. Долином Западне Мораве воде важне саобраћајнице које повезују Ужице, Чачак, Краљево и Крушевац. Код Краљева се у Западну Мораву улива њена највећа притока **Ибар**, чијом клисурастом долином води врло важна саобраћајница **ибарска магистрала**, која повезује Косово и Метохију са Београдом. **Јужна Морава** тече од крајњег југа Србије и гради сложену долину која укључује Ђиљанску, Врањску, Лесковачку, Нишку и Алексиначку котлину, у којима су смештени истоимени градови. Котлине су повезане клисурама, од којих је најпознатија **Грделичка клисура** која спаја Врањску и Лесковачку котлину. Долином Јужне Мораве воде аутопут и железничка

- ◀ Слика 2. – Дунав код Смедерева (Виде се шлепови – товарне лађе без сопственог погона.)

пруга Београд–Скопље–Солун; долином **Нишаве**, најдуже притоке Јужне Мораве, одваја се важан огранак ка Софији и даље ка Истанбулу.

Све поменуте реке важне су за пловидбу, наводњавање, водоснабдевање, производњу електричне енергије, риболов, одмор и рекреацију.

Равничарске реке су пловне на делу тока кроз Србију. Највећи пловидбени значај има **Дунав** (сл. 2) зато што је највећа река која тече кроз Србију и што је плован практично целом својом дужином: повезује Србију са десет земаља кроз које протиче. Осим рекама, пловидба се одвија и каналима у систему **Дунав–Тиса–Дунав**.

Речне воде у Србији се користе и за наводњавање пољопривредних површина, нарочито у низијским пределима (Војводина, Поморавље) и у Метохији. Вода за наводњавање доводи се директно из река, а у Војводини и из стотинама километара дуге мреже канала у систему Дунав–Тиса–Дунав. Код мањих река вода се узима из **акумулационих језера**.

Вода из таквих језера, или директно из речног тока, користи се и за потребе становништва (домаћинства, школе, болнице итд.) и индустрије. Наравно, пре него што доспе у градске водоводе, речна вода се темељно пречисти у посебним постројењима. На пример, Београд део питке воде обезбеђује директно из тока Саве, а Крагујевац и Приштина из акумулационих језера.

Воде из вештачких акумулационих језера користе се и за потребе производње електричне енергије, посебно на Дунаву (Ђердапско језеро) и Дрини (три акумулациона језера).

ПОПЛАВЕ И ОДБРАНА ОД ПОПЛАВА У СРБИЈИ

Преко једне десетине територије Србије угрожено је речним **поплавама**. Поплаве се дешавају када се река излије из корита и значајно потопа своју долину. Редовно се јављају на свим рекама

ГЕОГРАФИЈА +

Загађеност река у Србији

И реке и језера у Србије су, на жалост, изложени разним врстама загађења. Загађују се директно – отпадним водама из домаћинства и индустрије, и посредно – преко загађивача из атмосфере и земљишта. Најзагађеније су управо највеће реке, док потпуно чисту воду имају само мале планинске реке. У новије време чине се велики напори да се реке заштите и очувају.

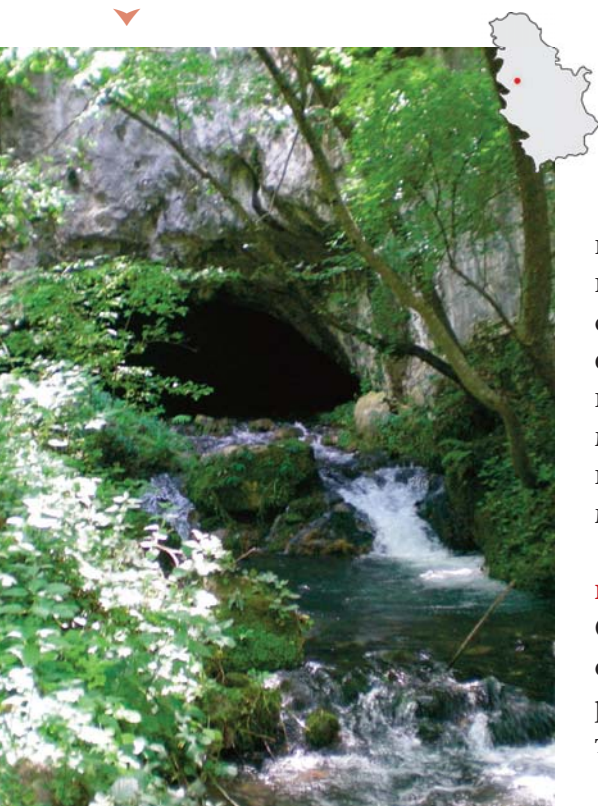
током целе године, после обилних падавина; у Србији су најчешће у марту, после отапања снега.

У Србији се најчешће из корита изливају равничарске реке, тако да поплаве највише угрожавају Низијску област (Војводина, Поморавље, Горње Подриње). Када се излију велике реке може доћи до катастрофалних поплава, које носе велику штету домаћинствима и привреди. Ради одбране од поплава, корита многих река у Србији уређена су и ојачана насипима (сл. 3).

Слика 3. – Уређено корито Јужне Мораве у Лесковцу

Слика 4. – Дегурићко врело у долини реке Градац, недалеко од Ваљева

ПОДЗЕМНЕ ВОДЕ СРБИЈЕ

Осим површинских, постоје и **подземне воде**, које попуњавају шупљине у горњем слоју Земљине коре. Падавинске воде продиру кроз земљиште све док не наиђу на водонепропусне стене. Вода попуњава и најмање шупљине, накопља се и формира **издан**. Ниво воде у издани се мења: у пролеће је ближе површини земље, док се лети спушта у дубину. Ниво издани може се видети у **бунарима** (сл. 4) које људи копају да дођу до питке воде. Бунари се најчешће срећу у Низијској области, где могу бити дубоки и преко стотину метара.

Места где изданска вода избија на површину називају се **извори**. Извори су доста чести у Брдско-планинској области Србије. У кречњачким пределима на истоку и на западу те области јављају се јаки извори – **врела**, из којих почињу речни токови. У кречњачком подземљу постоје подземни токови, а врела су места где они избијају на површину (сл. 4).

Подземна вода је најчешће чиста и питка, па има велики значај за становништво и сав живи свет. Много се користи и у пољопривреди и индустрији. Око 80% укупне количине воде која протиче водоводима Србије потиче из подземних вода. Зато се оне морају строго штитити од загађења. И не само подземне, него и речне и језерске воде које, ако су загађене, загађују и подземне воде.

копнене воде – претежно слатке воде: реке, језера, мочваре, баре, ледници, подземне воде

водоснабдевање – обезбеђивање квалитетне воде за домаћинства, јавне установе и индустрију

подземне воде – воде које се налазе у горњем слоју Земљине коре
издан – подземна вода која испуњава шупљине у растреситом површинском слоју Земљине коре

извор – место где подземна вода избија на површину Земље

врело – јак извор у кречњачкој области из кога често настају реке

РЕЗИМЕ

Око 90% територије Србије припада сливу Црног мора. Све највеће реке коју теку територијом Србије уливају се у Дунав који има највећи пловидбени значај. Речне воде се користе и за наводњавање, нарочито у Низијској области (Војводина, Поморавље) и у Метохији. Вода из акумулационих језера, или директно из речног тока, користи се и за потребе становништва и индустрије. Преко једне десетине територије Србије угрожено је речним поплавама. Око 80% укупне количине воде која протиче водоводима Србије потиче из подземне воде. У Низијској области људи се углавном снабдевају изданском водом из бунара, а у Брдско-планинској области из извора и врела.

Забележено на камену

Камени стуб који стоји поред источног улаза у манастир Студеницу (сл. 5); на стубу пише: 8. јуна 1864. године река Студеница од силне кише нарасте у висину 30 великих стоја (9 метара);

Слика 5.

наведена година била је обележена великим јунским поплавама. Своје долине поплавиле су готово све реке у Србији, а посебно Морава и Студеница.

ПРОВЕРИ И УТВРДИ СВОЈЕ ЗНАЊЕ О ОТАЏБИНИ

ВОДЕ СРБИЈЕ

1.

Дате географске појмове и називе распореди у правоугаонике тако да се нађу испред одговарајућег објашњења. (Имај у виду да су два појма сувишна.)

извор, издан, бунар, Дунав, врело, коинене воде, Велика Морава, Сава, подземна вода, Дрина

подземна вода која испуњава шупљине у растреситом површинском слоју Земљине коре

река која настаје спајањем Јужне Мораве и Западне Мораве

место где подземна вода избија на површину

заједнички назив за подземне воде и воде у рекама, језерима, мочварама, ледницима

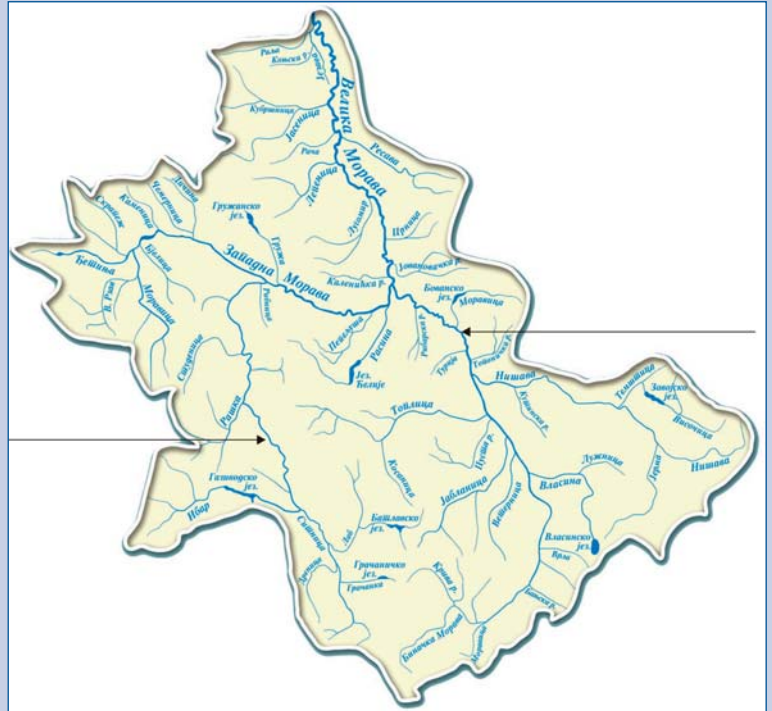
врло јаки извори у кречњачким пределима

воде које се налазе у горњем слоју Земљине коре

највећа притока Саве на територији Србије

река која у Црно море односи речне воде са 90% територије Србије

2. Уз помоћ географске карте Србије, у карту слива Велике Мораве (сл. 6) упиши називе река које су показане стрелицама.

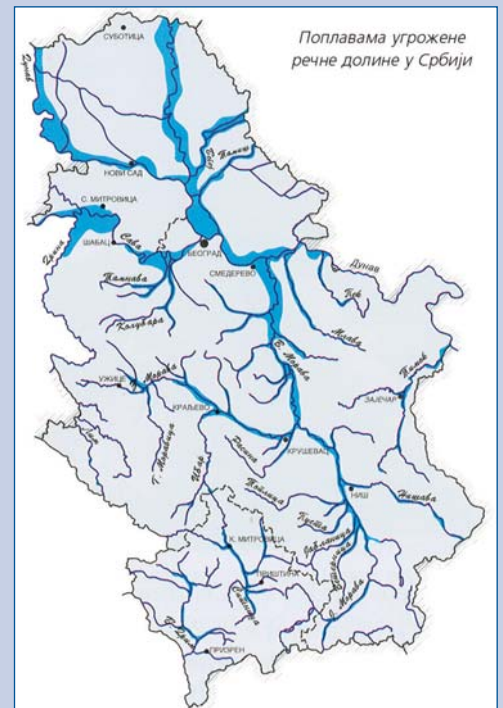
Слика 6. – Карта слива Велике Мораве

3. Пажљиво погледај приложену карту (сл. 7), а онда допуни реченице испод ње једном од следећих речи (водећи рачуна о томе да су две речи сувишне):

Шумадија, Поморавље, Низијској, равничарске, Тиса, Морава, њланинске

Поплаве се најчешће јављају у области Србије, где теку велике реке. То су Дунав,, Сава и Велика Најугроженији делови Србије су Војводина и

Слика 7. – Речна мрежа Србије (Плавом бојом означене су поплавама најугроженије речне долине.)

5. БИЉНИ И ЖИВОТИЊСКИ СВЕТ СРБИЈЕ, НАЦИОНАЛНИ ПАРКОВИ И ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Слика 1. – Витко стабло Панчићеве оморике на планини Тари

Географи проучавају како природа на одређеном делу Земљине површине утиче на човека и како човек (људско друштво) мењају ту природу. А када кажемо „природа”, мислимо и на неживу природу (стене, воде, ваздух) и на живи свет као нераздвојиву целину. Живу природу чине два света – **биљни и животињски**.

Биљни свет (биљни покривач) одређеног дела Земљине површине условљен је географским положајем, тј. климом. А одређеном биљном свету прилагођен је и одговарајући животињски свет.

БИЉНИ И ЖИВОТИЊСКИ СВЕТ СРБИЈЕ

Шуме покривају око једне четвртине територије Србије. Некада су биле много распрострањеније, о чему, на пример, сведочи и географски назив *Шумадија* – шуме које су некада покривале тај део Србије сачувале су се само на планинским падинама.

Највеће шуме сачуване су на планинама, пре свих у источној Србији (нпр. на Хомољским планинама, Мирочу и Кучају). Најраспрострањеније су мешовите листопадне шуме храста, букве, граба, јасена и брезе. У четинарским шумама расту оморика, бор и јела, а међу њима је **Панчићева оморика**. Панчићева оморика је **ендем** – расте само у југозападној Србији (сл. 1) и источној Босни (око доњег и средњег тока реке Дрине). Названа је по српском научнику природњаку Јосифу Панчићу, који ју је открио 1875. године.

Шуме Србије насељавају бројне дивље животиње (медвед, вук, лисица, јелен, зец, дивља свиња, јазавац и др.) и стотине врста птица. Многе биљне и животињске врсте у Србији су ретке или угрожене, па су зато законом заштићене.

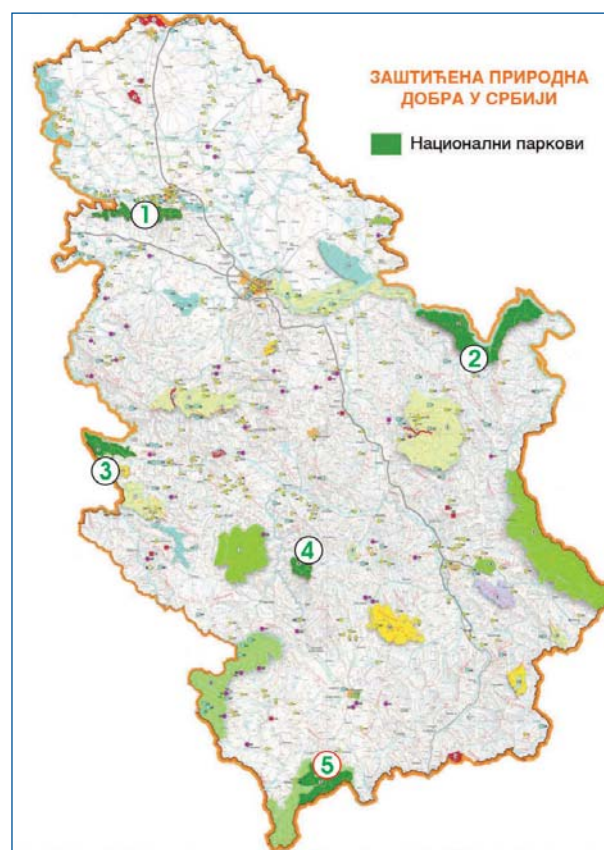
ЗАШТИТА ПРИРОДЕ И НАЦИОНАЛНИ ПАРКОВИ СРБИЈЕ

Да би спасили живу природу, стручњаци **Завода за заштиту природе Србије** откривају угрожене врсте, процењују колико је њихових јединки преостало у природи и где живе на територији Србије, а онда препоручују мере заштите. У том циљу могу да уведу забрану њиховог уништавања (сакупљање, лов). Тако је забрањено уништавање свих врста које се налазе у **Црвеној књизи биљног и животињског света Србије**, која садржи списак од преко 200 биљних и преко 400 животињских врста. На списку су, на пример, Панчићева оморика и бор молика, мрки медвед и вук, слепи миш и корњача, рибе липљан и младица, и скоро све птице.

Природа као добро од општег интереса за Републику Србију ужива посебну заштиту. До сада је посебним законом заштићено око 10% територије Србије.

Међу различитим заштићеним природним добрима у Србији, издвајају се **национални паркови** у којима су заштићени не само одређене биљне и животињске врсте, него и цели предели. Национални парк може да обухвати речне долине, планинске гребене, језера, крашке облике, водопаде, људска насеља, пољопривредне површине и друго. У оквиру парка дозвољене су делатности којима се не угрожава изворност природе, као ни опстанак биљних и животињских врста. На пример, у парку несметано могу да раде научници, да обављају теренску наставу ученици и студенти, да га организовано обилазе туристи и слично.

У Србији постоји пет националних паркова: „Фрушка гора”, „Ђердап”, „Тара”, „Копаоник”, и „Шар-планина” (сл. 2).

▲ Слика 2. – Карта заштићених природних добара у Србији на којој су национални паркови означени бројевима:
 1) „Фрушка гора”;
 2) „Ђердап”; 3) „Тара”;
 4) „Копаоник”;
 5) „Шар-планина”.

Најстарији национални паркови

Први национални парк „Јелоустон“ (*Yellowstone*) проглашен је још 1872. године у Америци. У Европи је први национални парк проглашен 1909. године у Шведској. На подручју Србије најстарији национални парк је „Фрушка гора“, проглашен 1960. године.

Сл. 3. – Фрушка гора је позната по благим падинама и виноградима.

НАЦИОНАЛНИ ПАРК „ФРУШКА ГОРА“

Национални парк „Фрушка гора“ је најстарији национални парк у Србији (сл. 3). Обухвата највише делове Фрушке горе, који се као зелено острво уздижу у Низијској области Србије, уз саму обалу Дунава.

Фрушку гору одликује богат и разноврстан живи свет. Шуме липе, храста и букве заузимају 90 % површине Парка. Фрушка гора је једно од најзначајнијих подручја за гнезђење ретких птица у северној Србији. На пример, она је за сада једина тачка у Србији на којој се налазе активна гнезда орла крсташа, најугроженије врсте са **Светске црвене листе**.

Поред изузетних природних вредности, на овом подручју налази се и 17 православних манастира, саграђених у периоду од XV до XVIII века.

НАЦИОНАЛНИ ПАРК „ЂЕРДАП“

Највећи национални парк у Србији „Ђердап“ налази се у североисточној Србији, и једини је међународни национални парк у Србији (између Румуније и Србије). Језгро парка чини **Ђердапска клисура** Дунава, најдужа и највећа клисура у Европи. Чине је четири мање клисуре и три котлине, које смеђују једна другу у дужини од око 100 km.

Због велике дужине и дубине и најразноврснијих облика рељефа, Ђердапску клисуру одликује велико богатство биљних и животињских врста.

тињских врста. Од прадавних времена била је сигурно уточиште и човеку. О томе сведочи откриће надалеко чувеног насеља **Лепенски вир**, које потиче из каменог доба.

НАЦИОНАЛНИ ПАРК „ТАРА“

Национални парк „Тара“ се налази на крајњем западу Србије, уз оштру окуку реке Дрине (на граници са БиХ). Заузима највећи део планине Таре, која представља површ високу око 1000 m надморске висине.

Тара је најшумовитија планина Србије. Позната је по бујним четинарским шумама у којима расте и Панчићева оморика (сл. 1 на стр. 84), коју сликовито називају „царицом“ свих ендемских врста Европе.

Национални парк „Тара“ се одликује и великим богатством животињског света. Хладне воде Дрине настањују ретке и племените врсте риба као што су младица и липљан.

Слика 4. – Планина Тара је испресецана речним долинама, међу којима је најупечатљивији кањон Дрине.

НАЦИОНАЛНИ ПАРК „КОПАОНИК“

Сл. 5. – Поглед са највишег врха Копаоника (Панчићев врх, 2 017 m); у позадини се виде темељи цркве коју су подигли рудари у IV веку.

Национални парк „Копаоник“ простира се на највишим и најочуванијим деловима планине Копаоник, која се уздиже у централном делу Србије. Одликују га простране ливаде, четинарске шуме, ретке биљне и животињске врсте. Приближно свака десета ендемска високопланинска биљка Балкана расте на Копаонику. Познат је ван граница Србије по одличним условима за зимске спортове.

**Шарена планина –
Сребрна планина –
Српски Атос**

Сматра се да је Шар-планина добила име по шаренилу планинских пејзажа, контраста и живости боја којима ју је природа осликала. Копаоник, познат и као *Сребрна планина*, добио је назив по томе што се на њему од давнина копала руда сребра. Због великог броја манастира, Фрушку гору сликовито називају *Српски Аџос*.

НАЦИОНАЛНИ ПАРК „ШАР-ПЛАНИНА“

Национални парк „Шар-планина“ налази се на крајњем југу Србије, на граници са Македонијом. Обухвата Шар-планину која има 30 врхова са преко 2 500 m надморске висине. Због мноштва рељефних облика које су некада давно извајали ледници, Шар-планину сликовито називају „музејом ледничког рељефа под отвореним небом“.

Национални парк одликује велико богатство и разноврсност живог света и велики број ендемичних врста. У њему се налазе особене шумске заједнице и животињске врсте које се данас ретко срећу у природи. Зато је овај национални парк право склониште за дивљи свет који данас убрзано нестаје.

Осим по свом природном богатству, Национални парк „Шар-планина” изузетно је драгоцен и као колевка српске духовности, државности и историје. На овом подручју се налази 45 цркава и манастира подигнутих у периоду од XII до XVI века.

- ледник** – природна маса леда која се слободно и споро креће низ планинске падине
- леднички рељеф** – облици рељефа који су настали деловањем ледника
- ендеми** – врсте биљака и животиња чија је распрострањеност строго ограничена на одређену област
- Светска црвена листа** – листа најугроженијих биљних или животињских врста на свету, која се саставља ради њиховог очувања и заштите
- Атос (Света гора)** – најисточнији крак („прст”) грчког полуострва Халкидики, познат као један од центара православног света (седиште 20 православних манастира, међу којима је и српски манастир Хиландар)
- кањон** – речна долина готово вертикалних страна, чије цело дно заузима корито реке
- клисура** – уска, дубока долина стрмих страна

Свако је дужан да чува и унапређује квалитет животне средине

Није довољно само заштитити угрожене биљне и животињске врсте. Неопходно је такође заштитити чистоћу ваздуха и воде, јер је то услов за опстанак живог света. Није довољно да се о томе брине држава: свако од нас има право на чисту и здраву природу, али и обавезу да је чува и унапређује.

РЕЗИМЕ

Природа као добро од општег интереса за Републику Србију ужива посебну заштиту. До сада је посебним законом заштићено око 10% територије. Међу различитим заштићеним природним добрима у Србији издвајају се национални паркови „Фрушка гора”, „Ђердап”, „Тара”, „Копаоник” и „Шар-планина”. У њима су заштићени не само одређене биљне и животињске врсте, него и цели предели. Очување природе није само брига државе него и обавеза сваког појединца.

ПРОВЕРИ И УТВРДИ СВОЈЕ ЗНАЊЕ О ОТАЏБИНИ

БИЉНИ И ЖИВОТИЊСКИ СВЕТ СРБИЈЕ; НАЦИОНАЛНИ ПАРКОВИ И ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

1. Следећа четири појма напиши на језику земље у којој живиш:

природа

биљни свет

животињски свет

национални парк

2. Дате називе националних паркова у Србији распореди у правоугаонике тако да се нађу испред одговарајућег објашњења.

Фрушка гора, Ђердап, Тара, Койаоник, Шар-јеланина

познат ван граница Србије по одличним условима за зимске спортове

сликовито га називају „музејом ледничког рељефа под отвореним небом”

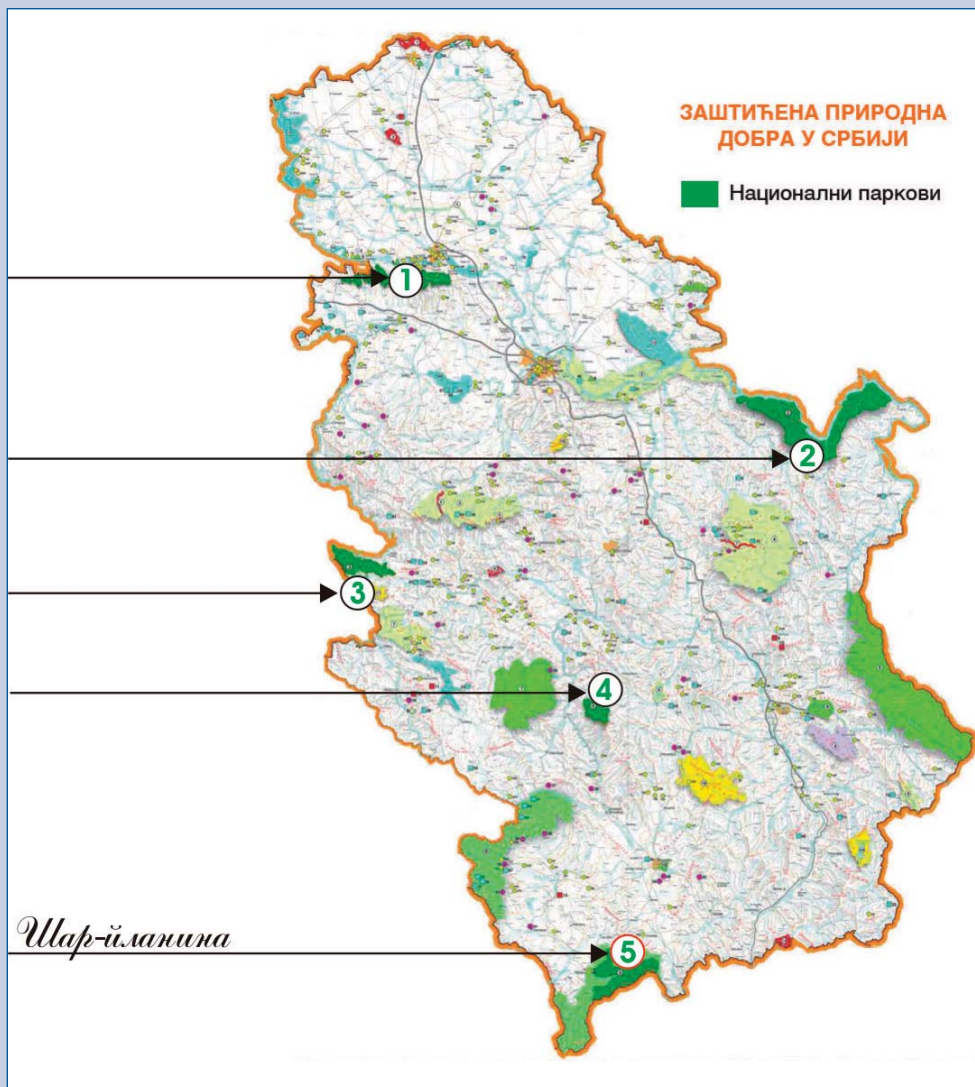
једини међудржавни национални парк у Србији (између Србије и Румуније)

најстарији национални парк у Србији

позната по бујним четинарским шумама у којима расте и Панчићева оморика

3. На некој карти Србије (сл. 6) бројевима су означени национални паркови. Упиши њихове називе као што је то урађено за национални парк „Шар-планина”.

Слика 6. – Национални паркови Србије

6. СТАНОВНИШТВО СРБИЈЕ

БРОЈ СТАНОВНИКА И ГУСТИНА НАСЕЉЕНОСТИ СРБИЈЕ

Држављани Србије

Припадници државе Србије називају се **држављани** или **грађани** Србије. Држављани Србије могу истовремено бити држављани и неке друге државе са којом је Србија склопила одговарајући уговор. За такве људе кажемо да имају **двојно држављанство**.

Становништво Србије чини скуп свих људи који живе на њеној територији. Становништво проучава наука која се назива **демографија**. Стручњаци који се баве демографијом – **демографи** утврђују број становника **пописом**. Општи попис становника у Србији обично се врши једном у 10 година. Последњи општи попис становништва обављен је 2002. године и тада није обухваћено становништво АП Косово и Метохија, јер се она од 1999. године налази под привременом управом Уједињених нација. Те 2002. године Србија је имала 7 498 000 становника.

За године између пописа, демографи врше **процене** броја становника. Тако, према њиховим проценама, Србија је 1. јануара 2009. године имала 7 335 000 становника. (Без података за АП Косово и Метохија, у којој је тада, према истим проценама, живело 2 150 000 становника.)

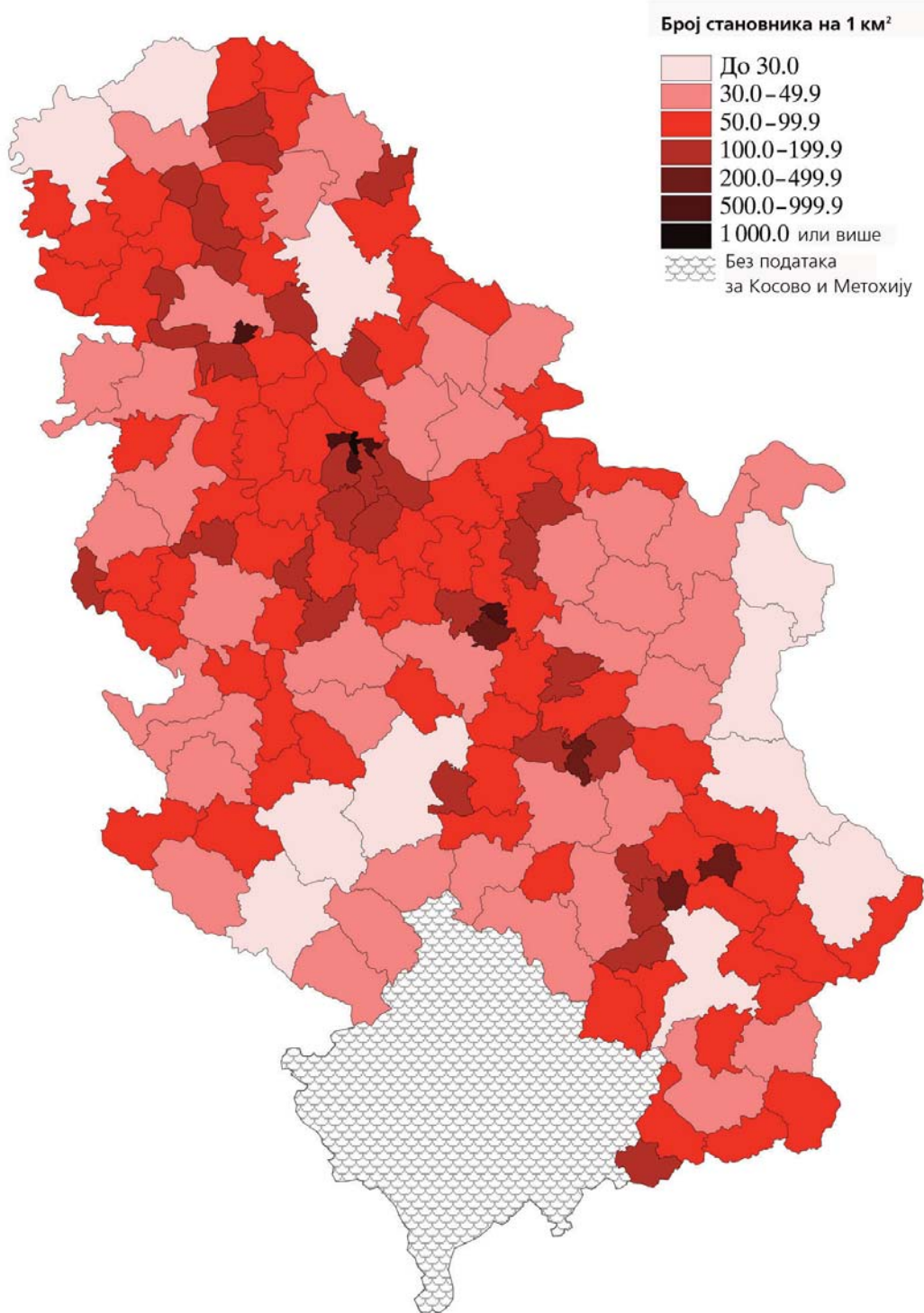
Просечан број становника по једном квадратном километру представља **густину насељености**. На тематској карти Србије (сл. 1) бојама је представљена густина насељености по општинама: тамније нијансе црвене боје означавају већу густину насељености, а црна боја – највећу. Јасно се види да су најслабије насељени источни и југозападни део Брдско-планинске области и крајњи север Низијске области, док су најгушће насељени Поморавље и Шумадија. (Црним пегама приказана су подручја великих градова; препознајте их идући од севера ка југоистоку.)

БРОЈ СТАНОВНИКА СРБИЈЕ СЕ СМАЊУЈЕ

Број становника Србије непрекидно се мења, што је условљено односом наталитета и морталитета, као и миграцијама.

Наталитет (родност) је број живорођених, а **морталитет** (смртност) је број умрлих. Разлика између наталитета и морталитета назива се **природни прираштај**. Под претпоставком да нема усељавања и исељавања становника, да би се број становника природно увећавао, потребно је да наталитет буде већи од мор-

талитета. Међутим, још од деведесетих година прошлог века у Србији је обрнуто, тј. број умрлих је већи од броја рођених (сл. 2).

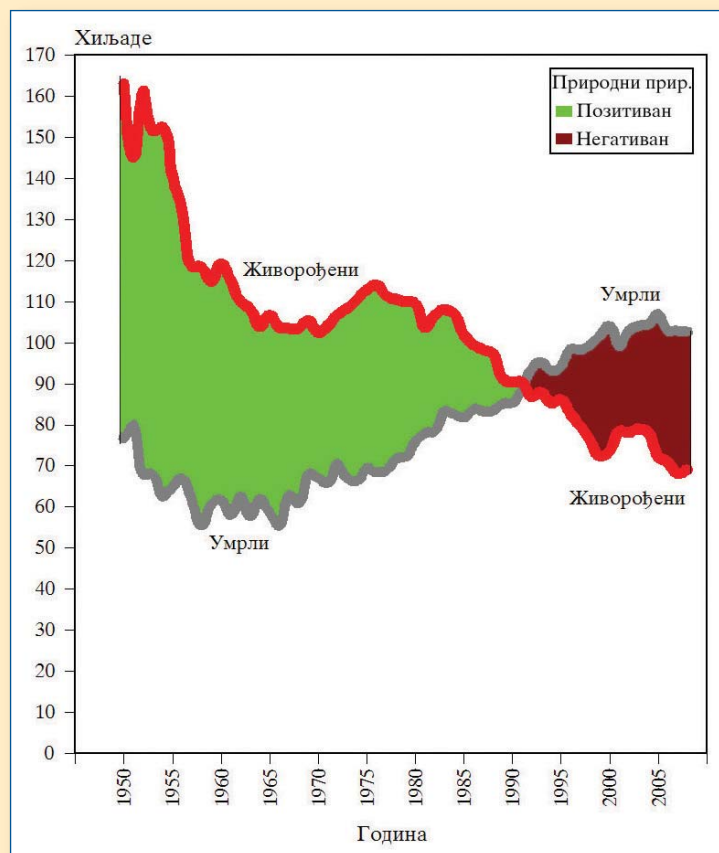

Стално смањивање броја становника

Посматрано од почетка 2000. године, у Србији је непрестано присутно смањивање броја становника. У односу на 1. јануар 2000. године, број становника Србије почетком 2010. године био је мањи за преко 220 000 лица.

▲ Слика 1. – Густина насељености (по општинама) у Србији 2009. године

Слика 2. – Кретање природног прираштаја у Србији (1990–2005)

ГЕОГРАФИЈА +

Емигрант – имигрант

Лице које се, на пример, иселило из Србије и доселило у Канаду за Србију је исељеник или **емигрант**, а за Канаду усељеник или **имигрант**.

Током 2009. године, на пример, у Србији морталитет је за 34 000 био већи од наталитета. У таквим случајевима кажемо да је **природни прираштај негативан**.

Осим природног прираштаја, на број становника утичу пресељавања људи – **миграције**. Када се људи исељавају, то је **емиграција**, док се усељавање у земљу назива **имиграција**. Када се ради о пресељавању из једне државе у другу, онда је то **спољна** или **међународна миграција** (види стр. 124).

У последњој деценији, у Србији је број досељених већи од броја одсељених. Досељава се углавном становништво српске националности из суседних земаља, и то је донекле успорило опадање броја становника.

СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА СРБИЈЕ

Да би могла планирати свој развој, свака држава мора да зна **структуру** (састав) свог становништва. У зависности од изабраног обележја, демографи разликују националну, језичку, верску, полну, старосну и радну структуру.

ДРЖАВА СРПСКОГ НАРОДА

Република Србија је држава српског народа и свих грађана који у њој живе. **Срби** чине око 83% укупног броја становника, а преостало становништво чине **националне мањине**, међу којима су најбројнији **Мађари** (концентрисани на северу Србије) и **Бошњаци** (концентрирани на југозападу Србије).

У Србији су у службеној употреби **српски језик** и **ћирилица**, с тим да се користи и латиница. Националне мањине имају законско право да свој језик и писмо користе у службеној употреби у подручјима у којима живе (нпр. Мађари, Словаци, Русини и Румуни у АП Војводина, а Албанци у АП Косово и Метохија).

Срби су највећим делом **православне вероисповести** и припадају **Српској православној цркви**. Осим Српске православне цркве, у Србији постоје и друге верске заједнице – исламска, католичка, протестантска, јеврејска и друге.

СТАНОВНИШТВО СТАРИ

У последње две деценије удео младог становништва у Србији је низак и опада, док је удео старог становништва висок и стално расте. Тако, док је 1991. број младих био за преко 500 хиљада већи од броја старих, почетком 21. века величина те две велике старосне групе је била практично изједначена. Године 2009. од укупног становништва у Србији младо становништво чини 15%, средовечно – 66%, а старо – 17%.

Укупно гледано, становништво Србије стари и убраја се међу најстарија становништва у Европи. То изазива читав низ проблема: смањује се удео **радноспособног становништва**, расте удео старих, а повећавају се издаци за пензије и трошкови за здравство.

Народ

Народ је заједница лица која повезује заједничка историјска прошлост и која говори истим језиком (са варијететима чије разлике не спречавају међусобно споразумевање). Све припаднике једног народа повезује свест о заједничкој припадности.

Младо, средовечно и старо становништво

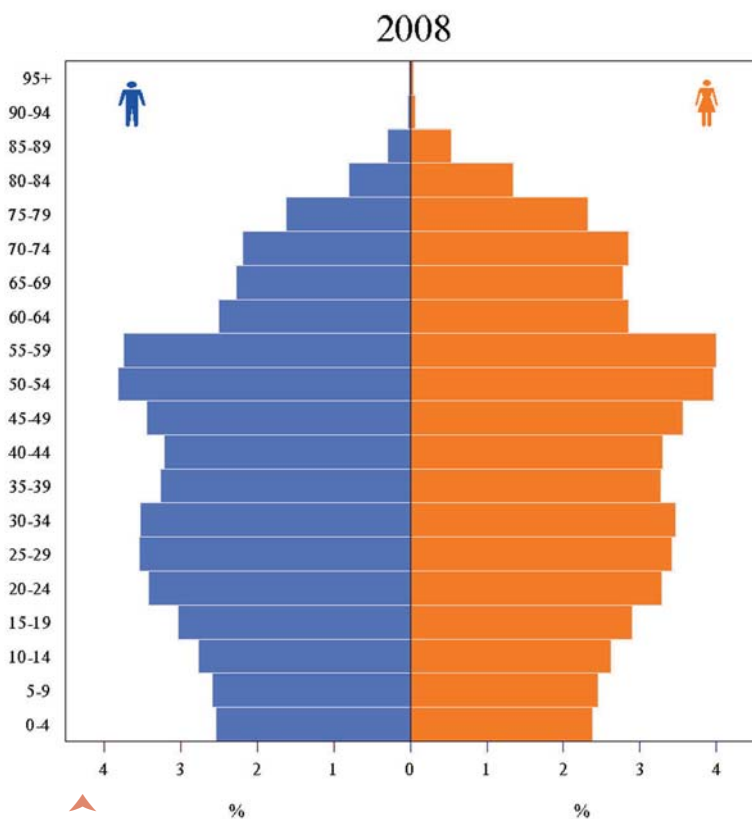
На основу година живота становника, целокупно становништво разврстава се на **младо** (0 до 14 година), **средовечно** (од 15 до 64 године) и **старо** (преко 65 године). Ти спадаш у младо становништво, твоји родитељи – у средовечно, а дека и бака (по правилу) – у старо.

ВЕЛИКИ ПРОЦЕНАТ НЕЗАПОСЛЕНИХ

У Србији је запослено око три милиона становника, од којих (према подацима за 2009. годину) приближно по једна четвртина ради у пољопривреди и индустрији, а приближно једна половина у тзв. **непроизводним делатностима**.

У Србији је 2009. године било близу 17% **незапослених**. То су лица без радног места, међу којима су млада лица која чекају први посао и лица која су раније била запослена (па остала без посла). Зато је отварање нових радних места један од најважнијих задатака државе.

СТАРОСНА СТРУКТУРА

Слика 3. – Старосна пирамида Србије 2008. године

Да би се могао планирати развој Србије, мора се знати старост становништва по периодима живота. Подаци се обично сређују по петогодишњим старосним групама: узраст од 0 до 4 године, затим од 5 до 9 година итд. Резултати се графички приказују **старосном пирамидом** (сл. 3). Паралелно са осом пирамиде означавају се старосне групе, а на њеној основици удео тих старосних група, нпр. у процентима. Свака старосна група има свој хоризонтални правоугаоник: десно за женски, лево за мушки пол. Када се по вертикали сложе правоугаоници за све старосне групе, добија се графикон облика пирамиде, па отуда и његов назив.

Старосна пирамида много говори: 1) код мање развијених земаља (нпр. афричке земље) то је пирамида у правом смислу речи, са широком базом и правилним сужењем ка врху; 2) код развијених земаља (нпр. земље Западне Европе) пирамида је сужена у својој бази, док је сужавање ка врху ублажено;

3) а код земаља које су прошле кроз ратове и страдања, као што је Србија, пирамида је крња на више места (сл. 3).

ШТА МОЖЕМО ПРОЧИТАТИ СА СТАРОСНЕ ПИРАМИДЕ СРБИЈЕ

Старосна пирамида Србије има сужену основицу због све мањег удела деце и младих у укупном становништву, што је првенствено последица опадања наталитета.

Пирамида је најшира у доњем средишњем делу (лица узраста од 15 до 25 година), док је средишњи део (лица стара око 35 година) знатно ужи, што јасно одсликава демографске последице обимних исељавања младих генерација у последњој деценији 20. века.

Пирамида се поново шири у свом горњем средишњем делу који приказује удео старијег средовечног становништва (лица стара око 50 година), тј. генерација рођених непосредно по завршетку II светског рата. Пирамида се нагло сужава у доњем делу врха: то су лица која су рођена током II светског рата, тј. у време ниског наталитета и веома високе смртности одојчади и мале деце. Већ од генерација која имају 70 или више година, пирамида постаје све ужа, пре свега због тога што се смртност становништва повећава са старосћу.

РЕЗИМЕ

Република Србија је држава српског народа и свих грађана који у њој живе. Према проценама демографа, Србија је (без Косова и Метохије) 1. јануара 2009. године имала 7 335 000 становника. Од 90-их година прошлог века, у Србији је број умрлих већи од броја рођених; удео младог становништва је низак и опада, док је удео старог становништва висок и стално расте. Укупно гледано, становништво Србије стари и спада међу најстарија становништва у Европи.

Полна структура

Резултати свих пописа становништва обављених у периоду од 1948. до 2003. показују да је у Србији женско становништво било стално бројније од мушког. Према резултатима пописа из 2002. године, мушко становништво је чинило 48,6% укупног становништва.

Удео мушког становништва је највећи код деце млађе од 14 година. Већ код млађег средовечног становништва тај однос је уравнотежен. Највећа разлика у броју мушкараца и жена је у групама најстаријег становништва. Тако, на пример, у групи старости 60–79 година на 1 000 жена у Србији долази 790 мушкараца.

ПРОВЕРИ И УТВРДИ СВОЈЕ ЗНАЊЕ О ОТАЏБИНИ

СТАНОВНИШТВО

1. Напиши на језику земље у којој живиш следећа четири појма:

народ

становништво

младо становништво

српски језик

2. Дате географске појмове распореди у правоугаонике тако да се нађу испред одговарајућег објашњења. (Имај у виду да су два појма сувишна.)

миграције, природни прираштај, демограф, старосна пирамида, људска насељеност, миграције, индекс становништва, миграције

стручњак који се бави пручавањем становништва

просечан број становника по једном квадратном километру

број рођених

број умрлих

разлика између броја рођених и броја умрлих

пресељавање становништва

графички приказ старосне структуре становништва

3. Пажљиво погледај слику 2 (стр. 94) и одговори на следећа питања:

Колики је био природни прираштај у Србији 1980. године, тј. колико је те године у Србији било више рођених него умрлих?

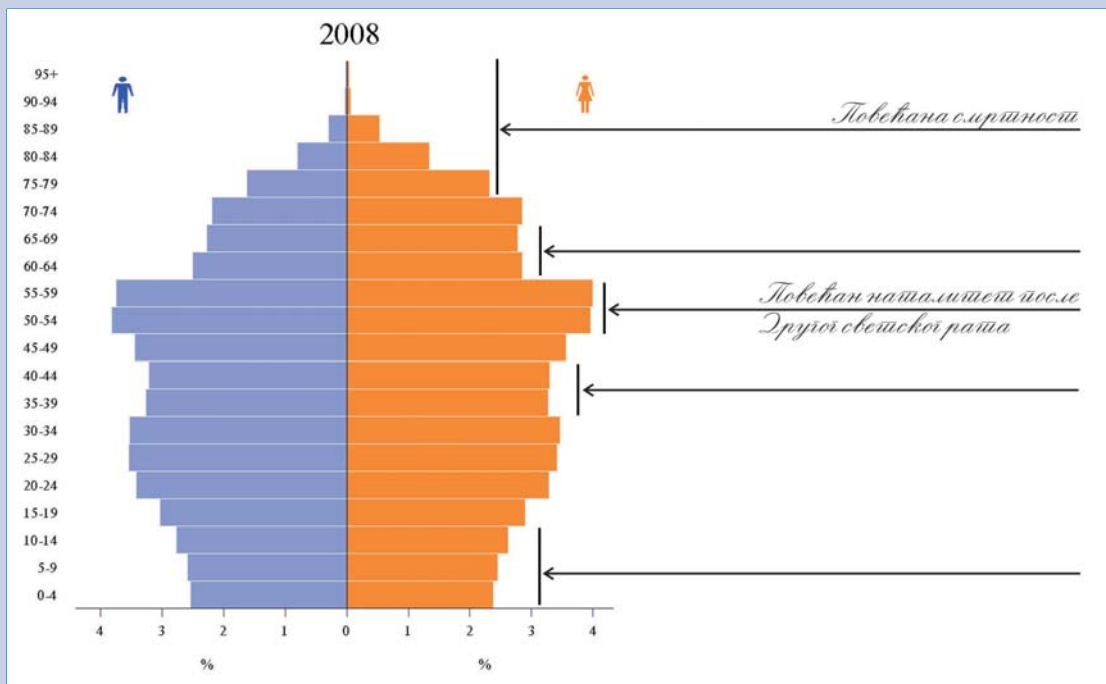
Које године су се изједначили наталитет и морталитет у Србији, тј. које године су се пресекле линије на графикону?

Колики је био природни прираштај у Србији 2005, тј. колико је те године у Србији било више умрлих него рођених?

4. На старосној пирамиди Србије (сл. 5) стрелицама су показана одређена „крња” места, а испод су набројани (под а, б, и в) узроци тих удубљења и испупчења. Напишите их као што је то урађено за лица стара око 50 година и за лица стара преко 75 година:

- опadaње наталитета,
- исељавања младих људи крајем 20. века,
- низак наталитет и велика смртност током II светског рата.

Слика 5

7. НАСЕЉА СРБИЈЕ

Насеља (места) су компактни скупови стамбених зграда без обзира на њихову величину.

СЕОСКА НАСЕЉА СРБИЈЕ

Сеоска насеља, села, најстарија су и најраспрострањенија насеља. У њима живе људи који се претежно баве пољопривредом.

У зависности од облика који заједно формирају све зграде, сврставају се у три основна типа: разбијени, линијски и збијени (сл. 1).

Разбијени тип насеља у Србији карактеристичан је за брдовите пределе (сл. 1а) или пределе у којима је људима потребно много обрадивог земљишта (сл. 2). Села се простиру на великој површини, а куће могу бити удаљене једна од друге по неколико стотина метара.

У планинским селима Србије, у условима веће надморске висине, оштрије климе и пространих пашњака, становништво се претежно бави сточарством.

Линијски тип насеља среће се у Србији дуж путева (сл. 1б) или у долинама где стрме долинске стране онемогућају ширење градова.

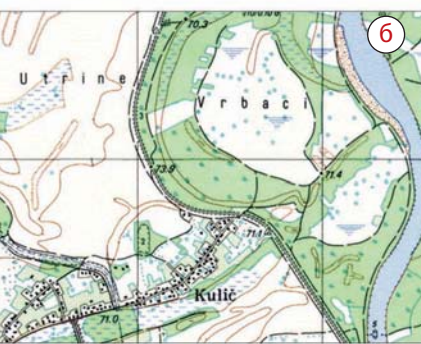
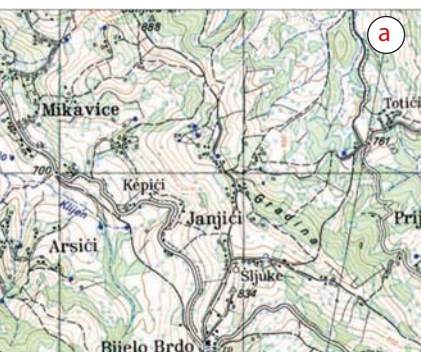
Збијеном типу припадају насеља у којима су грађевине распоређене око неког језгра. Уобичајена су за низијску област Србије (сл. 1в) где су се у прошлости куће градиле једна уз другу из одбрамбених разлога.

Наравно, у ова три основна типа не могу се сврстати сва насеља. Постоје и насеља прелазних и сложенијих облика, што је условљено природним чиниоцима и привредном делатношћу човека.

Традиционална архитектура и пријатан одмор који нуде све више привлаче туристе, па су нека од села у Србији делимично претворена у туристичка насеља.

У свим селима, без обзира на то у ком делу Србије се налазе, све је мање становништва које се бави пољопривредом. Веће могућности за запошљавање и бољи услови за живот у граду утичу да се све већи број младих људи определи да напусти село и оде у град. Због тога опада број становника у селима, тако да су нека потпуно опустела, посебно она у Брдско-планинској области.

Уколико се наставе, ови негативни процеси доведиће до пренасељености градова с једне, и смањења пољопривредне производње

▲ Слика 1. – Исечци географских карата на којима су приказана три типа сеоских насеља у Србији:
а – разбијени
б – линијски
в – збијени

с друге стране. Да би се зауставио одлив становништва, морају се млади људи подстаћи да остану да живе на селу (сл. 3). То се може постићи већим улагањима у побољшање услова за живот смањењем пореза на пољопривредне производе, отварањем погона за откуп и прераду пољопривредних производа и сл.

▲ Слика 2. – Село разбијеног типа у горњем Подрињу

◀ Слика 3. – Да би се задржали млади људи у селима, треба им омогућити исти животни стандард као и становницима града.

▲
Слика 4. – Градови Србије

Петнаест Београда у САД

Београд (сл. 5) је главни и највећи град Републике Србије. На енглеском језику, назив Београд пише се – Belgrade. Тај назив носи и петнаест насеља у САД. Сваки од њих указује на присуство српске дијаспоре.

ГРАДОВИ СРБИЈЕ

За насеља у којима се већина становништва не бави пољопривредом, кажемо да су **градска насеља**. Велика градска насеља која су економски, административни и културни центри ширих подручја Србије, посебним законом се издвајају као **градови**. У складу са одговарајућим законом, у Србији су 24 већа насеља проглашена за градове (сл. 4).

За разлику од села, градови имају више функција, а нарочито главни град. У зависности од тога која функција преовлађује, градови могу да буду индустријски, саобраћајни, туристички, административни, културни и други центри.

У **Београду** (сл. 5) и **Новом Саду** су концентрисане све градске функције: они су истовремено административни, културни, индустријски, туристички и саобраћајни центри. Зато их нећемо посебно наводити као примере.

Индустријски центри су, на пример, Крагујевац (аутомобилска индустрија), Ниш (електроиндустрија) и Крушевац (хемијска индустрија). У њима су смештени већи индустријски капацитети у којима је запослен највећи део радноспособног становништва.

Саобраћајни центри су градови у којима се укрштају две или више значајних саобраћајница. Осим Београда и Новог Сада (железнички, друмски, речни и ваздушни саобраћај), важни саобраћајни центри су још Ниш, Краљево, Шабац и Ужице.

Туристички центри су, на пример, сва бањска насеља у Србији. Највећи туристички центар је Врњачка бања како по броју туриста тако и по оствареним приходима. Туристичка насеља су препознатљива по специфичној архитектури и уређености, што има за циљ привлачење што већег броја туриста.

Административни центри су сви градови у којима су седишта општина. У њима су смештене подручне јединице државних органа и органи локалне управе. Наглашену административну улогу имају главни град Београд и главни градови аутономних покрајина.

◀ Слика 5. – Београд је 2006. проглашен градом будућности у југоисточном делу Европе.

Највећи град у Србији је Београд, са преко милион и по становника. Осим њега, преко 100 000 становника имају још само четири града: Нови Сад, Приштина, Ниш и Крагујевац.

РЕЗИМЕ

У Србији постоји преко шест хиљада насеља. У зависности од преовлађујућег занимања становника, насеља се деле на сеоска (села) и градска. У сеоским насељима становништво се претежно бави пољопривредом. Због одласка младих у градове, број сеоског становништва у Србији стално се смањује.

У Србији, међу градским насељима проглашена су 24 града. У зависности од преовлађујуће функције, међу градовима се разликују индустријски (нпр. Крагујевац), саобраћајни (нпр. Краљево), туристички (нпр. Врњачка Бања) и други центри. Преко 100 000 становника има само пет градова: Београд, Нови Сад, Приштина, Ниш и Крагујевац.

ГЕОГРАФИЈА +

Мали, средњи и велики градови

У зависности од броја становника, градови могу бити мали (до 20 000 становника), средњи (од 20 000 до 100 000 становника) и велики (са више од 100 000 становника). Највећи број градова Србије спадају у средње градове, док се међу велике градове убрајају само Београд, Нови Сад, Приштина и Ниш.

ПРОВЕРИ И УТВРДИ СВОЈЕ ЗНАЊЕ О ОТАЏБИНИ

НАСЕЉА СРБИЈЕ

1. Напиши на језику земље у којој живиш следећа три појма:

насеље

село

град

2. Уз помоћ карте Србије, дате називе градова распореди у правоугаонике тако да се нађу испред одговарајућег објашњења. (Имај у виду да су два појма сувишна.)

Београд, Приштина, Нови Сад, Ниш, Крушевац, Краљево, Зајечар, Суботица, Крајевеац

главни град АП Косово и Метохија

град који се налази у средишту Шумадије и целе Србије

град на обалама реке Нишаве, центар електроиндустрије

град смештен на ушћу Саве у Дунав

град, саобраћајни центар, при ушћу Ибра у Западну Мораву

град на обалама Дунава у ком се одржава фестивал „Exit”

град на истоку Србије, код саставка Белог и Црног Тимока

3. Којом смо се пругом возили ако смо успут кроз прозор видели Ваљево и Ужице, а на крају пута угледали море?

- а) Београд – Ниш
- б) Београд – Суботица
- в) Београд – Бар

(Заокружи слово испред тачног одговора.)

4. Дуж које смо реке ишли ако смо успут видели Чачак, Краљево и Крушевац?

- а) Велика Морава
- б) Западна Морава
- в) Јужна Морава

(Заокружи слово испред тачног одговора.)

5. На некој карти Србије (сл. 6) стрелицама је показано неколико градова. Упиши њихове називе као што је то урађено за Сомбор.

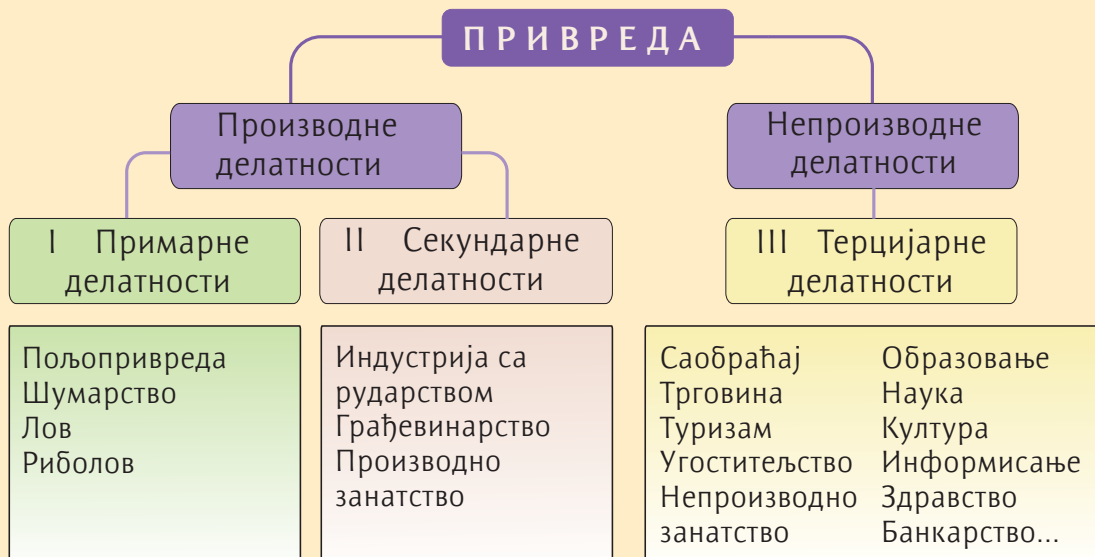

Слика 6. – Градови Србије

8. ПРИВРЕДА СРБИЈЕ: ПОЉОПРИВРЕДА, РУДАРСТВО И ИНДУСТРИЈА

У свакодневном говору, а посебно у ТВ емисијама и у штампи, када се говори о Србији, често се помињу речи *привреда* или *економија*. На пример, говори се о *бржишној привреди*, *привредном расипу*, *економској сарадњи* и сл. А шта је то привреда?

Привреда, или **економија**, јесте основна делатност сваког друштва. Она обухвата производњу, расподелу производа, транспорт, продају, и остале услуге које задовољавају потребе човека. Све те делатности се деле на производне и непроизводне, и сврставају се у три велике групе (сл. 1) које називамо привредни сектори: 1) примарни; 2) секундарни и 3) терцијарни. У складу с том поделом, укратко ћемо изнети основне одлике привреде Србије.

▲ Слика 1. – Подела привреде на секторе

ПРИВРЕДА У ПРОМЕНАМА

Србија је једна од двадесетак европских земаља које су до почетка 90-их година 20. века имале социјалистичко друштвено уређење. За све те земље, укључујући и Србију, каже се да су у транзицији.

▲ Слика 5. – Топионица олова и цинка у Звечану данас не ради, а некада је у њој и њеним рудницима била запослена већина радника са севера АП Косово и Метохија

Транзицијом се назива процес преласка са **државне и друштвене** на **тржишну привреду**. Транзиција се одвија споро и носи многе тешкоће: затварање фабрика (сл. 5), пад индустријске производње, раст незапослености, одлазак младих људи у иностранство, пад natalитета, срозавање квалитета живота и сл. На пример, током транзиције многе фабрике у Србији су приватизоване, а нови власници су отпустили вишак запослених – као резултат тога знатно је смањена индустријска производња и повећана незапосленост (види стр. 96).

Све привредне делатности су повезане

Ниједна привредна делатност не може се посматрати издвојено – сама за себе. Све су оне међусобно повезане и условљене. Тако није довољно да се само произведу одређени пољопривредни производи за исхрану становништва. Те производе треба сачувати, прерадити и превести до потрошача, а то није могуће без помоћи која је у вези са другим гранама привреде.

Државна привреда се заснивала на државној својини; о томе шта, колико и за кога производити, наређење је долазило „одозго”, од државног врха.

Тржишна привреда се заснива на приватној својини, на слободи избора и конкуренцији; цене се формирају као резултат односа понуде и тражње.

ПОЉОПРИВРЕДА СРБИЈЕ

Примарни сектор обухвата привредне делатности које производе прехранбена добра и сировине за индустрију. Ту спадају **пољопривреда, шумарство, лов и риболов**. Пољопривреда (земљорадња и сточарство) је од изузетне важности јер даје производе за потребе исхране становништва и сировине за индустрију. У Србији су приближно подједнако развијени **сточарство** и **ратарство** (сл. 2), а затим следе воћарство и виноградарство.

▲ Слика. 2. – Размештај пољопривредне производње у Србији (лево) и пластеници са поврћем у Нишкој котлини

Око 70 % површине Србије заузима пољопривредно земљиште. Квалитетно земљиште и блага клима погодују развоју пољопривреде, нарочито у **Војводини, Посавини, Поморављу** и **Метохији**. Пољопривреда је најразвијенија у Војводини захваљујући веома плодном обрадивом земљишту. У оквиру земљорадње највише се узгајају житарице (70% свих приноса), крмно и индустријско биље. Већина пољопривредних производа се прерађује у домаћој прехранбеној индустрији.

Воћарство, виноградарство (сл. 3 на стр. 86) и сточарство развијени су у брдовитим и брежуљкастим пределима Србије. У последње време нарочито је популарна малина, по чијој је производњи Србија

на другом месту у свету, (после Русије). У брдско-планинским пределима постоје повољни услови за развој сточарства и шумарства. Пољопривредно становништво чини једну шестину укупног становништва Србије. Развој пољопривреде у Србији отежава то што су породична газдинства уситњена (сл. 4), што су пољопривредне машине застареле, што је мали удео наводњаваних површина, и што је саобраћај недовољно развијен.

▲
Слика 3. – Оранице под кукурузом и пшеницом у долини реке Јадар (Западна Србија)

ИНДУСТРИЈА И РУДАРСТВО СРБИЈЕ

Секундарни сектор привреде укључује **индустрију са рударством, грађевинарство** и **производно занатство**. Најважнија је индустрија (сл. 1 на стр. 100), у оквиру које се машинским путем сировине прерађују у готове производе.

Рударство је посебан део индустрије који се бави истраживањем и вађењем руда. У рударству Србије највећи значај има **лигнит** који се вади на површинским коповима Колубаре и Костолца. Лигнит се користи у термоелектранама, које производе две трећине електричне енергије у Србији (сл. 1). Преостала трећина електричне енергије производи се у хидроелектранама.

▲ Слика 4. – Површински коп лигнита код Костолца и термоелектрана која користи тај угаљ

Најнеразвијенији део Србије

И поред тога што је богато угљем (80% резерви угља у Србији) и оловно-цинканим рудама, АП Косово и Метохија спада у неразвијене делове Србије и међу најнеразвијеније делове Европе (сл. 5). Скоро половина радноспособног становништва је незапослена.

Србија производи довољну количину електричне енергије за своје потребе, али, у целини гледано, што се тиче енергије привреда Србије са 40% зависи од увоза нафте и гаса.

У рудницима рударско-топионичарског басена **Бор** ископава се руда бакра. Осим **бакра**, из те руде се издвајају и одређене количине племенитих метала.

Осим руда, рударство се бави и вађењем камена, на чему почива **индустрија грађевинског материјала**. На пример, од кречњака и глине у цементарама се производи цемент, док се печењем глине у цигланама производи цигла (опека). Цементаре и циглане најбројније су у Војводини.

Око три четвртине укупне индустријске производње отпада на **прерађивачку индустрију**. То је индустријска грана која прерађује разне сировине за потребе људске исхране (сл. 5). Обухвата двадесетак индустријских грана, од којих је у Србији најзаступљенија **производња прехранбених производа и пића**. Најразвијенија је, наравно, у богатим пољопривредним подручјима Србије као што су Војводина и Поморавље.

У предузећима из области индустрије и рударства запослена је четвртина укупног броја радника у Републици Србији. Главни индустријски центри су Београд, Нови Сад, Ниш и Крагујевац.

земљорадња – грана пољопривреде: обрада земљишта и узгајање култивисаних биљака; обухвата ратарство, воћарство и виноградарство

ратарство – грана земљорадње која обухвата производњу биљака на ораницама (жита, поврћа, индустријског биља)

лигнит – угаљ код кога је сачувана дрвенаста структура услед ниског степена угљенисања

басен – затворена област непрекинутог простирања рудоносних слојева

племенити метали – злато, сребро, платина

цементара – фабрика у којој се производи цемент

сточарство – грана пољопривреде која се бави гајењем и искоришћавањем домаћих животиња

РЕЗИМЕ

Око 70 % површине Србије заузима пољопривредно земљиште. Квалитетно земљиште и блага клима погодују развоју пољопривреде, нарочито у Војводини. Подједнако су развијени сточарство и ратарство, а затим следе воћарство и виноградарство.

У рударству Србије највећи значај има лигнит који се вади на површинским коповима Колубаре и Костолца. У рудницима рударско-топионичарског басена Бор ископава се руда бакра. Око три четвртине укупне индустријске производње отпада на прерађивачку индустрију, у којој је на првом месту поизводња прехранбених производа и пића. У предузећима из области индустрије и рударства запослена је четвртина укупног броја радника у Републици Србији.

▲ Слика 5. – Детаљ са Међународног пољопривредног сајма у Новом Саду, који окупуља бројне истакнуте произвођаче у пољопривреди и прехранбеној индустрији

ПРОВЕРИ И УТВРДИ СВОЈЕ ЗНАЊЕ О ОТАЏБИНИ

ПРИВРЕДА

1. Напиши на језику земље у којој живиш следећа четири појма:

привреда

пољопривреда

индустрија

рударство

2. Допуни шему (сл. 6) на којој је приказана подела привреде.

3. На линијама испред датих тврдњи упиши ТАЧНО или НЕТАЧНО. Ако је тврдња нетачна, испод напиши како треба да гласи.

1. _____ У Србији су подједнако развијени сточарство и ратарство.

.....

2. _____ Две трећине електричне енергије у Србији производи се у хидро-електранама.

.....

3. _____ Од укупног броја радника у Србији, половина ради у индустрији и рударству.

.....

4. Дате појмове распореди у правоугаонике тако да се нађу испред одговарајућих објашњења. (Имај у виду да је један појам сувишан.)

индустрија, рударство, привреда, тежка индустрија, пољопривреда, транзиција, прерађивачка индустрија

_____	основна делатност друштва
_____	привредна грана која даје производе за исхрану становништва
_____	привредна грана која се бави вађењем руда
_____	део индустрије која даје око 3/4 укупне индустријске производње у Србији
_____	процес преласка са државне на тржишну привреду
_____	привредна грана у оквиру које се машинским путем прерађују сировине у готове производе

9. ПРИВРЕДА СРБИЈЕ: САОБРАЋАЈ И ТУРИЗАМ У СРБИЈИ

Када долазимо у посету родном крају у Србији, неки од нас стижу са севера аутомобилом, ауто-путем, други допутују возом са запада, а трећи опет слете авионом на београдски аеродром „Никола Тесла”. Заједно са нама стиже и велики број страних туриста, да би уживали у знаменитостима Београда, дивили се српским манастирима, или се одмарали у некој од бројних бања у Србији.

Путовања која смо поменули обухватила су услуге које пружају две привредне делатности, које спадају у терцијерне делатности – саобраћај и туризам.

Слика 1. – Кроз Србију пролазе два од десет европских коридора

САОБРАЋАЈ

Саобраћај је превоз људи, робе и вести из једног места у друго. Према природној средини у којој се обавља, саобраћај се дели на копнени, водени, ваздушни и бежични. Копнени обухвата друмски, железнички, цевоводни и жичани саобраћај, а водени – морски, речни, каналски и језерски саобраћај.

КОРИДОРИ X и VII

Србија има веома важан саобраћајно-географски положај. Главни копнени (друмски и железнички) и водени пут из земаља Западне и Средње Европе ка Блиском истоку и источном Средоземљу води преко Београда. У мрежи европских саобраћајница, те две су назване коридор X и коридор VII (сл. 1).

Коридор X има свој основни правац и четири додатна огранка (сл. 1). Основни правац се пружа линијом Салцбург – Љубљана – Загреб – Београд – Ниш – Скопље – Солун. За нас су важне и његове гране означене као Xб (Будимпешта – Нови Сад – Београд) и као Xс (Ниш – Софија – и даље коридором IV до Истанбула). Укупна дужина коридора X је близу 2 500 km, а кроз Србију пролази дужином од 800 километара. Коридор има огроман значај у повезивању Европске уније са балканским земљама и Блиским истоком.

У целини гледано, Србија има солидну, мада просторно неравномерно развијену, мрежу друмских и железничких саобраћајница (сл. 2). Због недовољног улагања, саобраћајнице које пролазе кроз нашу земљу често су у лошем стању. Неопходна је модернизација постојећих и изградња нових саобраћајница, посебно ауто-путева (сл. 3). Србија планира да комплетира ауто-пут од мађарске до бугарске границе (Суботица – Нови Сад – Београд – Ниш) и да изгради нови, који ће од Београда водити ка Чачку и даље ка Црногорском приморју.

Слика 3. – Деоница (надомак Ниша) ауто-пута Београд – Ниш

Слика 2. – Карта друмских саобраћајница Србије (лево); карта железничких саобраћајница Србије (десно)

Од десет европских коридора, само је **коридор VII** водени коридор – ток Дунава (сл. 1). Од укупно близу 2 500 km, пловни пут Дунава пролази кроз Србију дужином од скоро 600 km, и даље кроз Ђердап (сл. 4) води ка Црном мору. Да би саобраћај Дунавом кроз Србију добио већи значај, потребно је изградити мостове порушене током НАТО бомбардовања, очистити дно и изградити нова пристаништа. Уз то, нужно је модернизовати застарелу трговачку флоту. То ће омогућити Србији да трећину копненог саобраћаја замени саобраћајем Дунавом.

Слика 4. – Бродска преводница на Ђердапској брани, којом се регулише превођење бродова из дела реке пре бране и оног иза, и обрнуто

Српско цивилно ваздухопловство недавно је обележило 100-годишњицу постојања. У Србији постоје два међународна аеродрома, у Београду и Нишу. Београдски **аеродром „Никола Тесла”** идеално је лоциран у односу на друге аеродроме у окружењу јер се налази на раскрсници највећих авио-линија; током 2010. године, преко њега је превезено око 2,7 милиона путника. Пет других аеродрома, од тога три војна, могу бити брзо претворени у међународне (уколико за то буде интереса).

Са изузетком Грчке, Словеније и Бугарске, балканске земље нису чланице Европске уније, и то успорава саобраћај: свака од њих има своје полицијско-царинске граничне прелазе тако да неминовно долази до задржавања путника и робе. Те препреке ће нестати када све балканске земље постану чланице Европске уније.

ТУРИЗАМ

Развој саобраћаја поспешује развој свих осталих привредних делатности, а посебно туризма који је директно у вези са путовањима.

Туризам је једна од привредних грана из групе терцијерних делатности. Везан је за путовања и привремени боравак људи изван места њиховог боравка у циљу одмора, разоноде, лечења, образовања итд. Особе које учествују у туристичким путовањима називају се **туристи**.

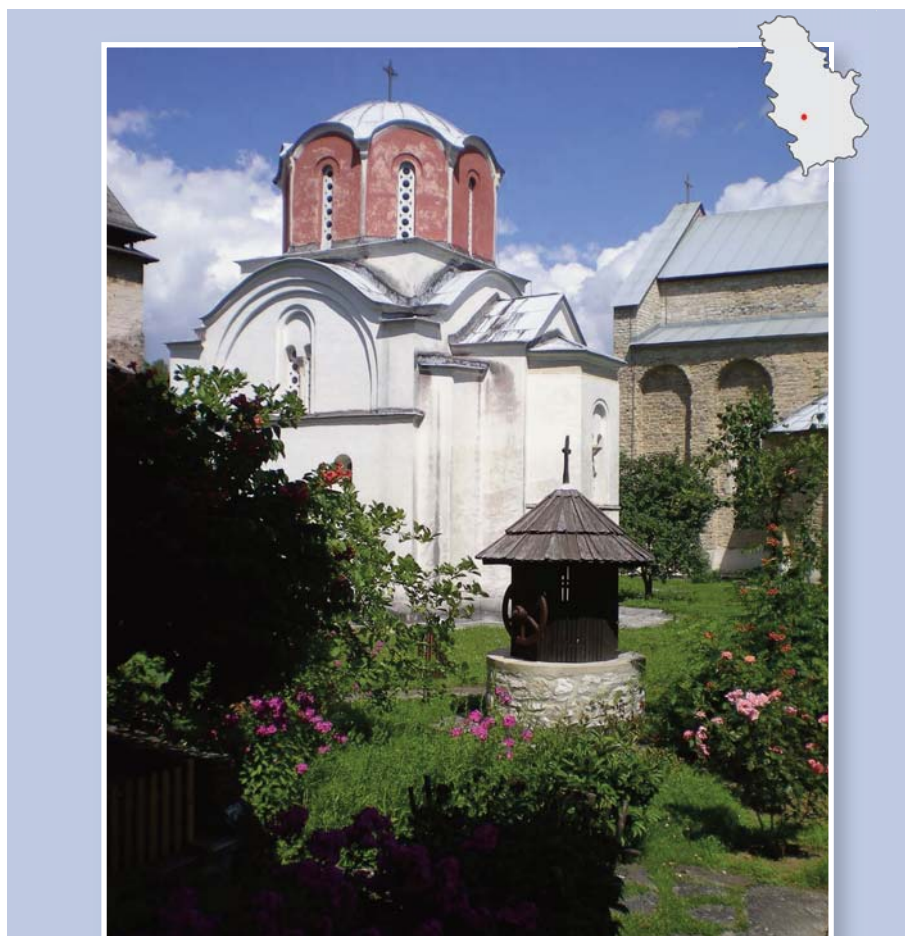
За Србију највећи значај имају културни, бањски и сеоски туризам.

У Србију долазе и бројни туристи привучени изузетним културно-историјским споменицима, међу којима највећи значај имају средњовековни манастири. Двадестак српских манастира заштићени су као културна добра од изузетног значаја, с тим да се **Грачаница, Дечани, Пећка патријаршија, Сопоћани** и **Студеница** (сл. 5) налазе и на Листи светске културне баштине. Туристи долазе да виде манастире као владарске задужбине, да уживају у лепоти њихових цркви, икона и фрески, што све спада у тзв. **културни туризам**. Осим тога, велики број туриста долази у српске манастире ради молитви, па у том случају говоримо о **верском туризму**.

Чвориште цевоводног саобраћаја

Географски положај Србије добија све већи значај и када је у питању **цевоводни саобраћај**. Наиме, Србија је 2007. године склопила споразум са Русијом о градњи гасовода у дужини од око 400 km, од Димитровграда до границе са Хрватском. То ће бити део јужног огранка система руских гасовода, тзв. Јужни ток, који ће олакшати снабдевање природним гасом, не само Србије и земаља југоисточне Европе него и Европске уније.

- ◀ Слика 5. – Манастир Студеница: Краљева црква, подигнута 1314. године

Манифестациони туризам

Традиционални годишњи фестивали у Србији привлаче све већи број домаћих и иностраних туриста. Тако су, на пример, Драгачевски сабор трубача у Гучи, летњи музички фестивал ЕХИТ у Новом Саду, и Београдски фестивал пива, 2009. године привукли око милион и по посетилаца.

Србија има све услове за развој **сеоског туризма**: чисту природу, очувана села и сеоске обичаје, и гостопримљиве људе (сл. 6). Уморни од напорног живота у граду, туристи долазе у села ради чистог ваздуха и здраве (органске) хране, да би се одморили у чистој природи, сакупљали лековито биље и гљиве; пешачили или учествовали у пољским радовима заједно са домаћинима. Позната туристичка села у Србији су, на пример, Сирогојно (сл. 7), Мокра Гора и Коштунићи.

Слика 6. – Сеоски пејзаж из Подриња: предивно место за одмор од градске вреве

Србија је богата минералним изворима око којих су настале бање и развио се **бањски туризам**. У бање долазе многи туристи из Србије и иностранства ради опоравка, лечења разних болести или због рекреације. Од четрдесетак бања, довољно је поменути

Врањачку бању, Сокобању, Пролом бању и Бању Ковиљачу. Бање нису само лечилишта – већина их је опремљена и за одржавање спортских и стручних скупова.

Србију годишње посети скоро милион и по страних туриста, а укупан приход од туризма је близу милијарду долара. Међутим, процењује се да Србија само од сеоског туризма може остварити приходе и од неколико милијарди евра.

коридор – саобраћајница која неку земљу или групу земаља повезује са морем

цевоводни саобраћај – вид саобраћаја који служи првенствено за транспорт природног гаса и нафте

манifestације – организовани догађаји (карневали, фестивали, смотре)

РЕЗИМЕ

Србија има веома важан саобраћајно-географски положај. Преко Србије пролазе два европска коридора, копнени (X) и водени (VII) који имају огроман значај у повезивању Европске уније са балканским земљама и Блиским истоком.

Саобраћај је повезан са туризмом који подразумева путовања. За Србију највећи значај имају културни, бањски и сеоски туризам. За културни (и верски) туризам највећи значај имају средњовековни српски манастири. Чиста природа, очувана села и сеоски обичаји, гостопримљиви људи – то су услови које има Србија за развој сеоског туризма. Србија је богата минералним изворима око којих су настале бање и развио се бањски туризам. Од четрдесетак бања, довољно је поменути Врањачку бању, Сокобању, Пролом бању и Бању Ковиљачу.

▲ Слика 7. – Ученици из Београда пред једном од старих кућа у етно-селу у Сирогојну, на планини Златибор

ПРОВЕРИ И УТВРДИ СВОЈЕ ЗНАЊЕ О ОТАЏБИНИ

САОБРАЋАЈ И ТУРИЗАМ

1. Напиши на језику земље у којој живиш следећа четири појма:

саобраћај

православни манастир

село

бања

2. Дате географске појмове и називе распореди у правоугаонике тако да се нађу испред одговарајућег објашњења. (Имај у виду да су два појма сувишна.)

коридор X, сеоски туризам, коридор VII, туризам, коридор, саобраћај, културни туризам, бањски туризам

европски коридор који земље Европске уније повезује са балканским земљама и Азијом

саобраћајница која неку земљу или групу земаља повезује са морем

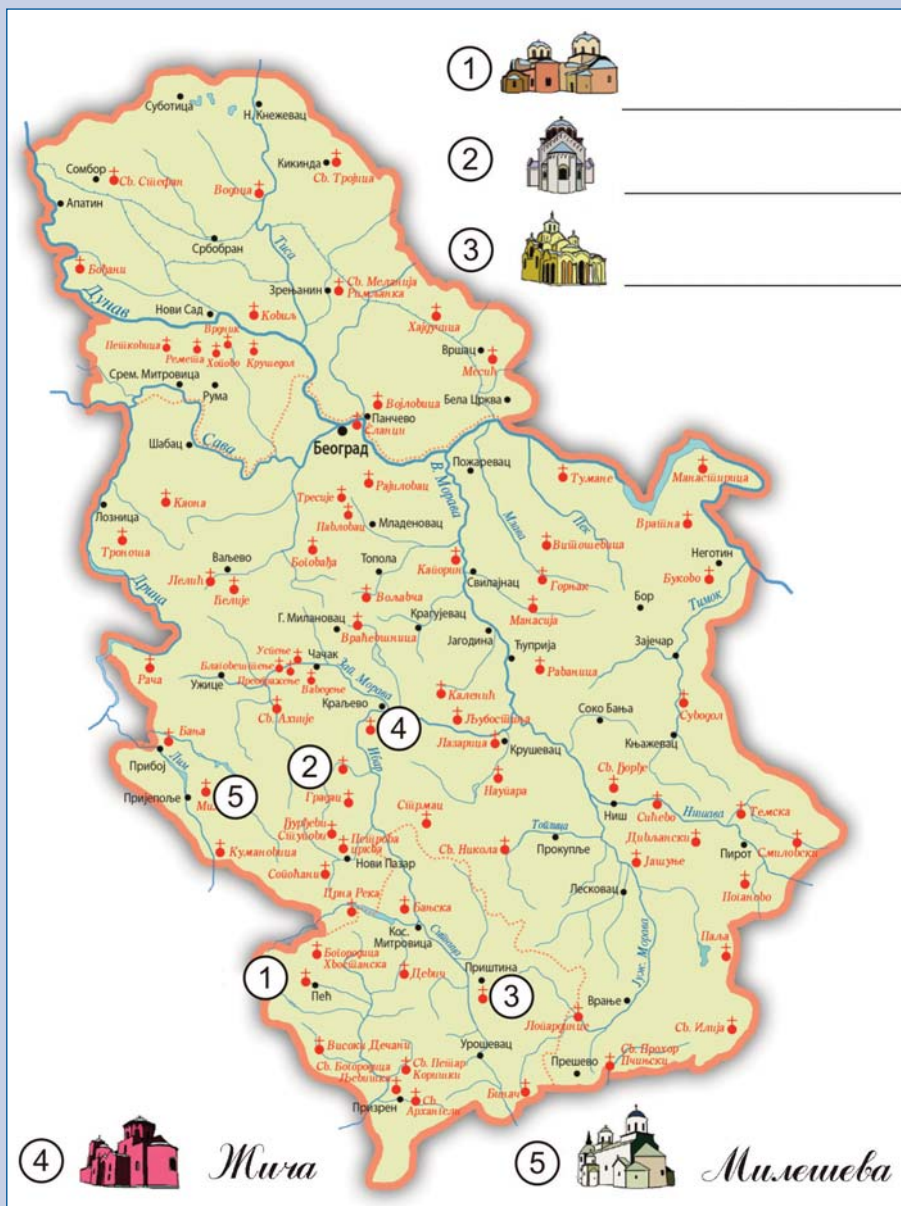
врста туризма која обухвата посете туриста који путују у потрази за културним садржајима

једини водени од десет европских коридора

грана привреде која пружа услуге туристима

врста туризма која обухвата посете туриста који путују да би искусили сеоски живот

3. На карти манастира Србије (сл. 8) три су манастира означена бројевима 1, 2 и 3. Упишите њихове називе уз одговарајуће бројеве и цртеже (у горњем десном углу) као што је то урађено за манастире Жичу и Милешеву (доле).

Слика 8. – Просторни размештај манастира у Србији

Три и по милиона Срба у дијаспори – мало или пуно?

Када кажемо да српска дијаспора (не рачунајући Србе у земљама које су настале после распада бивше СФРЈ) броји 3,5 милиона лица, да ли је то мало или много? Ако уочимо да 3,5 милиона Срба ван граница Србије чини више од једне трећине становништва у Србији, онда с правом можемо рећи да је српска дијаспора веома бројна.

10. СРПСКИ НАРОД ВАН СРБИЈЕ

Сви ми Срби који живимо ван граница Србије, припадамо **српској дијаспори**. Милош сада живи са родитељима у Аустралији, Јована у Канади, Милена је у Немачкој, Лазар у Грчкој, а Ђорђе у Јужноафричкој Републици... Расејани смо по разним континентима и земљама. А управо грчка реч *дијасџора* значи *расејање*, па тако ми чинимо *српску дијасџору*.

Повезани смо заједничким језиком, културом, вером и отаџбином. Ма где живео, ма које држављанство имао, свако од нас има **националну свест** да је повезан са осталим припадницима српског народа (сл. 1). Она остаје у нама и када смо далеко од Србије (па чак и онда када не говоримо сасвим добро или смо већ мало заборавили српски језик).

Врло важну улогу у повезивању српске дијаспоре има вера (религиозност). Већина Срба су хришћани **православне вере**, тј. припадници **Српске православне цркве** (сл. 2).

Слика 1. – „Преламанье” славског колача – симбол повезаности српског народа (на слици су ученици српске школе у Кирхајм Теку, у Немачкој, 2010. године)

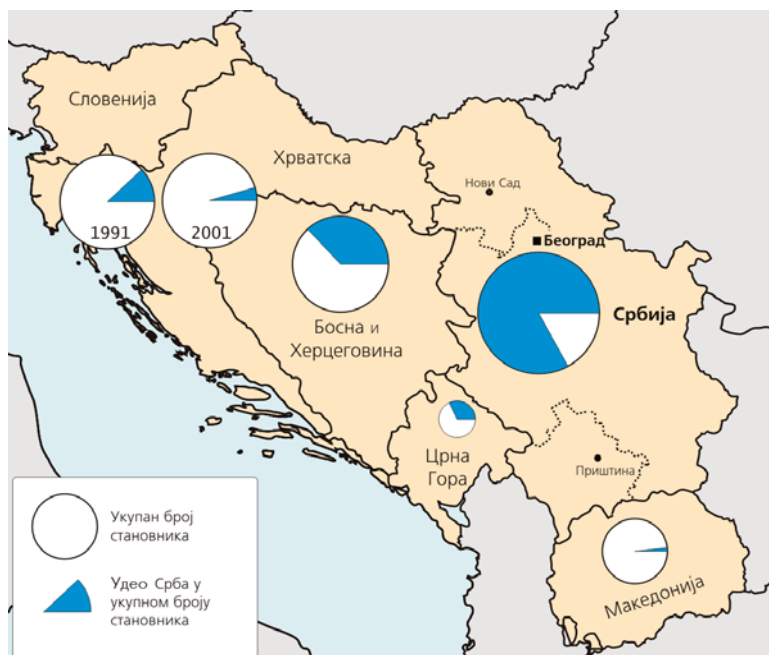
Слика 2. – Ученици Допунске српске школе, са својом учитељицом и свештеником, током прославе Светог Саве у Храму Св. Архангела Михаила, у Гепингену, у Немачкој, 2010. године

СРПСКИ НАРОД НА ПРОСТОРИМА ДРЖАВА КОЈЕ СУ НАСТАЛЕ ПОСЛЕ РАСПАДА СФРЈ

Припадници једног народа, по правилу, живе на истој територији. Тако српски народ насељава северни, западни и централни део Балканског полуострва, и источни и јужни део Панонске низије. Од укупног броја Срба на том простору (који се сада налази унутар граница више држава) преко три четвртине живе у Републици Србији, која је **држава матица** српског народа.

Срби живе у свим бившим републикама СФРЈ (сл. 3), а највише их је у Босни и Херцеговини (око 1,5 милиона, (углавном у **Републици Српској**) где су један од три конститутивна народа. У **Црној Гори** живи знатно мање Срба него у Републици Српској (око 200 000) али они чине близу једне, трећине укупног становништва Црне Горе. Према попису становништва из 2001. године, у **Хрватској** је живело око 200 000 Срба (4,5 % укупног становништва), што је три пута мање него што је утврђено на попису из 1991. године. Тако нагло смањење броја Срба у Хрватској последица је присилних миграција током грађанског рата у Хрватској (1991–1995).

Устав Републике Србије штити права националних мањина, које су потпуно равноправне са српским народом. То Србији даје за право и да штити и помаже припаднике српског народа који живе у суседним земљама, без обзира на то да ли имају држављанство Србије или не. Тако, на пример, сви припадници српског народа који живе у суседним земљама могу да се школују и лече у Србији под истим условима као становници Србије.

Слика 3. – Удео Срба у укупном становништву Србије и земаља које су настале распадом СФРЈ

СРПСКА ДИЈАСПОРА У ЕВРОПСКИМ И ПРЕКОМОРСКИМ ЗЕМЉАМА

Процењује се да ван граница Србије и земаља насталих након распада СФРЈ, живи око 3,5 милиона припадника српске дијаспоре. Највише нас је на северноамеричком континенту, у САД (највише у Чикагу) и Канади (највише у Торонту) (сл. 4), затим у земљама Западне Европе (највише у Немачкој и Аустрији) и Аустралији (највише у Сиднеју и Мелбурну).

Слика 4. – Деца на часу у Допунској српској школи „Свети Димитрије” у Виндзору (Канада)

„Одлив мозгова” из Србије

Одлазак школованих младих људи у иностранство сликовито се назива „одлив мозгова”. Током деведесетих година 20. века, у светске образовне центре и фирме из Србије је отишло преко 300 хиљада стручњака. Занемарљиво мали број се вратио у отаџбину.

Одакле толико Срба ван своје матице, шта их је расејало по европским и прекоморским земљама? Размештај Срба широм света последица је миграција Срба у прошлости, добровољних и присилних.

Од средњег века наовамо Срби су се исељавали у неколико таласа. (О великим сеобама Срба пред турском најездом већ сте учили на часовима историје.) За савремену српску дијаспору најзначајнија су три исељеничка таласа која су се десила после Другог светског рата.

Први талас, одмах након Другог светског рата, кога су чинили **политички емигранти** који су се не пристајући на нову власт исељавали углавном у прекоморске земље (Аргентина, Аустралија, САД, Канада и Велика Британија).

Други талас, од средине шездесетих до краја седамдестих година прошлог века, кога су чинили **економски емигранти** који су се исељавали у потрази за послом и бољим животом, углавном у земље Западне Европе.

И на крају, талас исељеника из деведесетих година прошлог века, кога су чиниле **избеглице** које су бежале од грађанског рата (1991–1995) на простору бивше СФРЈ. Највећи број избеглица нашао је уточиште у матици Србији, док су се остали раселили по европским и прекоморским земљама.

Поменуће бурне исељеничке таласе стално је пратио и тихи одлазак незапослених и младих људи који су своју бољу будућност тражили такође „на Западу”.

ВАЖНОСТ СРПСКЕ ДИЈАСПОРЕ ЗА МАТИЦУ СРБИЈУ

Српска дијаспора је важна за Србију и у економском, а не само у културном и политичком смислу: према различитим проценама, српска дијаспора је 2009. године у отаџбину послала 3–5 милијарди евра.

Зато при Влади Републике Србије постоји посебно **Министарство за дијаспору**. Министарство настоји да одржава сталну везу са дијаспором и њеним организацијама, и укључи је у политички, економски и културни живот Републике Србије. Такође, Министарство ради на стварању услова да се српски исељеници врате у Републику Србију, „наоружани” знањем и искуством које су стекли у свету.

дијаспора (расејање) – расутост припадника неког народа у крајевима изван њихове постојбине, нпр. Срби у дијаспори **конститутивни народ** – један од више народа који деле заједничку територију једне државе (на пример, у БиХ су Срби, Хрвати и Бошњаци конститутивни народи, то јест имају једнака права)

РЕЗИМЕ

Од укупног броја Срба који живе на просторима земаља које су настале распадом СФРЈ, преко три четвртине живе у Републици Србији, која је држава матица српског народа. Велики број Срба живи у Северној Америци (САД, Канада), Аустралији и Европи (Немачка, Аустрија, Швајцарска и др.). Вођени различитим мотивима (економски, политички, ратни) расејани су у више миграционих таласа, од којих је последњи узрокован грађанским ратовима на простору бивше СФРЈ, вођени 90-их година прошлог века.

О вези Срба изван Србије са матицом брине се посебно Министарство за дијаспору при Влади Републике Србије.

Присилне миграције

Грађански рат на просторима некадашње СФРЈ учинио је да се велики број Срба расели широм света. (Људи су напуштали своје домове у већем броју него за време Другог светског рата.) Велики број избеглих Срба нашао је уточиште у Србији. Према попису из 2002. године, у Србији је живело 380 000 избеглица и прогнаника (око две трећине из Хрватске и једна трећина из БиХ). Године 2010. у Србији је још увек било 86 000 избеглих лица, од којих су неки и даље смештени у колективним центрима. Том броју треба додати око 200 000 лица расељених са Косова и Метохије после НАТО бомбардовања. Основно право свих тих лица је да се врате својим кућама, „на своја огњишта”.

ПРОВЕРИ И УТВРДИ СВОЈЕ ЗНАЊЕ О ОТАЏБИНИ

СРБИ ВАН ГРАНИЦА СРБИЈЕ

1. Напиши на језику земље у којој живиш следећа четири појма:

српска дијаспора

народ

православна вера

избеглица

2. У којој од земаља суседа Србије живи највише Срба?

- а) БиХ – Република Српска
- б) Хрватска
- в) Црна Гора

(Заокружи слово испред тачног одговора.)

3. У којој је држави која се граничи са Србијом 2002. године било скоро три пута мање Срба него 1991. године?

- а) БиХ – Република Српска
- б) Хрватска
- в) Црна Гора

(Заокружи слово испред тачног одговора.)

4. На линијама испред датих тврдњи упиши ТАЧНО или НЕТАЧНО. Ако је тврдња нетачна, испод напиши како треба да гласи.

1. _____ Реч *дијаспора* значи *окуљеност*.
.....
2. _____ Већина Срба су хришћани православне вере.
.....
3. _____ Србија је матица српског народа.
.....
4. _____ Од укупног броја Срба на Балканском полуострву, преко три четвртине живе у Србији.
.....
5. _____ Од земаља са којима се граничи Србија, највише Срба живи у Хрватској.
.....

5. Повежи стрелицама врсте емиграната (лево) са одговарајућим таласом исељавања српског народа (десно).

Избеглице	исељенички талас из деведесетих година прошлог века као последица грађанског рата на простору бивше СФРЈ
Политички емигранти	исељенички талас, од средине шездесетих до краја седамдесетих година прошлог века у земље Западне Европе
Економски емигранти	исељенички талас одмах након Другог светског рата углавном у прекоморске земље (Аргентина, Аустралија, САД, Канада и Велика Британија)

11. СРБИЈА И САВРЕМЕНИ ИНТЕГРАЦИОНИ ПРОЦЕСИ У ЕВРОПИ И СВЕТУ

У информативним емисијама често се уз име Србије помиње и **Европска унија** (скраћено **ЕУ**). Говори се, на пример, о састанцима Председника Србије и српских министара са представницима ЕУ, о споразумима које је Србија потписала са ЕУ, и о томе како је улазак у ЕУ један од најважнијих задатака Србије.

Слика 1. – Карта Европе: земље чланице Европске уније и земље које нису њени чланови

Шта је то Европска унија и зашто је важно да Србија једног дана постане њена чланица?

Европска унија је заједница 27 европских држава (сл. 1). Формирана је 1992. године, али су њене основе постављене још 50-их година прошлог века. ЕУ нема свој главни град, па се седишта њених институција налазе у неколико европских градова (Брисел, Стразбур, Луксембург). Ту се представници земаља чланица састају да би се договарали о разним питањима од заједничког интереса у вези са пољопривредом, индустријом, трговином и др.

Од земаља које су настале распадом бивше СФРЈ, само је Словенија чланица ЕУ. Србија је на прагу уласка у ЕУ.

СПОРАЗУМ О СТАБИЛИЗАЦИЈИ И ПРИДРУЖИВАЊУ

Република Србија је са Европском унијом 2008. године потписала **Споразум о стабилизацији и придруживању**. Тим споразумом Србија се обавезала да ће постепено укинути царине на увоз робе пореклом из Европске уније, а Европска унија је потврдила слободан приступ роби из Србије на своје тржиште. Такође, споразумом се предвиђа и обавеза Србије да, у договореним роковима, не само усклади домаће законодавство са европским стандардима, него и обезбеди примену и спровођење усвојених закона.

Из ЕУ очекују од Србије да појача борбу против **корупције**, да оснажи **приватизацију** предузећа, ојача **конкуренцију** и модернизује **инфраструктуру**.

Испуњење ових обавеза је неопходно да би Република Србија постала чланица ЕУ.

ТРГОВИНА И САОБРАЋАЈ НЕОМЕТАНИ ЦАРИНАМА

Један од основних циљева Европске уније јесте стварање **заједничког тржишта** – без препрека које су донедавно представљале државне границе. Државне границе нису у ЕУ препрека кретању људи, робе и новца. У том циљу већ је уведен заједнички новац – евро.

На пример, са уласком Србије у ЕУ, пољопривредници у Србији очекују да ће сигурније пословати и боље зарађивати. Продаја малина, кукуруза или шљива земљама ЕУ неће више бити извоз опте-

ОЕЦД

Организација за економску сарадњу и развој основана је 1961. године с основним циљевима да се постигне што већи привредни раст и запосленост, прошири трговина и повећа животни стандард у земљама чланицама. Међу двадесетак земаља чланица налазе се и европске и ваневропске земље. Србија је повезана са ОЕЦД-ом и настоји да постане пуноправна чланица. Тако се приближава чланству у ЕУ.

ЕФТА

Државе које нису биле чланице ЕУ, формирале су 1960. године **Европску асоцијацију за слободну трговину** (ЕФТА). Како је која од тих земаља примана у ЕУ, број чланица ЕФТА се смањивао, и данас су остале само четири: Норвешка, Исланд, Швајцарска и Лихтенштајн. Република Србија је 2010. године с њима потписала споразум о потпуном укидању царина на индустријске производе.

Слика 2. – Манастир Дечани у АП Косово и Метохија, ограђен бодљикавом жицом као делом заштите коју врше мировне снаге УН

рећен царинама, већ једноставно – унутрашња трговина. Европска унија одлучује о цени пољопривредних производа и пољопривредницима гарантује ту цену: тако ће пољопривредници у Србији бити подстакнути да обрађују сваки комад земље и производе што више хране.

Да би олакшала остварење својих основних циљева, Европска унија води посебну политику развоја саобраћаја. Она настоји да се унапреде мреже путева преко националних граница. Преко територије Србије пролазе два важна европска коридора (VII, X) за које је ЕУ веома заинтересована. Њиховим унапређењем саобраћај ће постати бржи и јефтинији, а то ће се онда одразити на целокупну привреду Србије.

СЛОБОДА КРЕТАЊА

Грађанима ЕУ је загарантована слобода кретања. Свака особа која има држављанство једне од држава чланица поседује и држављанство ЕУ – на основу пасоша или личне карте може да уђе у другу земљу ЕУ. Са уласком у ЕУ, грађани Србије ће моћи без проблема да студирају, раде и склапају послове у свакој земљи ЕУ. На пример, студенти из Србије током студија ће моћи да прелазе са једног универзитета на други унутар ЕУ, а диплома стечена у Србији важиће у свим земљама чланицама.

ЗАШТИТА ПРИРОДНЕ СРЕДИНЕ

ЕУ посвећује велику пажњу заштити природне средине. Посебним документима прописана су ограничења загађивања (управљање отпадом, контрола загађивања воде и ваздуха) и ограничења у коришћењу природних ресурса. Да би Србија постала чланица ЕУ она претходно мора да, између осталог, прилагоди своје законе о заштити животне средине законима ЕУ.

СРБИЈА ЈЕ ЧЛАНИЦА УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА

Република Србија је, заједно са још 192 земље света, чланица **Уједињених нација (УН)**, светске организације која је основана 1945. године. УН су најутицајнија међународна организација чији су главни циљеви учвршћивање међународног мира и развој сарадње међу државама. У том смислу, за Србију је важна **Резолуција 1244**, која је у оквиру УН изгласана 1999. године, по окончању бомбардовања Србије од стране НАТО-а. У складу с том резолуцијом, на територији АП Косово и Метохија распоређене су мировне снаге (сл. 2) предвођене НАТО-ом. Покрајина је од тада стављена под привремену управу УН с тим да, у складу с поменутом резолуцијом, остаје део Републике Србије.

РЕЗИМЕ

Република Србија је чланица Уједињених нација (УН). У складу с Резолуција 1244, српска територија АП Косово и Метохија стављена је 1999. године под привремену управу УН.

Србија није чланица Европске уније али је с том организацијом потписала Споразум о стабилизацији и придруживању, што је корак ближе учлањењу у ЕУ.

корупција – сваки облик злоупотребе власти ради личне или групне користи
приватизација – прелазак државне у приватну својину
конкуренција – тржишна утакмица произвођача робе
инфраструктура – саобраћајна мрежа, водоводи, далеководи и објекти намењени јавним потребама (болнице, школе, паркови и др.)
резолуција – одлука, писмени закључак
НАТО – Северноатлантски војни савез (енгл. *North Atlantic Treaty Organisation*, NATO)

ПРОВЕРИ И УТВРДИ СВОЈЕ ЗНАЊЕ О ОТАЏБИНИ

СРБИЈА И САВРЕМЕНИ ИНТЕГРАЦИОНИ ПРОЦЕСИ У ЕВРОПИ И СВЕТУ

1. На некој карти Европе (сл. 3) обој земље које су чланице Европске уније.

Слика 3.

2. Напиши на језику земље у којој живиш следећа четири појма:

Уједињене нације

Европска унија

тржиште

приватизација

3. Од земаља насталих распадом бивше СФРЈ, само је једна чланица ЕУ:

- а) Србија,
- б) Хрватска,
- в) Словенија.

(Заокружи слово испред тачног одговора.)

4. Заједничка новчана јединица у ЕУ је:

- а) долар
- б) динар
- в) евро.

(Заокружи слово испред тачног одговора.)

5. Повежи стрелицама скраћенице назива међународних организација (лево) са њиховим пуним називима (десно).

УН

Европска унија

ОЕЦД

Европска асоцијација за слободну трговину

ЕФТА

Организација за економску сарадњу

ЕУ

Уједињене нације

ЛИТЕРАТУРА ЗА НАСТАВНИКЕ

Група аутора, *Владе Србије 1805–2005*, ЗУНС, Београд, 2005.

Група аутора, *Дрина*, ЗУНС, Београд, 2005.

Група аутора, *Морава*, ЗУНС, Београд, 2006.

Група аутора, *Фрушка гора*, ЗУНС, Београд, 2007.

Група аутора, *Школско свезнање*, ЗУНС, Београд, 2005.

Група аутора, *Енциклопедија српског народа*, ЗУНС, Београд, 2008.

Дукић, Д., Гавриловић, Љ., *Реке Србије*, ЗУНС, Београд, 2002.

Дуцић В., Радовановић, М., *Клима Србије*, ЗУНС, Београд, 1998.

Мастило, Н., *Речник савремене српске географске терминологије*, Географски факултет, Београд, 2010.

Тадић, М., *Математичка географија Републике Србије*, „Еон”, Београд, 2010.

КОРИСНЕ (И ПОУЗДАНЕ) ИНТЕРНЕТ АДРЕСЕ

1. лекција

Влада Републике Србије

<http://www.srbija.gov.rs/>

2. лекција

Републички сеизмолошки завод

<http://www.seismo.gov.rs/>

3. лекција

Републички хидрометеоролошки завод

<http://www.hidmet.gov.rs/>

4. лекција

Републички хидрометеоролошки завод

<http://www.hidmet.gov.rs/>

5. лекција

Завод за заштиту природе Србије

<http://www.natureprotection.org.rs/>

6–7. лекција

Институт друштвених наука

Центар за демографска истраживања

<http://www.cdibl.org/sajt/index.php>

8. лекција

Влада Републике Србије

Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде

<http://www.minpolj.gov.rs/>

Влада Републике Србије

Министарство рударства и енергетике

<http://www.mre.gov.rs/>

9. лекција

Републички завод за заштиту споменика културе

http://www.heritage.gov.rs/sr_cir/

Сеоски туризам Србије

<http://www.selo.co.rs/>

Бање Србије

<http://www.banjesrbije.net/>

10. лекција

Влада Републике Србије

Министарство за дијаспору

<http://www.mzd.gov.rs/cyr/default.aspx>

11. лекција

Министарство правде Републике Србије

Сектор за европске интеграције и међународне пројекте

<http://www.mpravde.gov.rs/lt/articles/ministarstvo/organizaciona-sema/sektor-za-evropske-integracije-i-medjunarodne-projekte/>

Др Коста Николић
Проф. др Милутин Тадић
Моја оџаџбина Србија
уџбеник за 7. и 8. разред
посебан програм основног образовања
и васпитања у иностранству

Прво издање, 2011. година

Издавач
Завод за уџбенике
Београд
Обилићев венац 5
www.zavod.co.rs

Ликовни уредник
Аида Спасић

Лектори
Биљана Несторовић
Љиљана Митровић

Дизајн
Наташа Доловачки

Графички уредник
Слађана Манојловић

Карте и графикони
архив Завода за уџбенике
Горан Пенев
Милутин Тадић

Коректор
Гордана Илић

Фотографије
архив Завода за уџбенике
Милена Симишић
Сашко Пенев
Милутин Тадић

